

ІНФОРМАЦІЙНА та МОВНО-КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано до друку та використання вченою радою
Комунального закладу Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

Рецензенти:

Рудь О.М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

Вознюк А.В. – доктор психологічних наук, завідувача кафедрою психології КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Каленик М.В. – кандидат педагогічних наук, доцент, декан фізико-математичного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Інформаційна та мовно-комунікативна компетентність фахівця :

Навчальний посібник / Упорядники: Л. Ситник, О. Подліняєва, Ю. Логвиненко, В. Мазуренко. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2023. 185 с.

Навчальний посібник створено відповідно до програм підготовки магістрів за спеціальністю «053 Психологія» й зорієнтовано на розвиток інформаційної, мовної та комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Посібник буде корисний тому, хто прагне ефективно використовувати інформаційний та мовний ресурс у професійній діяльності, хоче вдосконалити навички професійної інформаційної та мовленнєвої культури.

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Інформаційна компетентність фахівця.....	5
Освіта в умовах розвитку інформаційного суспільства.....	5
Інформаційно-комунікативна та цифрова компетентність як складова професійної компетентності педагога.....	18
Розвиток інформаційно-цифрової компетентності: діяльнісний підхід.....	26
Цифрові інструменти для освіти.....	41
Медіаграмотність у цифровому суспільстві: виклики та рішення....	56
Кібербезпека та кібергігієна учасників освітнього процесу.....	67
Довідник.....	75
Список використаних та рекомендованих джерел до розділу 1.....	80
 Розділ 2. Мовно-комунікативна компетентність фахівця.....	 84
Державна мова – мова професійної діяльності	
Мова як об’єкт філософських досліджень.....	
Стилі сучасної української мови у професійному спілкуванні.....	104
Текст як форма реалізації мовно-професійної діяльності.....	111
Лексикографічна компетентність як складник мовно-комунікативної компетентності фахівця.....	122
Культура публічної монологічної мови. Поняття про ораторську мову, її ознаки та особливості.....	131
Список використаних та рекомендованих джерел до розділу 2	138
Післямова	
Додатки.....	139
Глосарій	179

Передмова

Ураховуючи те, що освіта ставить завдання сформувати в здобувачів освіти будь-якого рівня наскрізні уміння та розвивати ключові компетентності для ціложиттєвої освіти, зростає необхідність забезпечити майбутніх фахівців необхідними знаннями й інструментами для професійної діяльності.

Однією з базових професійних компетентностей фахівця є інформаційно-цифрова, яка дозволяє орієнтуватися у сучасних інформаційно-комунікаційних і цифрових технологіях, використовувати їх у професійній діяльності. Постійний розвиток інформаційно-цифрової компетентності стає необхідним для ефективної та результативної професійної діяльності. Навчальний посібник висвітлює методологічні аспекти та практичні шляхи розвитку інформаційно-цифрової компетентності.

Серед компонентів професійної компетентності також виділяють мовно-комунікативну, що є складним інтегрованим явищем і основним складником фахової культури та майстерності, тому запропонований навчальний посібник допоможе студентам підвищити рівень мовної та комунікативної компетентності, подолати труднощі в роботі з різними видами аудиторій, складанні монологічних висловлювань та удосконаленні навичок писемного й усного мовлення тощо.

Навчальний посібник укладено кандидатом технічних наук, доцентом Л. Ситник, кандидатом педагогічних наук, доцентом, О. Подліняєвою, кандидатом філологічних наук, доцентом Ю. Логвиненко та кандидатом технічних наук, доцентом В. Мазуренком відповідно до програм підготовки магістрів за спеціальністю «053 Психологія» на основі підручників, посібників та наукових розвідок В. Бикова, Р. Гуревич, Н. Морзе, Ф. Бацевича, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Росінської, О. Рудь, О. Семеног та ін.

Запропонований посібник містить теоретичний матеріал, структурований за розділами, таблиці зі стислими коментарями та короткий глосарій для запам'ятовування.

Розділ 1. Інформаційна компетентність фахівця

Освіта в умовах розвитку інформаційного суспільства

У березні 2020 року з оголошенням всесвітнього карантину, виклик отримали одночасно всі ланки освітнього процесу: початкова, середня, старша та вищої школи. Реальна проблема впровадження повноцінного дистанційного навчання полягає не в тому, що хтось не має потужного комп'ютера або не вміє зайти на онлайн платформу відеоконференції: усе це за бажання можна вирішити. Проблема в тому, що запропонована сучасна форма навчання не корелюється із засадничими принципами та методами нашої системи освіти [25].

В Україні спроби впровадження дистанційної форми навчання відбуваються уже понад п'ятнадцять років. Ще 2002 року МОН України започаткувало експеримент з дистанційного навчання.

Дистанційна освіта та різні моменти, які пов'язані з нею, у нашій країні регулюються рядом нормативних документів, серед яких «Національна доктрина розвитку освіти», «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні», ««Національна програма інформатизації», закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання», Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженим наказом МОН від 08 вересня 2020 року № 1115 [25].

Досліджуючи обрану нами тему, звичайно ж, ми перш за все, користувалися вище вказаною законодавчою базою, що стосується проблематики. Маємо наголосити, що проблема розробки та впровадження системи дистанційного навчання у практику роботи різних типів навчальних закладів розглядаються різними науковцями. Зокрема: теоретико-методологічні основи досліджувалися С. Гонаренко, І. Зязюном, Н. Ничкало, І. Підласим; дидактичні основи дистанційного навчання представлені у працях В. Галузинського, М. Махмутова, П. Юцявічене; психологічні основи системи дистанційного навчання розглядалися Л. Виготським, П. Гальперінім, Н. Талізіню.

Також ми проаналізували ряд праць сучасних як досвідчених, так і молодих науковців з цих питань. Ми з'ясували, що до сьогодні проблему дистанційного навчання на різних освітніх рівнях розглядали: З. Я. Ковальчук «Дистанційна система навчання в освітніх закладах різного типу як складова оптимізації педагогічної взаємодії» (2012) [40], Н. Самолук, М. Швець «Актуальність і проблемність дистанційного навчання» (2013) [65], М. М. Карпенко «Світовий досвід розвитку дистанційних форм освіти у вітчизняному контексті» (2014) [39], М. О. Мясковська «Світові тенденції розвитку дистанційної освіти та перспективи розвитку для України» (2015) [48], М. Ю. Кадемія, В. О. Уманець «Дистанційне навчання у віртуальному університеті як спосіб доступу до якісної освіти» (2016) [38], багато доповідей, присвячених проблемі дистанційного навчання знаходимо у збірнику

«Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія», який був виданий за результатами Всеукраїнського науково-методичного семінару з елементами вебінару (2016) [34], В. М. Прибилова «Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України» (2017) [60], посібник «Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації» (2020) [32], І. Яким «Освіта не була готова до дистанційного режиму»: як карантин позначиться на якості знань» (2020) [67].

Офіційне визначення терміну «дистанційне навчання» відбулося в 1982 році, коли Міжнародна Рада з кореспондентської освіти змінила свою назву на Міжнародну Раду по дистанційному навчанню [33].

Що ж таке «дистанційне навчання», «дистанційна форма навчання»? У «Положенні про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти» від 08 вересня 2020 року це поняття визначено так: «дистанційне навчання – організація з освітнього процесу (за дистанційною формою здобуття освіти або шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти) в умовах віддаленості один від одного його учасників та їх як правило опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій» [32].

Основною проблемою організації дистанційної форми навчання в сучасних умовах, на думку З. Я. Ковальчук, є те, що ефективність дистанційного навчання безпосередньо залежить від багатьох параметрів: технічна організація процесу; компетентність супроводжуючого персоналу як зі сторони педагога, так і зі сторони учня чи студента; необхідність отримання знань (основна умова) і, очевидно, технічна, педагогічна і казуальна підготовленість тих викладачів, які здійснюють безпосередню підготовку зі слухачами. Це повинні бути педагоги з універсальною підготовкою, які володіють сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, психологічною готовністю до роботи зі слухачами у новій навчально-пізнавальній мережі Інтернет, впевнені в необхідності своєї діяльності [40, с. 185].

Маємо зауважити, що в ситуації, яка виникла через поширення вірусу COVID-19, і змусила увесь світ змінити свої плани та перейти повністю на дистанційну форму навчання, в нашій країні викликала велику кількість запитань і проблем саме щодо технічного забезпечення. По-перше, і це беззаперечний факт, вихователів, вчителів, викладачів ніхто не забезпечив технічними приладами. Кожен з них користується особистими технічними засобами. По-друге, не всі батьки мають можливість забезпечити своїх дітей необхідними для роботи гаджетами, не у всіх є доступ до мережі Інтернет, або ж він неякісний. По-третє, більшість батьків також почали працювати дистанційно. Маємо констатувати, що у нашій країні Інтернет покриття не дуже якісне, а тому через велику кількість користувачів, частіше почали траплятися збої у різноманітних програмах.

Не зважаючи на всі виділені нами проблемні моменти, погоджуємося з В. М. Прибиловою, яка виділяє ряд позитивних рис, притаманних дистанційній формі навчання:

- дистанційна освіта формує глобальний (національний, регіональний, міський, локальний), принципово новий освітній простір;
- можливість займатися у зручний для себе час у зручному місці й темпі, не регламентований відрізок часу для освоєння дисципліни;
- паралельне із професійною діяльністю навчання, тобто без відриву від виробництва;
- можливість звернення до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо);
- спілкування через мережу Інтернет і за допомогою електронної пошти, один з одним і з викладачами;
- сконцентроване подання навчальної інформації та мультидоступ до неї підвищує ефективність засвоєння матеріалу;
- при дистанційному навчанні у кожного студента є можливість витратити більше зусиль і часу на складні та важливі для нього теми з метою поглибленого опрацювання;
- використання в освітньому процесі новітніх досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій, що також дає змогу навчати роботі з ними;
- різні можливості одержання освіти – незалежно від місця проживання, стану здоров'я, елітарності й матеріальної забезпеченості студента;
- дистанційне навчання допомагає оминати психологічні бар'єри, пов'язані з комунікативними якостями людини, – наприклад, сором'язливістю, страхом публічних виступів та ін.;
- експорт та імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг;
- дистанційне навчання розширює та оновлює роль викладача (вчителя), який повинен координувати пізнавальний процес, постійно вдосконалювати свої курси, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій;
- дистанційна освіта позитивно впливає на студента (учня-старшокласника), збільшуючи його творчий та інтелектуальний потенціал за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, уміння володіти комп'ютерною технікою і самостійно приймати відповідальні рішення;
- якість дистанційної освіти не поступається в ідеалі якості очної форми отримання освіти, а поліпшується за рахунок залучення кадрового (професорсько-викладацького, вчительського) складу найвищої кваліфікації і використання в навчальному процесі найкращих навчально-методичних видань та контролюючих тестів з дисциплін [60, с. 30-31].

В. М. Прибилова стверджує, що для контингенту тих, хто навчається, суттєвими є такі психологічні передумови: високий рівень освітньої

самотивації, наполегливість, цілеспрямованість, стартовий рівень освіти і навички самостійної роботи.

Система дистанційного навчання розрахована переважно на людей достатньо свідомих, які не потребують постійного контролю з боку викладача. Важливу роль при дистанційному навчанні відіграє мотивація слухачів, їхня здатність до самоорганізації [60, с. 32].

За таких передумов, найбільш корисним досвідом, вважаємо, дистанційна форма навчання стала для студентів професійно-технічної ланки освіти та ВНЗ.

У дистанційній формі освіти педагоги користуються такими основними ресурсами для роботи з учнями: електронна пошта, форум, чат, відеоконференція, блог, соціальні мережі, месенджери. Коротко охарактеризуємо кожен з них.

За допомогою **електронної пошти** (стандартного сервісу Інтернету) педагог має можливість передавати повідомлення у різних формах, зокрема, звичайні тексти, а також інші форми (програми, графіку, звуки, відео) у відкритому чи зашифрованому вигляді. У системі освіти електронною поштою можуть користуватися як учителі для спілкування з учнями, так і учні між собою.

Найпоширенішою формою спілкування викладача й учнів у дистанційному навчанні є **форум**. Він може присвячуватися будь-якій проблемі чи темі. Модератор форуму (мережевий викладач) реалізує дискусію чи обговорення, стимулюючи питаннями, повідомленнями, новою цікавою інформацією. Програмне забезпечення форумів дозволяє приєднати різні файли певного розміру. Кілька форумів можна об'єднати в один великий. Наприклад, під час роботи малої групи учнів над проектом, створюються форуми для кожної окремої групи з метою спілкування під час проведення дослідження над вирішенням поставленого для даної групи завдання, потім – обговорення загальної проблеми проекту усіма учасниками навчального процесу (вебконференція).

Наступним ресурсом є **чат** – засіб оперативного спілкування людей через Інтернет, призначений для спілкування користувачів мережі в режимі реального часу. Чати бувають кількох видів: текстовий, голосовий, аудіо-, відеочат. Найбільш поширеним є текстовий чат. Голосовий чат дозволяє спілкуватися за допомогою голосу, що є надзвичайно важливим моментом у вивченні іноземних мов через дистанційну форму.

Педагоги мають можливість користуватися й **відеоконференціями**. Це конференції реального часу в online режимі. Для їхнього проведення необхідно чітко визначати день та час проведення. Щоб відеоконференція, як і телеконференція, була якісною, необхідна її чітка підготовка: створення програм (цим займається мережевий викладач), своєчасна інформація на сайті і розсилка за списком (виконує педагог-куратор). Відеоконференція – один із сучасних способів зв'язку, що дозволяє проводити заняття у «віддалених класах», коли учні і викладач знаходяться на відстані. Отже, обговорення й прийняття рішень, дискусії, захист проектів відбуваються у режимі реального часу. Викладач і учні

можуть бачити один одного, викладач має можливість супроводжувати лекцію наочним матеріалом.

Ще одним ресурсом для дистанційної форми навчання є **блог**. Це форма спілкування, яка нагадує форум, де право на публікацію належить одній особі чи групі людей. В Інтернет-курсі з мови технологію блогу можна використовувати під час навчання у колективі. Наприклад, автор (один учень чи їх група) виконав певне завдання (твір, есе), яке розміщується на сайті свого мережевого щоденника (блогу), потім автор блогу дає можливість іншим учням прочитати і прокоментувати розміщений матеріал. В учнів з'являється можливість обговорення й оцінки якості публікації і коментарів іноземною мовою, що сприяє розвитку мовленнєвих навичок.

Соціальні мережі та месенджери дозволяють створювати закриті групи, чати, обговорення тем, завдань, проблем, інформації. Саме останній вид комунікації став надзвичайно популярним та часто використовуваним під час дистанційного навчання на карантині. На жаль, подекуди він залишився єдиним, і зводився до скидання завдань та відео, текстових та аудіоматеріалів вчителями для учнів. Учні ж виконали завдання фотографували й потім скидали вчителю. Однак найбільш адаптованими до освітніх потреб виявились відповідні хмарні середовища, зокрема **Classroom від Google та Teams MSO 365**. Їх можливості дозволяють організувати онлайн навчання, використовуючи відео, текстову та графічну інформацію, а також різноманітні онлайн застосунки. Вчитель має можливість контролювати, систематизувати, оцінювати діяльність, переглядати результати виконання вправ, застосовувати різні форми оцінювання.

Вимушене дистанційне навчання стало викликом для всіх учасників освітнього процесу: вчителів, учнів та батьків. Організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, надихати й мотивувати учнів, давати раду технічним проблемам виявилось зовсім не просто. Але Україна не виняток – жодна держава, жодна освітня система у світі не була готова до цього [2].

Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі роботи, надання учням можливості самостійного освоєння досліджуваного матеріалу, а також консультаційний супровід у процесі дослідницької діяльності. Основну роль у здійсненні дистанційного навчання відіграють сучасні інформаційні технології [25].

Зробимо невеликий екскурс в історію виникнення дистанційного навчання. В Європі в кінці XVIII століття, з появою регулярного і доступного поштового зв'язку, виникло «кореспондентське навчання». Історично дистанційне навчання скоріш за все у 1840 році, коли Ісаак Пітман запропонував навчання через поштовий зв'язок для студентів Англії. У 1856 році Чарльз Тюссе та Густав Лангеншейдт розпочали викладання мови заочною формою у Німеччині. Учні поштою отримували навчальні матеріали, листувалися з педагогами та здавали іспити довірених особі або підтверджували рівень здобутої освіти у вигляді наукової роботи.

Кінець XIX століття характеризується бурхливим технологічним зростанням, наявністю телеграфу і телефону. Але достовірних фактів про їх

використання в навчанні немає. У той же час триває епоха кореспондентського навчання», велика кількість освітніх закладів у всьому світі вели і ведуть його до сих пір.

Поява радіо і телебачення внесла зміни в дистанційні методи навчання. Це був значний прорив, аудиторія навчання зросла в сотні разів. Стали популярними навчальні телепередачі, які йшли, починаючи з 1950-х років. Однак у телебачення та радіо був істотний недолік – не було можливості забезпечити учня зворотнім зв'язком у реальному часі.

У 1969 році у Великій Британії було відкрито університет дистанційної освіти – Відкритий університет. Він був так названий, щоб показати його доступність за відносно невелику ціну та відсутність потреби часто відвідувати аудиторні заняття.

Наприкінці 1980-х поява персональних комп'ютерів дала новий поштовх, пов'язаний зі спрощенням та автоматизацією процесу навчання. Комп'ютерні навчальні програми з'явилися на перших комп'ютерах у формі ігор.

У ХХІ столітті доступність комп'ютерів та Інтернету роблять поширення дистанційного навчання ще простішим і швидшим. Інтернет став величезним проривом, значно більшим, ніж радіо і телебачення. З'явилася можливість спілкуватися і отримувати зворотний зв'язок від будь-якого учня, де б він не знаходився. Поширення «швидкого інтернету» дало можливість використовувати «онлайн» семінари (вебінари) для навчання.

В Україні датою офіційного початку запровадження дистанційного навчання можна вважати 21 січня 2004 року, коли наказом № 40 Міністерства освіти і науки України було затверджено «Положення про дистанційне навчання», яке поклало початок запровадженню нових технологій у галузі освіти [25].

Дистанційна форма навчання передбачає доступ до інтернету, технічне забезпечення (комп'ютер, планшет, смартфон тощо) в усіх учасників освітнього процесу, а також те, що вчителі володіють технологіями дистанційного навчання.

Для будь-якого навчання комунікація є невід'ємним складником педагогічного процесу. Від рівня комунікації залежить її ефективність і дистанційне навчання тут не виняток. Взаємодія між учнями та вчителями в дистанційному навчанні відбувається в межах штучно створеного комунікативного простору. Комунікативний простір передбачає сформовану ситуацію взаємодії, в якій є місце, час та взаємне бажання для спілкування, спрямовані на досягнення цілей процесу навчання. В умовах дистанційного навчання цей процес складніший, породжений необхідністю спільної діяльності, сприйняття та розуміння інших у віртуальному просторі. Складністю дистанційного навчання є не тільки стимулювання учнів до внутрішньої роботи, а й можливість розгортання діалогу, який дозволяє учням висловлювати найрізноманітніші пропозиції. Основна мета комунікації полягає в залученні та мотивації учасників до навчання.

Дистанційне навчання – це така форма організації навчального процесу та педагогічна технологія, основою якої є керована самостійна робота учнів та широке застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Основною метою дистанційного навчання є виховання особистості, яка має бажання і здатність до спілкування, навчання та самоосвіти.

Дистанційне навчання створює нові виклики для дотримання норм і правил академічної доброчесності. Для учнівства виникає можливість списування, для вчительства постає проблема справедливого оцінювання. Розраховувати на високий рівень академічної доброчесності можуть ті шкільні спільноти, які культивували її постійно під час очного навчання, де була вибудована довіра між учасниками освітнього процесу [25].

Важливо проаналізувати ефективність технологій, використаних під час дистанційного навчання на карантині, зокрема й для того, щоб продовжити використовувати деякі з них для змішаного навчання, електронної підтримки очних занять тощо. Для цього потрібно визначити практики та технології, які підтвердили свою успішність, і застосовувати їх надалі. Наприклад, технології організації інтерактивних опитувань чудово працюють на очних уроках, цифрові творчі завдання можуть використовуватись для проєктних підходів, а практика формувального оцінювання має стати звичною, незалежно від форми організації освітнього процесу. Найбільш імовірно, що та чи інша форма змішаного навчання буде застосовуватись і надалі, тож закладу освіти варто докладно дослідити можливі технологічні рішення для забезпечення безперервного навчального процесу.

Оцінювання – процес встановлення рівня навчальних досягнень учня в оволодінні змістом предмета відповідно до вимог чинних програм. Під час організації контролю та оцінювання найголовніше – переконатися, що всі зрозуміли базові підходи і правила. Без цього рухатись уперед не вийде.

Під час оцінювання навчальних результатів учнів важливим є зворотний зв'язок між учителем та учнем. Для цього потрібно: спільно з'ясувати зміст зробленого; порівняти реальні результати з очікуваними; проаналізувати, чому сталося так, а не інакше; зробити спільні висновки; обговорити нові теми для обмірковування; встановити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що потрібно засвоїти в майбутньому, скласти план подальших дій.

Перенесення методів і форм традиційного навчання у дистанційний формат має бути організовано не просто з використанням елементів дистанційного навчання, а передбачати наявність навчальної платформи у закладі освіти.

Зважаючи на те, що навчальна платформа може бути встановлена як на серверах закладу освіти, так і з використанням хмарних сервісів, вона має містити певний функціонал, а саме:

- ✓ робота з навчальним контентом;
- ✓ управління процесом навчання;
- ✓ відстеження досягнутих результатів;
- ✓ взаємодія між суб'єктами освітнього процесу;
- ✓ можливість формування індивідуальної навчальної траєкторії здобувача освіти;

- ✓ підтримка україномовного інтерфейсу.

Освіта в часи пандемії: основні виклики цифрового навчання

З усіх основних сфер соціального життя цифрова революція в умовах пандемії, можливо, найменше вплинула на освіту. І якщо проблему доступу здобувачів освіти до необхідних технічних пристроїв та інтернету постійно озвучують та намагаються вирішувати на всіх рівнях, то деформації освітнього процесу і соціальних відносин між його учасниками залишаються поза увагою суспільного обговорення. Навіть в умовах онлайн-навчання вчителі продовжують реалізувати традиційний формат організації освітнього процесу так, ніби вони стоять і говорять перед учнями в класній кімнаті. Навчальні програми все ще акцентують увагу на зміст. Тести все ще перевіряють довготривалу пам'ять.

Ось основна причина того, чому миттєвий загальний перехід до онлайн-викладання та навчання під час кризи COVID-19 був настільки болісним. Оскільки, коли педагоги намагаються реалізувати ті ж самі звичні для них професійні види діяльності у незвичному середовищі інтернету, результат значної частини витраченого часу – це ніби крок назад. Більшість шкіл та більшість вчителів виявились неготовими до справжніх і позитивних змін, які можливі в інтернеті.

Процес навчання під час карантину навесні 2020 року був напруженим для всіх учасників освітнього процесу. Через відсутність або брак попереднього досвіду дистанційного навчання та реакції з боку уряду виникла ціла низка освітніх проблем. Нижче ми наведемо їх перелік, який в основному ґрунтується на вторинних даних, а саме онлайн-опитуваннях щодо навчання в закладах загальної середньої освіти, проведених Державною службою якості освіти (ДСЯО) та освітнім омбудсменом [63,64]. Треба зауважити, що всі ці опитування проводилися ще навесні 2020 року, а отже, показують проблеми, з якими стикнулись учасники освітнього процесу ще в період жорсткого карантину, коли всі заклади були на дистанційному навчанні. Однак більшість з цих проблем досі є актуальними та невирішеними.

Брак у педагогів попереднього досвіду дистанційного навчання. За даними опитування, яке проводила ДСЯО, у 55,53% шкіл дистанційне навчання було проблемою, оскільки вони раніше не мали досвіду такої форми навчання, тому не були готові до навчання під час карантину. 47,5% педагогів (20 590 осіб) зазначили, що раніше не використовували технології дистанційного навчання у своїй педагогічній діяльності.

Брак універсального доступу до інтернету та обладнання, необхідного для навчання. Ця проблема зачепила всіх учасників освітнього процесу. За даними ДСЯО, 62,35% адміністраторів закладів освіти зазначили, що більшість педагогів та здобувачів освіти не мали необхідного обладнання вдома, а 46,9% вказали на низькошвидкісне підключення до інтернету. Більша частина освітян

користувалися комп'ютером разом з іншими членами сім'ї, а 6% не мали доступу до швидкісного інтернету. Про низьку якість під'єднання до інтернету свідчать 22,3% опитаних батьків. Крім того, 8,8% батьків сказали, що їхні сім'ї не мають комп'ютера. За даними опитування, проведеного освітнім обмудсменом, більшість дітей (81,6%) використовували мобільні телефони, імовірно смартфони, для дистанційного навчання. Натомість менше користуються ноутбуком (45,6%) та стаціонарним комп'ютером (34,3%). Водночас не всі завдання можливо виконувати на телефоні, тому діти могли потребувати ноутбуків чи комп'ютерів, які належали батькам. Якщо ж батьки також працювали дистанційно, це могло ускладнювати як навчання, так і роботу. Ще складнішою могла бути ситуація в сім'ях, де більше однієї дитини шкільного віку. Те саме стосується і педагогів, які могли бути вимушені ділити технічні засоби зі своїми дітьми або іншими членами родини.

Значна частина навчального матеріалу була залишена для самостійного вивчення. У багатьох навчальних закладах дистанційне навчання виглядало як надсилання матеріалу для самостійного опрацювання з підручника, письмові завдання для перевірки знань та оцінювання результатів без обговорення, зворотного зв'язку та пояснень.

На думку здобувачів освіти, опитаних ДСЯО, педагоги частіше їм надсилали перелік параграфів та вправ з підручника на самостійне опрацювання (41,2%), ніж проводили дистанційні заняття (17,25%). Намагання видати самостійне навчання за дистанційне через брак попереднього досвіду також підтверджують результати опитування щодо інструментів у взаємодії між педагогами та учнівством, які застосовувались найчастіше. Зокрема, на першому місці опинився Viber – ним користувалися 92,4% освітян. Відповідно, вони могли відправляти через месенджер теми та завдання для опрацювання, що фактично є самостійним навчанням, а не дистанційним.

Значна частина тих цифрових інструментів, котрі пропонує нам інтернет, здатні лише погіршити освітній процес, якщо намагатися відтворювати за їх допомогою традиційні педагогічні задачі. Як приклад, згадайте неефективні сеанси відеозв'язку, коли вчитель веде монолог із учнями, і лише обрані ним отримують можливість говорити. Або вчителі розсилають учням електронні аркуші чи скановані сторінки з підручника і просять батьків контролювати те, як їх діти виконують завдання з опрацювання надісланих матеріалів. Або адміністрації шкіл поспішно вводять здобувачів освіти у «системи управління навчанням», такі як Canvas та Google Classroom, непропорційну суміш навчальної програми із замкнутим колом передачі цифрового вмісту.

У підсумку подібні приклади цілком виправдано призвели до негативної реакції всіх учасників освітнього процесу на онлайн-освіту, спровоковану кризою COVID-19.

Але це не повинно бути так. Якби цифрові інструменти, якими ми змушені були користуватися, доповнили оновлення традиційних видів педагогічної діяльності, ми могли б виявити, що навчання в інтернеті може освіжаюче відрізнятися від звичного аналогового формату. Насправді ми можемо ніколи не

захотіти повернутися в освітній процес «допандемічного» зразка. «Інтернет-навчання дозволяє отримати більше інформації, робити все швидше. А це означає, що, ймовірно, зміни у галузі, впроваджені через коронавірус, залишаться, коли епідемія закінчиться», - такий висновок у квітні 2020 року робили експерти Всесвітнього економічного форуму [22].

Дослідники-педагоги вже деякий час, ще до появи пандемії, створювали інструменти та аналізували педагогічні процеси для організації ефективного онлайн-навчання. Незалежно від того, ви педагог, який здійснює свою професійну діяльність в інтернеті, або батьки, які навчаються вдома разом зі своїми дітьми, можна скористатись рекомендаціями для ефективного навчання в інтернеті: «цифровими можливостями» для розширеного викладання та навчання.

1. Спонукайте учнів до активного пошуку.

Відмовтеся від сканованих підручників та аркушів. В інтернеті є багато відповідних фахових матеріалів у більш захоплюючих форматах. Ви можете вказати здобувачам освіти на це, або ще краще, спонукати їх самостійно знайти необхідний навчальний контент, одночасно навчаючи розрізняти якісні джерела інформації від неякісних. Роль вчителя дедалі більше відповідає ролі куратора вмісту, а не лише його передавача, і ваші учні можуть брати участь у цьому процесі.

Відмовтеся від тривалих відеолекцій. Ретельно продумане використання відповідних онлайн-платформ може бути незамінним варіантом для обговорення або пояснення нового матеріалу. Але для учнів онлайн-урок у вигляді відеомонологу вчителя – це завжди низьке когнітивне навантаження. І тим більше для сучасних дітей, які на своїх персональних технічних пристроях звикли розробляти власні інформаційні канали та поширювати різноманітний медійний контент. Спробуйте записати відео будь-якими способами, але розбийте його на дрібні частини і переконайтесь, що учні зможуть переглядати його у зручному форматі – щоб пропустити зрозумілу інформацію, а складніші повідомлення – переглянути кілька разів.

Далі позиціонуйте учнів як виробників знань, а не як споживачів знань. Замість того, щоб говорити їм «читайте розділ 7», запропонуйте: «напишіть або куруйте розділ 7».

І нарешті, щодо дискусії, де одночасно може говорити лише одна людина, а інші учасники отримають дозвіл на виступ тільки після того, як «піднімуть» цифрову руку. На жаль, передбачувано більшість учасників онлайн-дискусії залишаться мовчазними слухачами. Цей спосіб завжди буде неоптимальним варіантом взаємодії, що невиправдано в епоху соціальних мереж.

Будьте в режимі онлайн-зустрічей неодмінно, але об'єднуйте учнів у невеликі групи, наполягайте на тому, щоб усі взаємодіяли в чаті, та розповсюджуйте опитування, на які всі відповідають. Але використання різноманітних онлайн-дошок буде більш оптимальним для дискусії, ніж відеоконференції, оскільки кожного учня можна попросити взяти участь в обговоренні, не витрачаючи дорогоцінного часу і в зручний для них спосіб.

2. Використовуйте спільний інтелект.

Одним із класичних способів обміну навчальним контентом в інтернеті є перегляд відео чи текстів, виконання інтерактивних онлайн-вправ та проходження вікторин. Це рецепт соціальної ізоляції: лише я зі своїм екраном.

Урок соціальних медіа – це потужне поєднання соціального зв'язку та взаємного визнання присутності один одного. Але використання соціального навчання включає виклик деяким традиційним освітнім шаблонам.

Замість того, щоб приховувати свою власну роботу, боячись бути скопійованим, або стати жертвою плагіату, нехай учні працюють разом у спільних онлайн-проектах. У часи фізичної дистанції соціальне навчання є як ніколи важливим.

Нехай учні рецензують роботи один одного. Нехай вчаться, бачачи сильні та слабкі сторони в незавершених роботах інших. Вони вчаться давати конструктивний зворотній зв'язок – не тільки «вау, це здорово», але й «ось пропозиція». Учні вчаться поважати точки зору інших і приймати їх до уваги. Вони вчаться визнавати внесок однолітків у своє власне навчання.

3. Дозволяйте учням сяяти різноманіттям.

Перші дві рекомендації здатні змінити рівновагу в розподілі прав і обов'язків учасників освітнього процесу в умовах онлайн-навчання, коли учні беруть на себе більшу відповідальність за своє навчання, а індивідуальне навчання збалансовано із соціальною взаємодією. Коли учні не разом у фізичному класі, це стає більш важливим, ніж будь-коли, і більш можливим у цифровому навчальному середовищі.

Одним із результатів пом'якшення обмежень, що викликають свободу навчання, дивним чином стає те, що відмінності учнів стають не лише добре помітними, але й перетворюються на новий ресурс для навчання. Це можна назвати ідеєю «продуктивного різноманіття». Ось кілька прикладів її реалізації.

Нехай учні співпрацюють над змістом. Дізнатись про рельєфи чи трикутники? Нехай студенти досліджують рельєф своєї місцевості або трикутник у знайомій реальності. Ці відмінності дадуть змогу оцінити їх інтереси та особистості. Знання, якими вони діляться, будуть виключно їхніми.

Або нехай учні дають відгуки про роботу трьох інших однокласників. Особливість в тому, що це часто буває кращим за побіжний коментар вчителя. І якщо слідувати теорії «краудсорсингу», то сума кількох рецензій може бути такою ж розумною, як і експертна оцінка.

4. Максимально використовуйте цифрові медіа.

Сьогодні у веб-роботі ми маємо ресурс мультимедійного значення, де сторінка може виглядати так само добре, як і будь-яка інша в інтернеті, і де ми можемо додавати цифрові зображення, відео, аудіо, таблицю, інфографіку та безліч інших ресурсів, звичайно всі цитовані та пов'язані.

Це нова грамотність нашого часу. Місця для «написання веб-сторінок», такі як блоги та вікі, доступні всім із різних пристроїв. Отже, наша наступна порада: попросіть своїх учнів використовувати веб-інструменти.

5. Формувальне оцінювання.

Традиційні тести вимірюють довготривалу пам'ять: факт, визначення, процедура, яка правильно застосовується. Однак в епоху штучного інтелекту це те, що судилося змінити. Хоча, на жаль, не в нинішньому поколінні систем управління навчанням, оскільки вони не проінструктовані для такої можливості.

Але є інший сценарій. Уявіть ситуацію, коли за допомогою оновленого підходу до оцінювання та цифрових інструментів онлайн-навчання може бути організовано таким чином, що учні, наприклад, вивчаючи нову тему, протягом кількох тижнів взаємодіють в онлайн-дискусіях та пишуть експертний проєкт, надавши та отримавши 1172 одиниці ефективних відгуків та проаналізувавши їх результати на основі майже 150 000 крихітних точок даних. Кожен, хто навчається, може бачити свій особистий прогрес в оволодінні темою за трьома показниками: знання, які вони здобули, зусилля, які вони доклали, та їх допомога один одному або спільний внесок у клас. Це можна реалізувати за допомогою візуалізації, коли завдяки спеціально розробленому алгоритму додаються нові пелюстки у кольоровій квітці («сюжет айстри»).

Жоден учитель не може запропонувати стільки зворотного зв'язку або ретельно проаналізувати стільки даних. Жодні тести не можуть дати стільки негайного зворотного зв'язку кожному, хто навчається.

Зараз учні та їхні вчителі стають більше зосередженими не стільки на довготривалій пам'яті, але на реальній роботі над знаннями, яку провели учні. Сьогодні пристрої, які ми тримаємо близько до свого тіла, стають нам за «когнітивні протези». Ми можемо шукати набагато більше знань, ніж здатні пам'ятати. Довготривала пам'ять вже не є головною чи єдиною метою навчання.

Крім того, для вимірювання рівня здобутих учнем знань недостатньо невеликої їх вибірки, як це робить тест в кінці одиниці роботи. Це має бути робота, яку провів учень і у процесі якої отримував корисний зворотний зв'язок з невеликими, ефективними кроками – однолітками, викладачем, комп'ютером та саморефлексією. Подібні можливості здатні реалізувати програмні системи нового покоління в онлайн-освіті – «аналітика навчання», де процес оцінювання представлено «рефлексивним зворотним зв'язком».

6. Нехай ваші учні думають про своє мислення.

Одним із найпотужніших наслідків п'яти змін, про які ми вже згадали, є явище, яке ми називаємо «метапідзнанням» - процес мислення є більш ефективним, коли мислителі також у ньому зацікавлені. Ось кілька способів зробити це.

Замість того, щоб учитель або тест-маркер нав'язував своє судження ззовні, запропонуйте учням рубрики, в яких вони можуть виміряти себе та один одного. Попросіть учнів робити дописи, а потім конструктивно коментувати дописи однокласників. Попросіть їх обговорити, для чого призначений конкретний навчальний процес, і тип «процесів знань», які для цього потрібні.

7. Дізнайтеся, що навчання є скрізь.

Традиційні освітні архітектури мали вчителів та учнів, обмежених простором та часом – чотирма стінами класу та фіксованим розкладом. Тепер,

завдяки суто сьогоднішнім жахливим обставинам і, принаймні на даний момент, ми були «звільнені» від першого з цих обмежень. Коли вчителі та учні повернуться до школи, чи все буде знову так, як було раніше?

«Повсюдне навчання» – навчання в будь-який час і в будь-якому місці – дозволяє освіті вирватися з інституційних обмежень. Наприклад, не тільки дискусія в інтернеті охоплює всіх учнів, коли не має значення, відбувається це в класі або як робота вдома. Ідея «перевернутого класу» полягає в тому, що записані відеоуроки можуть сильно відрізнитися і бути багато в чому краще, ніж лекції в аудиторії. Отже, сьома порада: ми стали гнучкішими щодо простору; тепер давайте також станемо гнучкими щодо часу.

В ідеальному сценарії, коли школи нарешті повернуться назад, вчителі та учні матимуть досвід різних способів навчання та викладання, які сприяють вкрай необхідній революції в освіті.

Коли навесні 2020 року школам і університетам довелося перейти на віртуальне навчання, багато хто говорив, що майбутнє нарешті настало, і онлайн-освіта на очах стає нормою. Минуло кілька місяців учасники освітнього процесу все частіше говорять про те, що необхідно повертатися до традиційних методів, а онлайн-освіта під час пандемії продемонструвала всі свої обмеження і слабкі сторони.

Серед наслідків закриття шкіл і переходу на дистанційне навчання ЮНЕСКО називає перерване навчання, погане харчування, стрес для вчительства, непідготовленість батьків до дистанційної домашньої освіти, погіршення догляду за дітьми, економічні втрати, непередбачене навантаження на систему охорони здоров'я, зростання випадків виключення із закладу освіти, збільшення рівня насильства та експлуатації, соціальну ізоляцію, труднощі з вимірюванням та перевіркою засвоєння знань. Більшість цих наслідків можуть бути релевантними також і для закладів вищої та професійно-технічної освіти. Крім того, наслідки дистанційного навчання під час карантину можуть бути сильнішими для вразливих груп населення [1].

Одним із найбільш суттєвих негативних наслідків дистанційного шкільного навчання під час пандемії є поглиблення наявних нерівностей між здобувачами освіти. За даними Держстату, домогосподарства у великих містах майже вдвічі частіше мають доступ до інтернету, ніж сільські домогосподарства – 80% проти 44%. 79,5% мешканців великих міст користуються інтернетом, тоді як із сільських жителів про це повідомили 55,9%. Мінцифри дослідило доступ до широкосмугового доступу до інтернету (ШСД). Виявилося, що понад 17 тисяч населених пунктів з 28 тисяч не мають оптичних мереж взагалі. Близько 65% сіл не покриті якісним ШСД. Загалом, 5,75 млн громадян не мають можливості підключитися до якісного фіксованого ШСД. Понад 4 млн українців мешкають у селах, де немає якісного фіксованого доступу до інтернету. 40% шкіл, переважно розташованих у селах або малих містах, не мають доступу до швидкісного інтернету [25].

Цифрові навички, навички користування інтернетом є гіршими у здобувачів освіти з сільських населених пунктів.

Це нове дослідження, але проблема, яку воно висвітлює, не нова. Пандемія лише зробила негативний вплив більш суворим.

Перехід на дистанційну освіту під час пандемії може мати довгостроковий вплив на освітні результати, особливо серед вразливих груп населення. Цифрове виключення – не нова проблема. Цифровий розрив – це цілком реальний та далекосяжний виклик, який занадто довго ставив у скруту багато сімей. Це перешкоджатиме будь-яким національним амбіціям стати глобальним цифровим лідером і не дозволить нам, як країні, відкрити безліч переваг, які технологія може забезпечити суспільству в цілому.

Інформаційно-комунікативна та цифрова компетентність як складова професійної компетентності педагога

Визначення інформаційно-цифрової компетентності вчителя

Необхідною умовою результативного використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому просторі є володіння педагогом комп'ютерною грамотністю і компетентністю в даній сфері. У сучасний цифровий вік, інформаційна компетенція зазнає значного впливу з боку швидкого озвитку технологій. З'являється поняття цифрової грамотності або цифрової інформаційної компетенції. Нині проблема формування професійної компетентності педагогів знаходить віддзеркалення багатьох працях вітчизняних і закордонних науковців. Зокрема поняття цифрової компетентності розглядається у працях знаних науковців: Д. Рікен, Д. Букантате, К. Пукеліс, Р. Гуревича, С. Сисоєвої, В. Петрук, А. Макарової, Дж. Равен, Б. Цванефелд, Л. Салганік та інших.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених питанню цифрової компетентності, єдиного терміну для визначення професійної компетентності педагога у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) не існує. Зарубіжними дослідниками використовуються такі терміни, як цифрова компетентність (англ. digital competence), цифрова грамотність (англ. digital literacy), інформаційно-комунікаційно-технологічна компетентність (англ. ICT competence), інформаційно-комунікаційно-технологічна грамотність (англ. ICT literacy).

Так, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу у 2006 році назвали саме цифрову компетентність ключовою складовою для навчання людини протягом всього життя. Згідно з цим, цифрова компетентність передбачає впевнене та критичне використання доступних технологій інформаційного суспільства для повсякденного спілкування, роботи та відпочинку. Саме поняття цифрової компетентності використовується в освітній системі Норвегії, яка стала першою країною, що включила до національного навчального плану, а згодом і до загального плану педагогічної освіти цифрову компетентність педагога. Норвезький дослідник Р.Дж. Крумсвік характеризує цифрову компетентність вчителя як майстерність педагога

застосовувати ІКТ у своїй професійній діяльності. Вчений додатково наголошує, що вчитель має також критично оцінювати подібні ресурси, використовувати їх з урахуванням педагогіки та дидактики, а також бути обізнаним із цілями використання різних навчальних стратегій та цифрової освіти студентів чи учнів. При цьому відбір матеріалів відбувається з урахуванням специфіки дисципліни, особливостей групи, а також з урахуванням конкретної теми заняття. Дослідники Т. Сабаліускас, Д. Букантате та К. Пукеліс виділили сім окремих сфер цифрової компетентності, а саме: базову, технологічну, сферу стратегічного розвитку ІКТ, етичну, сферу інтеграції ІКТ у конкретний предмет викладання, дидактичну та сферу управління навчальним процесом з використанням ІКТ [62].

У сучасний цифровий вік, інформаційна компетенція зазнає значного впливу з боку швидкого розвитку технологій. З'являється поняття цифрової грамотності або цифрової інформаційної компетенції. Девід Боден стверджує, що термін «цифрова інформаційна компетенція» є широким та загальним. Цей термін охоплює такі компетенції як мережева (network) компетенція, інтернетівська компетенція (internet-competency), гіпер-компетенція (hyper-competency) та мультимедійна компетенція.

Десять компетенцій для оволодіння цифровою компетентністю [41]:

- ✓ здатність систематизувати й узагальнювати інформацію знайдену on-line. Це є мистецтвом критичного мислення за системою Пола-Елдер;
- ✓ вміння читати та розуміти в динамічному та непослідовному гіпертекстуальному середовищі;
- ✓ вміння конструювати інформаційні бази з різних джерел, опираючись на здатність зібрати та оцінити факти та судження без упереджень;
- ✓ пошукові вміння, суттєві з Інтернетівським пошуковим сервісом;
- ✓ вміння керувати «мультимедійним потоком», використовуючи інформаційні фільтри та агенти;
- ✓ вміння створювати «персональну інформаційну стратегію» та здійснювати portfolio-підхід з відбором джерел та механізмів доставки;
- ✓ усвідомлення співпраці з іншими учасниками процесу та здатність знаходити контакти з ними для обговорення питань і одержання допомоги;
- ✓ розуміння проблеми та здатність розробити систему запитань, які дозволять знайти та одержати необхідну інформацію;
- ✓ розуміння підтримуючих традиційних форм змісту інформації за допомогою телекомунікаційних засобів;
- ✓ розуміння відносності суджень щодо законності та значимості довідкового матеріалу з гіпертекстовими зв'язками.

Інформаційно-цифрова компетентність може бути визначена як здатність розуміти та використовувати інформацію в різних форматах від мережевих комп'ютерних джерел та включає навички розшифровки мультимедійних образів, звуків і тексту. Необхідно відмітити, базуючись на досвіді багатьох

країн, в концепції Нової української школи зазначене вітчизняне розуміння інформаційно-цифрової компетентності. А саме, інформаційно-цифрова компетентність передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, роботи з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо) [41].

Досвід розвинених країн свідчить, що з розвитком соціальних мереж, їх використання вчителями і учнями збільшується. А це означає, що зростає роль і значення формування ІК-компетентностей в учнів і вчителів. Формування і оцінювання такої компетентності в учнів є певним викликом для українських вчителів. За Овчарук О.В., «перед педагогічною громадськістю світу стоїть проблема підготовки вчителів, здатних працювати в умовах швидкого розвитку інформаційних і комунікаційних технологій» [49].

В наукових дослідженнях, які проводяться в Україні, традиційно використовується поняття ІК-компетентності, яке за більшістю основних ознак збігається з прийнятим в країнах Європи поняттям цифрової компетентності. Проте, як зазначено в [62] «цифрова компетентність — це не тільки сума загальнокористувацьких і професійних знань і умінь, які представлені в різних моделях ІКТ-компетентності, а й установка на ефективну діяльність і особисте ставлення до неї, засноване на почутті відповідальності». Таким чином, до знань про комп'ютерні пристрої і мережі та вмінь їх використовувати, крім ставлення і мотивації до використання ІКТ в понятті «цифрова компетентність» додається ще й відповідальність за те, що кожен використовує зі світу цифрових технологій і пристроїв та за публікацію власних дописів при спілкуванні. З цим поняттям тісно пов'язане розуміння прав і обов'язків громадянина цифрового світу.

Широко використовується також термін «інформаційно-комунікаційна компетентність». Вчений В. Браздейкіс тлумачить даний термін як знання, вміння, ставлення, цінності, а також індивідуальні риси особистості, які дозволяють їй успішно вирисовувати ІКТ в освітній діяльності. Вчений виділяє два рівні освітньої інформаційно-комунікаційної компетентності педагога: базову та інтегральну. Базова освітня ІКТ компетентність включає в себе три компоненти: соціальний (знання етичних та юридичних норм використання ІКТ в освітніх закладах та їх дотримання), інформаційний (практичне застосування інформаційних навичок з урахуванням специфіки дисципліни) та технологічний (здатність безпосередньо вирисовувати ІКТ-ресурси). Інтегральна освітня ІКТ-компетентність складається з двох компонентів: педагогічна компетентність (застосування ІКТ у освітньому процесі та розвиток комп'ютерної грамотності студентів) та управлінська (здатність аналізувати та планувати освітні процеси з використанням ІКТ). В свою чергу, такі дослідники, як П. Кіршнер, І. Воперайс та П. Ван ден Дул

розглядають компетентність педагога у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, яка складається з наступних компонентів: особистий (базові навички при роботі з офісними програмами, пошуком у мережі Інтернет, різними типами пошукових систем, засобами комунікацій та ін.), як засіб мислення (використання спеціального програмного забезпечення, що сприяє розвитку професійного мислення); як засіб навчання (питання ефективного застосування та адаптації ІКТ для результативного навчального процесу, виховання, планування групової та індивідуальної форм роботи, створення спеціальних навчальних матеріалів з використання ІКТ, тощо), як засіб педагогічного та методичного застосування ІКТ (вміти використовувати ІКТ як при синхронному (відео, аудіо, чат), так і у асинхронному (електронна пошта, форуми) середовищі; як соціальний компонент (здатність поширювати знання, розуміти вплив інформаційного середовища на освітні процеси) [41].

Згідно результатів дослідження, на сьогоднішній день у світовому освітньому просторі не існує єдиного терміну для чіткого визначення цифрової компетентності вчителя та його умінь і навичок у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас, визначення компетентності вчителя у даній сфері, що даються вченими різних країн, перетинаються між собою, відрізняючись, при цьому, своєю наповненістю та широтою. Зокрема, дослідники різних країн притримуються однієї думки в тому, що для педагога є недостатнім володіння лише базовими технічними навичками у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед, важливою є здатність вчителя аналізувати, критично оцінювати наявні ресурси, освоювати нові ІКТ та доцільно використовувати їх у освітньому процесі та у своєму індивідуальному професійному розвитку.

Сучасна освіта припинила бути засобом засвоєння готових загальновизнаних знань, вона стає способом інформаційного обміну особистості з оточуючими, що вимагає створення багатокомпонентної інформаційно-освітньої методичної системи навчання. В системі післядипломної освіти педагогів одним із найважливіших стає завдання підвищення рівня ІЦ-компетентності. Реалізація цього завдання вимагає сформованості специфічних умінь і навичок системного підходу до пошукової діяльності у сфері технічних, програмних засобів та інформації.

Це багато в чому визначає успішність подолання бар'єру між світом людини і світом комп'ютера, сприяє формуванню інформаційного світогляду, розвитку системного мислення, орієнтацію в масі програмних засобів, необхідною для оптимального вирішення освітніх завдань.

Системний розвиток ІЦ-компетентності педагога можливий, з нашої точки зору, лише за чіткого визначення поняття «інформаційно-цифрова компетентність вчителя», уявлення про зміст ІЦ-компетентності особистості, способи фіксації прояву ІЦ-компетентності в практичній діяльності вчителя, обґрунтуванні критеріїв, показників і рівнів її розвитку тощо.

Розвиток ІЦ-компетентності педагога має концентруватися на особистості, яка здатна до продуктивного спілкування та добровільних змін умов своєї

життєдіяльності, інтересів і напрямів активності відповідно до власних та професійних переконань, знань і ціннісних орієнтацій.

Аналізуючи різні підходи до визначення структури поняття «інформаційно-цифрова компетентність вчителя», в рамках дослідження інформаційно-цифрову компетентність педагогів ми представляємо як єдність трьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-діяльнісного та творчо-проектувального, кожен з яких виконує свою функцію і має свій зміст (таблиця 1.1).

Мотиваційно-ціннісний компонент є найважливішим у структурі інформаційно-цифрової компетентності, оскільки він визначає подальшу діяльність педагога стосовно використання засобів ІКТ. Без достатньої мотивації вчитель не вивчатиме освітні можливості ІКТ і не застосовуватиме їх у своїй діяльності. Ціннісне ставлення вчителя до засобів ІКТ проявляється в усвідомленні ним необхідності їх використання у професійній діяльності.

Таблиця 1.1

Характеристика компонентів інформаційно-цифрової компетентності педагога

<i>Компонент</i>		
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	<i>Когнітивно-діяльнісний</i>	<i>Творчо-проектувальний</i>
відображає професійно-особистісне самовизначення до застосування ІКТ в педагогічній діяльності	виражає ступінь сформованості знань в галузі застосування ІКТ в педагогічній діяльності	свідчить про здатність вчителя оцінювати свій рівень ІЦ-компетентності та проектувати умови її розвитку

Оскільки мотивація є одним з компонентів педагогічної діяльності та ключовою умовою її успішності, проблема мотиваційної готовності вчителя до сприйняття педагогічних інновацій залишається однією з центральних в системі післядипломної освіти. Відповідно до ряду досліджень мотивація інноваційної діяльності розглядається як процес набуття вчителем відповідного особистого сенсу професійної діяльності в системі її інших видів, інтегративна якість його особистості, що є регулятором та умовою успішної професійної діяльності, спрямованої на створення, запровадження й розповсюдження освітніх новацій. Щодо визначення структури готовності до інноваційної педагогічної діяльності, науковці мають деякі розбіжності, але системоутворюючим компонентом усі дослідники вважають мотиваційну готовність до її здійснення. Після усвідомлення мотивів та цілей необхідні знання про способи здійснення діяльності та практичні вміння і навички творчого застосування інноваційних технологій. Завершальним етапом є аналіз та корекція діяльності з метою вдосконалення набутих умінь і навичок та подальшого творчого пошуку.

Когнітивно-діяльнісний компонент відображає не тільки знання, вміння і навички роботи з ІКТ, а й практичну діяльність вчителя по застосуванню ІКТ у педагогічній практиці.

Творчо-проектувальний компонент проявляється у творчій діяльності вчителя, спрямованій на розвиток особистого рівня інформаційно-цифрової компетентності. Вирішення творчих завдань дозволяє педагогу оцінити наявний у нього рівень ІЦ-компетентності, відчутти необхідність в отриманні конкретних знань і умінь.

Складність і багатоаспектність структури та змісту ІЦ-компетентності вчителя зумовлюють необхідність виділення основних критеріїв, показників і відповідних їм рівнів сформованості, які відображають її сутнісні характеристики.

Отже, критеріями розвитку ІЦ-компетентності є такі її розпізнавальні ознаки, на основі яких оцінюється ступінь її розвитку. Відповідно критерії розвитку ІЦ-компетентності вчителя мають відповідати її структурним компонентам, відображати її суттєві характеристики, бути достатніми для визначення розвитку означеного інтегрального утворення.

Основними критеріями розвиненості ІЦ-компетентності вчителів є: сформованість мотивів на успіх у навчанні, пізнавальний інтерес до навчання в умовах післядипломної освіти, потреба в саморозвитку й самовираженні; наявність системи інформаційних знань, сформованість навчально-інформаційних умінь і навичок, уміння оцінювати якість педагогічних програмних засобів, володіння інформаційно-комунікаційними технологіями; рівень розвитку рефлексивності, уміння здійснювати адекватну самооцінку, орієнтація на подальший саморозвиток.

Виокремлення першої групи критеріїв розвитку ІЦ-компетентності зумовлено необхідністю оцінювання її мотиваційно-ціннісної складової.

Показниками оцінювання мотиваційно-ціннісного компоненту ІЦ-компетентності вчителя вважаємо: рівень розвитку соціальних, психолого-педагогічних та мотивів особистісного зростання; пізнавальний інтерес до набуття нових знань і формування навчально-інформаційних умінь в умовах післядипломної педагогічної освіти; мотивацію на успіх у навчанні; потребу в саморозвитку й самовираженні.

Для оцінювання рівня розвитку когнітивно-діялісного компоненту ІЦ-компетентності виокремлено такі показники: розуміння завдань та змісту інформаційної підготовки в процесі підвищення кваліфікації; наявність системи знань; володіння методикою відбору, оцінювання, використання ІКТ в освітньому просторі; сформованість навчально-інформаційних умінь та індивідуальних якостей, необхідних для здійснення інформаційної діяльності.

Виокремлення показників для оцінювання творчо-проектувального компоненту ІЦ-компетентності вчителя зумовлене розумінням комплексної регуляції, як здатності співвіднести дії інших зі своїми діями, диференціювати наслідки цих дій для себе та інших, рефлексії як форми самосвідомості, теоретичної діяльності, форми активного переосмислення людиною змісту

індивідуального буття. Сюди відносимо: рівень рефлексивності; самокритичність і самооцінку в навчальній діяльності, міжособистісну рефлексію.

Отже, до показників оцінювання творчо-проектувального компоненту інформаційно-цифрової компетентності вчителя відносимо: рівень рефлексивності; самокритичність, уміння здійснювати адекватну самооцінку; самоорганізацію особистої діяльності педагога, орієнтування на подальший саморозвиток.

Узагальнену інформацію щодо показників розвитку інформаційно-цифрової компетентності вчителя представлено в таблиці 1.2.

Залежно від прояву сукупності визначених показників нами виділено рівні розвитку ІЦ-компетентності вчителя.

Високий рівень характеризується сформованістю мотивів особистісного зростання, стійким пізнавальним інтересом до набуття нових знань і вмінь, прагненням до саморозвитку та самовираження; наявністю повних і глибоких знань сутності інформаційної компетентності та її складових, сформованістю навчально-інформаційних умінь і навичок, що забезпечують творчу та інноваційну діяльність педагога, здатністю швидко й об'єктивно оцінити якість педагогічних програмних засобів, вільним володінням інформаційно-комунікаційними технологіями; високим рівнем рефлексивності, самокритичності, умінням здійснювати адекватну самооцінку.

Показники розвитку ІЦ-компетентності вчителів

Компоненти ІЦ-компетентності	Показники
Мотиваційно-ціннісний	• сформованість позитивних мотивів, мотивів особистісного зростання; • пізнавальний інтерес до навчального процесу та професійної діяльності; • мотивація на успіх у навчанні; • потреба в саморозвитку й самовираженні
Когнітивно-діяльнісний	• розуміння завдань та змісту інформаційної підготовки в процесі підвищення кваліфікації; • наявність системи знань та індивідуальних якостей; • володіння методикою відбору, оцінювання, використання ІКТ в освітньому процесі школи; • наявність інформаційних умінь
Творчо-проектувальний	• рівень рефлексивності; • уміння здійснювати адекватну самооцінку; • самоорганізація особистої діяльності вчителя суспільствознавчих дисциплін, орієнтування на подальший саморозвиток

Середній рівень відзначається переважанням мотивів особистісного зростання над мотивами зовнішньої привабливості, ситуативним пізнавальним інтересом до набуття нових знань і вмінь, налаштованістю на самовираження за підтримки колег, зацікавленістю в подальшому саморозвитку; наявністю фрагментарних знань сутності ІЦ-компетентності, сформованістю навчально-інформаційних умінь і навичок, які активно, але не завжди творчо застосовуються в професійній діяльності; здатністю частково оцінити педагогічні програмні засоби, бажанням використовувати інформаційно-комунікаційні технології, сучасні засоби наочності та мультимедіа в навчально-виховному процесі; середнім рівнем рефлексивності, самокритичності, частковою здатністю до самооцінки.

Низький рівень характеризується вмотивованістю на невдачу, переважанням мотивів зовнішньої привабливості, відсутністю пізнавального інтересу до набуття нових знань і вмінь та прагнення до самоосвіти й саморозвитку; наявністю інформаційних знань репродуктивного характеру, сформованістю навчально-інформаційних умінь і навичок на рівні дій за аналогією, що базуються переважно на життєвому досвіді; нездатністю оцінити якість педагогічних програмних засобів, елементарними уявленнями про інформаційно-комунікаційні технології та їх можливості; неготовністю до використання сучасних засобів наочності та мультимедіа в навчально-виховному

процесі; низьким рівнем рефлексивності, самокритичності, наявністю неадекватної самооцінки.

Розвиток інформаційно-цифрової компетентності: діяльнісний підхід

В умовах сьогодення перед сучасним науковцем, викладачем, педагогом стоять нові виклики, зумовлені, насамперед, глобальною трансформацією освіти та освітніми реформами в Україні. Серед дев'яти ключових компонентів, з яких складається формула нової школи, є: по-перше, новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві та, по-друге, сучасне освітнє середовище, яке забезпечує необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу. А серед 10-ти ключових компетентностей, які мають набути діти під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти є інформаційно-цифрова компетентність, яка передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо) [41]. Щоб використання цифрових інструментів для організації професійної діяльності педагога стало звичним, йому варто практикувати застосування цифрових засобів на своїх заняттях.

Питання використання і ролі інформаційно-комунікаційних технологій в освіті аналізують В. Биков, Я. Булахова, О. Бондаренко, В. Заболотний, Г. Козлакова, О. Міщенко, О. Овчарук, О. Пінчук, Є. Смирнова-Трибульська, О. Спірін, О. Шестопа́л та ін. Дослідження різних аспектів освітнього та наукового потенціалу мережі Інтернет здійснено в роботах Л. Бородкіна, В. Владімірова, С. Корнієнко та ін. Питанням використання екскурсій як однієї з форм навчальної роботи присвятили свої дослідження Є. Голант, В. Голубков П. Підкасистий, І. Підласий та багато інших.

Інформатизація освіти спричинила активне використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що позитивно позначилося на ефективності освітнього процесу на всіх рівнях і сприяє формуванню комплексу компетентностей. Поряд із цим, фахівці-педагоги дедалі частіше фіксують ряд труднощів з організацією освітнього процесу для учнівської молоді нового покоління. Кліпове мислення, невміння зосередитись і постійне відволікання – ось лише кілька найпоширеніших ознак сучасних школярів, які змушують освітян шукати відповіді на питання: як захопити увагу «цифрового» покоління в умовах навчального закладу? Сьогоднішнім школярам важко впоратися з одним завданням. Вони так звикли до постійних стимулів від смартфонів та інтернету, що не можуть зосередитися на звичайному шкільному уроці. Покоління Z (10-24 років) та Альфа (0-9 років) народилися у світі, в якому

алгоритми постійно змушують їх натискати, скролити і свайпати з шаленою швидкістю. Перед сучасною системою освіти постало завдання пристосувати традиційну навчальну програму до учнів, вихованих технологіями. Ранній розвиток мозку – тема складна, але протягом останніх кількох років дослідники в усьому світі однотайно висловили занепокоєння впливом смартфонів і мультимедійних засобів на здатність до зосередження. З'являється дедалі більше підтверджень того, що технології, соціальні медіа і безпосередній доступ до інтернету та смартфонів погано впливають на здатність дітей зосереджувати увагу.

Однак здатність зосереджуватися на уроці не самоціль, вона є кроком до більш складних форм навчання. Мислення дітей і розвиток їхнього мозку змінюються фундаментально [21]. І вчителі це помітили. Хоча той факт, що смартфони впливають на розвиток мозку учнів, є широко визнаним, методики, як працювати з цим новим поколінням, бракує. Вплив технологій є найпомітнішим у таких традиційних шкільних завданнях, як читання. Насамперед – коли діти переходять з текстових цифрових медіа на додатки, що базуються переважно на зображеннях, як-от Instagram та Snapchat. Не оволодівши навичками зосередження, учні не зможуть в подальшому аналізувати інформацію. Перенесення тексту на гаджет також не допомагає, адже проблема полягає не в різниці між екраном і друкованою сторінкою. Здатність зосереджуватися є кроком до складніших форм навчання, насамперед запам'ятовування, що в свою чергу дозволяє глибше зрозуміти матеріал. Не вміючи зосереджуватися, діти не зможуть обробляти інформацію. Вони не зможуть зберігати її в пам'яті, а значить, не зможуть інтерпретувати, аналізувати, синтезувати, критикувати і формувати думку щодо інформації [21].

Як варіант вирішення даної проблеми, можна подавати навчальний матеріал уроку фрагментарно, розпочинати із вправ на уважність або перенести навчання до місць, де тепер мешкають діти, створюючи уроки в YouTube та Instagram з метою їх подальшого використання у класі як ілюстрації до навчального матеріалу підручника. Групи в різноманітних месенджерах доцільно використовувати для консультації щодо виконання домашніх завдань, наприклад.

Коли завдання відповідають інтересам учнів, вони здатні помітно довше утримувати їхню увагу. До стандартної шкільної програми треба вносити речі, які є зрозумілими і важливими для сучасних учнів. Якщо ви зможете їм пояснити, як урок стосується їхнього життя тут і зараз, ви здобудете їхню увагу. Спеціалізовані навчальні платформи, як-от Flipgrid, які дозволяють школярам ділитися відео своїх презентацій, допомагають залучити учнів до навчання у звичному для них середовищі. Дослідження видавництва Pearson 2018 року виявило, що учні покоління Z замість паперових підручників надають перевагу навчальним відео. Як джерело знань відео посідає друге місце після вчителя [10].

Робота з дітьми там, де вони активно проводять час і створюють щось своє, допомагає краще залучити їхню увагу. З цією метою доцільним є використання

цифрових платформ, як-от Google Classroom. Це дозволяє учням та їхнім батькам контролювати оцінки та домашні завдання, а також вчасно побачити, де є проблеми в навчанні. Технології навіть допомагають компенсувати й ту шкоду, якої вони завдали читанню. Як приклад, використання платформи для читання Lexia, яка мотивує учнів до навчання за допомогою ігор. Платформа також застосовує індивідуальний підхід, надаючи успішним учням складніші завдання, тоді як ті, хто ще не засвоїв матеріал, можуть практикуватися довше.

Хоча деякі педагоги почали активно використовувати новітні технології в класі, численні дослідження свідчать, що традиційне навчання є більш успішним. Дослідження, проведене Лондонською школою економіки в 2015 році, показало, що коли в школах Бірмінгема, Лондона, Лестера і Манчестера заборонили смартфони, результати іспитів GCSE (випускних шкільних іспитів) помітно покращилися [14]. Нейробіолог Вільям Клемм, автор «Циклу навчальних навичок», зазначає, що конспект, зроблений ручкою на папері, допомагає студентам краще запам'ятати інформацію, ніж ноутбук. Клемм також вважає, що поділ лекції на короткі уривки може заважати зрозуміти основний зміст матеріалу [14]. Навіть ті вчителі, хто обстоює використання технологій в класі, не зменшують важливості традиційних форм навчання. Багато хто пропонує «змішаний підхід». Однак основною метою освіти залишається навчити учнів мислити. Педагоги загалом погоджуються, що авторитет вчителя залишається недоторканим. Роль вчителя у викладанні ніщо і ніколи не замінить. Особиста взаємодія з вчителем залишається найважливішим компонентом навчання, а технології відіграють важливу роль у самостійному навчанні вдома.

Основними факторами, що впливають на розвиток освіти сьогодення, є врахування потреб особистості учнів (розвиток особистості – сенс і мета сучасної освіти) і процеси глобалізації. Ці вимоги пов'язані з тим, що змінюються уявлення про сутність готовності людини до виконання професійних функцій і соціальних ролей. Нові освітні результати можна отримати тільки в умовах навчання в інформаційно-освітньому середовищі, що забезпечує інформаційно-методичні умови реалізації освітньої програми.

Функціонування інформаційно-освітнього середовища навчального закладу забезпечується засобами ІКТ і кваліфікацією працівників, які його використовують і підтримують. Навчальний процес в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу, заснованому на використанні засобів ІКТ, у порівнянні з традиційним процесом навчання дозволяє:

- ✓ збільшити можливості вибору засобів, форм і темпу вивчення освітніх галузей;
- ✓ забезпечити доступ до різноманітної інформації з кращих бібліотек, музеїв; дати можливість слухати лекції провідних вчених і задавати їм питання, брати участь в роботі віртуальних шкіл;
- ✓ підвищити інтерес учнів до предметів, що вивчаються за рахунок наочності, цікавості, інтерактивної форми подання навчального матеріалу, посилення міжпредметних зв'язків;

- ✓ підвищити мотивацію самостійного навчання, розвитку критичного мислення;
- ✓ активніше використовувати методи взаємонавчання (обговорення навчальних проблем на форумах, в чатах, оперативне отримання підказок);
- ✓ розвивати навчальну ініціативу, здібності та інтереси учнів;
- ✓ створювати установку на безперервну освіту протягом життя [14].

Ефективність навчально-виховного процесу забезпечується інформаційно-освітнім середовищем – системою інформаційно-освітніх ресурсів та інструментів, що забезпечують умови реалізації основної освітньої програми навчального закладу.

З огляду на те, що віртуальні інтерактивні екскурсії є важливим інструментом для сучасної освіти, які приходять на зміну традиційним методам навчання, в статті представлено опис методичних та дидактичних особливостей віртуальних екскурсій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до нормативних документів навчальні екскурсії є обов'язковими та необхідними складовими навчально-виховного процесу. Вони передбачають створення умов для наближення змісту навчальних предметів до реального життя, спостереження та дослідження учнями явищ і процесів життєдіяльності суспільства, розширення світогляду школярів, формування в них життєво необхідних компетентностей, посилення практичної та професійно-орієнтаційної спрямованості навчально-виховного процесу. В рамках освітнього простору екскурсія може стати одним з найцікавіших методів організації навчальної діяльності, що дозволяє відійти від стереотипного сприйняття екскурсії як пізнавального процесу виключно в художній або історичній галузях знань.

Екскурсія стає інформаційним полем, де здійснюється трансляція певної інформації з наступною рефлексією на будь-якому уроці з будь-якого предмету. Створення екскурсії – складний процес, що вимагає від організатора значних творчих зусиль. Процес підготовки екскурсії містить у собі визначення теми, постановку мети і завдань екскурсії, складання маршруту екскурсії, вивчення і відбір екскурсійних об'єктів, вивчення літературних джерел з теми екскурсії, експозицій і фондів музеїв, консультації фахівців, написання контрольного тексту екскурсії, комплектування «портфеля екскурсовода», вибір методичних прийомів проведення екскурсії, складання технологічної карти екскурсії.

В основу підготовки будь-якої екскурсії мають бути покладені головні принципи і вимоги педагогічної науки, такі як взаємозв'язок навчання і виховання, врахування логіки предмета, послідовність і систематичність, ясність і доступність викладу, наочність, емоційність, врахування вікових особливостей.

Якщо створення екскурсії здійснюють учні, це стає способом формування універсальних компетентностей (інформаційної, комунікативної тощо). Розробка екскурсійної теми стає більш ефективною у випадку створення творчої групи з 3-6 чоловік. Доцільно розподілити обов'язки в процесі підготовки екскурсії, тоді кожен член творчої групи готує свій матеріал (підтему). Далі весь матеріал об'єднується і редагується керівником, якого вибирають члени групи.

При виборі підтем для більш якісної підготовки екскурсії необхідно враховувати інтереси і можливості учасників групи.

Віртуальна екскурсія – це організаційна форма навчання, що відрізняється від реальної екскурсії віртуальним відображенням реально існуючих об'єктів із метою створення умов для самостійного спостереження, збору необхідних фактів тощо. Перевагами її є доступність, можливість повторного перегляду, наочність і багато іншого. При створенні віртуальної екскурсії потрібні вміння створення візуального продукту (наприклад, презентація Power Point).

Залежно від спрямованості екскурсії формуються естетичне сприйняття (вміння сприймати твори художньої культури), історичне сприйняття (вміння знайти в об'єкті типові риси і особливості; визначити його еволюцію; знайти історичні факти та ін.) тощо.

З технічної точки зору віртуальна екскурсія – це комбінація панорамних фотографій (сферичних або циліндричних), коли перехід від однієї панорами до іншої здійснюється через активну зону (їх називають точками прив'язки або точками переходу), що розміщуються безпосередньо на зображеннях, а також з урахуванням плану туру. Все це може доповнюватися озвучуванням переднього плану і фонові музикою, а за необхідності і звичайними фотографіями, відеороликами, flash-роликами, планами турів, поясненнями, контактною інформацією тощо [45, с.46].

Технології віртуальних турів дозволяють по-новому поглянути на процес навчання. Основні аспекти, котрі потрібно врахувати вчителю у підготовці методичного супроводу до цифрового ресурсу:

- ідея екскурсії;
- цілі і завдання екскурсії;
- зміст екскурсії;
- маршрут і оформлення екскурсії;
- технічна складова розробки (навігація, інтерактивність тощо);
- результати і методичні рекомендації щодо використання ресурсу.

Умовою проведення віртуальної екскурсії є під'єднані до мережі Інтернет комп'ютери у класі. За відсутності такої умови на допомогу учителю можуть прийти інтерактивні мультимедійні екскурсії, розроблені самим учителем. Такі мультимедійні екскурсії теж належать до віртуальних, але для їх проведення Інтернет не потрібен – достатньо мультимедійного проектора та комп'ютера у класі. Переваги такої екскурсії у тому, що вчитель сам обирає необхідний матеріал, складає маршрут, змінює зміст відповідно до поставленої мети. Складовими даної екскурсії можуть бути відео, звукові файли, анімація, а також репродукції картин, зображення природи, портрети, фотографії. У матеріали такої екскурсії можна включити терміни і визначення, історичні карти тощо.

Мультимедійна віртуальна екскурсія являє собою програмно-інформаційний продукт у вигляді гіпертексту, призначений для інтегрованого подання матеріалів екскурсії [24, с. 22]. Гіпертекст є зручним способом об'єднання різних форм інформації. Основа гіпертексту – текстова інформація, але він дозволяє розміщувати в тексті ілюстрації, звукові та відеофрагменти.

Гіпертекст є зручним інструментом для моделювання екскурсії. У загальному вигляді гіпертекст складається з інформаційних фрагментів, пов'язаних між собою спрямованими переходами – посиланнями. Користувач рухається за цими переходами від фрагмента до фрагмента подібно до того, як під час реальної екскурсії переходить від одного об'єкту до іншого.

У випадку створення екскурсії учнями роботу можна організувати за методом проектів. За класифікацією проектів віртуальні екскурсії можна віднести до інформаційних проектів, які вимагають збору інформації, ознайомлення з нею зацікавлених осіб. Аналіз та узагальнення фактів схожі з дослідницькими проектами і є їх складовою частиною.

Організація й проведення навчальних віртуальних екскурсій складається з трьох етапів: підготовчий, етап безпосереднього проведення та заключний етап підведення підсумків екскурсії. На першому етапі підготовки екскурсії діяльність вчителя розподіляється на два напрями: вибір об'єкту екскурсії і безпосередньо її підготовка. На цьому етапі відбувається робота над змістом екскурсії, розробляється її маршрут, відбувається узгодження різних документів і попереднє планування підсумкових заходів щодо екскурсії зі складанням завдань до них. Підготовка екскурсії здійснюється за таким планом: визначається мета екскурсії; обирається об'єкт вивчення; відбувається пошук Інтернет-ресурсів стосовно досліджуваного об'єкту; формулюються проблеми; визначаються завдання, які учням необхідно буде вирішити на уроці; визначається послідовність ознайомлення з сайтами та створення путівника для учнів по сайтах (це може бути список URL-адрес); обирається форма звіту або наочного оформлення результатів екскурсії.

Організація системи віртуальних екскурсійних подорожей, прогулянок із використанням інфокарт конкретизує програмний матеріал, розширює кругозір і поглиблює знання учнів, сприяє вихованню справжнього громадянина, формуванню пізнавального інтересу до предметів, що вивчаються, виникненню мотивації до навчання, розвитку вміння встановлювати міжпредметні зв'язки.

Методика розробки маршруту, організації та проведення таких екскурсій відносно проста. Зазвичай екскурсія починається зі вступної бесіди з учнями, в ході якої педагог визначає цілі та завдання екскурсії, роздає маршрутні листи (і/або інформаційні карти, інтелект-карти). Особлива увага учнів звертається на способи навігації по сайту, від однієї експозиції до іншої.

Значну роль в активізації діяльності учнів під час віртуальних екскурсій відіграє пошуковий метод. Учні не просто знайомляться з матеріалами експозицій, а й займаються активним дослідженням, пошуком необхідної для вивчення та аналізу інформації. Це досягається шляхом постановки проблемних питань перед екскурсією або отриманням певних творчих завдань. Під час проведення екскурсії учні можуть конспектувати тези в зошит, копіювати матеріали з сайту в свої папки, робити позначки.

Закінчується екскурсія підсумковою бесідою, в ході якої вчитель спільно з учнями узагальнює, систематизує побачене і почуте, виділяє найістотніше, виявляє враження і попередні оцінки учнів, намічає творчі завдання для них

(написати есе, твір, підготувати доповіді, реферати, скласти альбоми, розробити нові маршрути (інтелект-карти) віртуальних екскурсій тощо). Складовими віртуальної екскурсії можуть виступати фрагменти, уривки з технічних, наукових, науково-освітніх та мистецьких фільмів, відео- та аудіофайли, анімація, а також репродукції картин, зображення природи, портрети, фотографії відомих вчених, винахідників. В матеріали таких екскурсій можуть бути включені літературознавчі, технічні, спеціальні терміни та визначення, історичні карти, тези з теорії досліджуваної теми (дисципліни, предмету).

Таке навчання спрямоване як на індивідуальну, так і на спільну роботу вчителя і учнів. Віртуальні навчальні екскурсії також можуть бути використані і у процесі дистанційного навчання. Учні отримають у своє розпорядження готові інтерактивні мультимедійні екскурсії (або їх фрагменти), які розроблені самим учителем або за його завданням (планом) найбільш підготовленими учнями.

Застосування даного дидактичного засобу полегшить роботу і вчителя, і учнів. Якщо екскурсія проходить спільно з учителем, то вчитель повинен коментувати те, що бачать учні. Таке навчання стає більш динамічним, цікавим, скорочує час на підготовку до уроку, на уроці можна дати, показати і пояснити більше навчального та інформаційного матеріалу, а навчаються підштовхує до роздумів і дії, дозволяє розвивати у них самостійність і сприяє саморозвитку.

Корисними в організації навчального процесу за допомогою віртуальних екскурсій можуть бути безкоштовні сервіси та додатки, які, зокрема, пропонує команда Google. Пропонуємо огляд деяких з них.

Сервіс **Google Expeditions** був запущений ще в вересні 2015 року і спочатку призначався для використання в класі. З моменту запуску віртуальні поїздки здійснили вже понад мільйон учнів з 11 країн. Відтепер додаток доступний для всіх: кожен, хто коли-небудь хотів подорожувати, може зробити це в віртуальному режимі. Інструмент відмінно підійде і для навчальних цілей. За допомогою цієї програми вчителі зможуть проводити для учнів найрізноманітніші віртуальні екскурсії. Додаток містить понад 200 експедицій – починаючи з Великого Бар'єрного рифа в Австралії і закінчуючи стародавніми руїнами Мачу Пікчу в Перу. Додаток доступний користувачам Android, а незабаром Google планує запустити його для iOS.

Академія культури Google (**Google Cultural Institute**) – це глобальний освітній онлайн-проект, партнерська програма якого об'єднує сотні музеїв, інститутів культури і архівів світу. Значення цього багатомовного проекту в світовому освітньому процесі - колосальне. Команда Google відвідує музеї, оцифровує оригінали і робить відкритими для будь-якої людини культурні скарби, накопичені людством за всю історію цивілізації.

Віртуальні музеї – геніальна технологія, яка дозволяє розширити можливості e-Learning і освіти в дійсності, зберегти культурну спадщину для нащадків і зробити відвідування будь-якого музею світу, природного дива світу або архітектурного шедевра доступним для всіх людей планети, що мають вихід в інтернет.

Викладач, як правило, не має можливості відвезти своїх учнів або студентів в кращі музеї та галереї країни і світу, але тепер може проводити для класу віртуальні тури за допомогою інструментів платформи Google Cultural Institute, відбирати з каталогу конкретні твори для тематичного уроку і показувати їх фрагменти в великому збільшенні.

Академія об'єднує кілька проектів: присвячений образотворчому мистецтву Art Project, проект природних і культурних див планети World Wonders Project і архівні колекції історичних матеріалів Archive Exhibitions. Щоб отримати максимальну користь і задоволення від цієї платформи, має сенс прийняти пропозицію платформи і дійсно перед початком роботи ознайомитися з можливостями сайту.

У віртуальному просторі **Art Project Академії культури Google** об'єднані 40 000 оцифрованих копій робіт, створених 6000 художникам, фотографами, скульпторами тощо. Ці твори фізично знаходяться в 250 культурних інституціях 40 країн світу, в відомих і невеликих спеціалізованих музеях. Спектр матеріалів містить фотографії масляних полотен, малюнків, акварелей, скульптур, артефактів, ювелірних творів та меблів, причому з високою роздільною здатністю – деякі матеріали навіть були зняті на гігапиксельні камеру, що дозволяє розглянути найдрібніші деталі за допомогою інструменту збільшення.

Серед музеїв, фонди яких оцифровані для арт-проекту Академії культури Google: Національний музей Токіо, лондонська галерея Serpentine, Музей скла Corning, МоМА, нью-йоркський The Metropolitan Museum of Art, Канадський музей балету, швейцарський Олімпійський музей і сотні інших. Список величезний, а тематичне розмаїття музеїв дуже широке.

Інтерфейс платформи Google Cultural Institute має чітку структуру: можна переходити між основними проектами академії (експозиції музеїв світу в Art Project, архівні матеріали в Archive Exhibitions і дива планети в World Wonders Project); бачити в меню тематичні проекти (наприклад, «Історичні особистості», «Історія Голокосту», «Падіння залізної завіси») і «кастомізувати» свій пізнавальний процес за допомогою інструментів. Серед них:

- пошук;
- вибір і сортування по колекції музею, авторам, експонатам, алфавітом;
- вибір розкладки;
- фільтри по часу, дати, техніці, місця, людині, типу контенту;
- можливість переходу на офіційні сайти музеїв;
- відбір музеїв тільки з режимом перегляду залів;
- галереї користувачів;
- додавання творів у свій Google-акаунт;
- інструмент для порівняння двох експонатів.

Таким чином, можна створювати власні галереї та відправляти вподобане друзям. Для вчителів це можливість заздалегідь формувати програму занять.

В інтерфейс платформи також інтегровані карта і інструмент Google Street View. Користувачі можуть віртуально «пройтися», наприклад, по експозиції Версаля або Білого дому і за допомогою Google Street View здійснити справжню

екскурсію по місцевості або місту. Плани музеїв дозволяють зрозуміти, в якій точці будівлі ви «перебуваєте», і вибирати зали, «ходити» по ним так само, як по вулицях на віртуальних картах міст.

«Архітектура» віртуального музею дозволяє при цьому бачити певні картини і при виборі твору одразу переносить до його реального місця розташування. Користувач бачить не просто фото, а саму картину в освітленому сонцем залі Версаля (наприклад) - виникає ефект присутності.

Art Project має власний канал на YouTube.

World Wonders Project – проект Академії культури Google, присвячений природним і рукотворним дивам світу. Це окремий ресурс, на який можна потрапити з платформи Google Cultural Institute. Фільтри дозволяють робити вибір по континентах і країнах, а також по колекціях.

Кожен об'єкт коментується історичною та культурною довідками від ЮНЕСКО. І до всіх об'єктів включені відео, фотографії і панорами з можливістю змінювати масштаб перегляду. Є також опція, що дозволяє рекомендувати об'єкт друзям. У проекті World Wonders Project також є свій канал на YouTube.

Одна з інформаційних сторінок проекту призначена для вчителів. Тут можна завантажити в ZIP і PDF-форматі матеріали з історії та географії для початкової та середньої школи. Поки їх не так багато, але вже існуючі навчальні пакети знадобляться для e-Learning-уроків із наступних тем:

- «Меморіал миру в Хіросімі. Друга світова війна і початок атомної ери»;
- «Помпеї, Геркуланум і Торре-Аннунціата. Як жили римляни»;
- «Ліверпуль: центр морської торгівлі»;
- «Версальський палац. Абсолютна монархія. Архітектура і історія Версаля»;
- «Флоренція. Італійське Відродження»;
- «Індепенденс-хол. Свобода і Декларація незалежності США».

Ці матеріали для використання на уроках надаються безкоштовно, але тільки англійською мовою.

Команда Google проводить колосальну роботу для цього проекту: для створення інтерактивних панорам знімки, зроблені з гугломобілей і гуглосипедів по всьому світу, компонуються в безперервні зображення з кутом огляду в 360 градусів.

В рамках проекту Google Cultural Institute також можна побачити і додати в свої закладки (галереї обраного) рідкісні експонати з музейних архівів, що не виставляються на загальний огляд. Адміністрації музеїв усвідомили парадоксальність ситуації, за якої найцінніше практично «не існує»: ці експонати так бережуть, що майже ніхто їх і не бачить. Щоб виправити становище, в найбільш просунутих музеях пішли назустріч Google Cultural Institute і опублікували оцифровані версії цих культурних скарбів. На платформі в розділі «Віхи історії» користувач потрапляє на онлайн-виставки, присвячені найвизначнішим подіям в історії людства. Це експозиції з унікальними документами, фото, відео та свідцтвами очевидців.

Навіщо Google потрібна віртуальна академія культури? Відповідь є на офіційній сторінці Google Cultural Institute: з точки зору соціальної діяльності, компанія хоче «організувати всю інформацію в світі так, щоб вона була легко доступна і приносила користь». Крім того, в цифровому форматі ці матеріали краще збережуться для майбутніх поколінь, а в даний час вони допоможуть викладачам, науковцям, учням, студентам і всім, хто займається самоосвітою, отримувати і передавати знання. Google надає партнерським музеям платформу і свої інструменти. Експозиції ж формуються самими музеями: таким чином, вони складені професіоналами-мистецтвознавцями та культурологами.

На сторінці Google Cultural Institute є кілька цінних рекомендацій, які допоможуть максимально використовувати можливості проекту:

- прямуйте на віртуальну екскурсію - клікайте на жовтий значок у вигляді чоловічка;
- розглядайте найдрібніші деталі. Деякі картини можна наблизити настільки, що користувач побачить мазки пензля;
- створюйте свою галерею і діліться: це допоможе структурувати ваші уподобання і розвинути інтереси, а також публікувати посилання на твори в соціальних мережах.

Команда Google Cultural Institute обіцяє і далі розвивати три описаних проекти. Google не перший рік працює над програмою цифрового перетворення міст України. Ця програма включає в себе не тільки поліпшення якості картографічного сервісу, але і розробку нових віртуальних турів по основних туристичних об'єктах.

Таким чином, використання ІКТ (в тому числі інформаційних інтелектуальних карт і віртуальних екскурсій) робить процес навчання і викладання більш ефективним, цікавим, якісним, результативним. Застосування дидактичних засобів при візуальному методі навчання розширює можливості викладача в процесі як пояснення матеріалу (що важко пояснити, то можна показати), так і перевірки (оцінки) знань.

Цифрова розповідь (Digital Storytelling) – це вид традиційної розповіді, що виконана в цифровому форматі. В результаті використання даної технології з'являється медіа-продукт малої форми – власне цифрова розповідь – digital story, для створення і презентації якого в інтерактивному режимі застосовуються цифрові, в тому числі онлайн-інструменти. В цифровій розповіді використовуються анімація, фото-, аудіо- та відеоматеріали, представлені виключно на електронних носіях, що робить її комбінованим навчальним засобом, який поєднує в собі візуальну, образну, музичну і словесну складові і задовольняє пізнавальні потреби учнів із різними стилями сприйняття інформації. Цифрова розповідь може стати потужним навчальним інструментом для вчителів та їх учнів як в процесі оволодіння навчальною програмою, так і для формування та розвитку інформаційно-цифрової компетентності.

Досить поширена в педагогічній практиці закордоном, цифрова розповідь залишається об'єктом вивчення вітчизняних дослідників. Незважаючи на нинішній акцент на мультимедійних технологіях та їх освітніх можливостях,

концепція освітнього інструменту «цифрова розповідь» не є новою. Джо Ламберт як співзасновник Центру Цифрової Розповіді (StoryCenter), некомерційної організації в Берклі, штат Каліфорнія, допоміг даній концепції отримати основу. Від початку 1990-х років, Ламберт і CDS забезпечили навчання і допомогу всім зацікавленим у створенні і розповсюдженні власних цифрових розповідей [20].

При цьому серед дослідників немає єдиного погляду на цю технологію, сферу і принципи її застосування, правила і прийоми її практичної реалізації. Існують розбіжності і щодо термінології для позначення даної технології і продуктів, що створюються в її рамках. У найбільш широкому сенсі цифрова розповідь розглядається в роботах різних авторів як будь-яке оповідання, створене з використанням цифрових технологій: веб розповідь, інтерактивна розповідь, гіпертекст, наративна комп'ютерна гра, блог, відеорозповідь, аудіо- та відеоподкасти тощо. Іноді до цифрових розповідей зараховують також зняті цифровою відеокамерою рекламні ролики, а також художні та документальні фільми. Однак, як стверджують автори вступної статті на порталі університету Х'юстону Educational Use of Digital Storytelling, незважаючи на різноманітність термінів (digital documentaries – цифрові документальні фільми, computer-based narratives – комп'ютерний наратив, digital essays – цифрові твори, electronic memoirs – електронні мемуари, interactive storytelling – інтерактивне розповідь), суть явища в цілому зводиться до поєднання мистецтва розповідати історії і сучасних мультимедіа: графіки, аудіо-, відео та веб дизайну [17].

Оскільки цифрова розповідь є актуальним форматом комунікації, існує безліч технічних рішень і підходів для створення подібних продуктів. Перед педагогами, які вирішили використовувати даний інструмент у власній професійній діяльності, постає проблема вибору технологічної основи. Для вирішення даної проблеми необхідно проаналізувати технології та методи створення цифрової розповіді.

Цифрова розповідь привернула увагу педагогів як комбінований навчальний засіб, що об'єднує в собі візуальну, образну, музичну і словесну складові. За свідченнями практиків, цифрова розповідь сприяє розвитку в учнів цілого ряду універсальних навчальних умінь: творчо і критично мислити; ставити навчальні завдання і вирішувати їх; використовувати приховані можливості людського розуму; працювати з інформацією з використанням цифрових технологій (не тільки знаходити, але й створювати власний контент); бути уважним до деталей; робити висновки з прочитаного; грамотно підбирати і застосовувати звукоряд; орієнтуватися і працювати з ІКТ; ефективно використовувати усну і письмову комунікацію; працювати у співпраці, правильно цитувати джерела, оформляти посилання, дотримуючись авторського права; створювати проектні роботи тощо [15].

Цифрова розповідь як техніка подачі навчальної інформації виконує наступні функції: наставницьку; виховну; мотивуючу; освітню; розвивальну.

У практичних посібниках та наукових статтях цифрова розповідь розглядається як «спосіб передачі інформації і знань, а також спонування до

бажаних дій за допомогою повчальних історій» [8], «метод управління шляхом трансляції цінностей», інструмент впливу [2].

Таким чином, цифрова розповідь – це метод передачі інформації і транслявання цінностей за допомогою коротких оповідних текстів, жанр дискурсу, комунікативна тактика, що має певний ціннісно забарвлений кінцевий результат.

Існує безліч різноманітних типів цифрових розповідей, які можна представити у трьох основних категоріях:

1. Особисті історії – розповіді про значимі події з життя розповідача.
2. Історичні документальні історії – розповіді про драматичні події історичного минулого.
3. Прикладні історії, призначені для інформування або інструктування з певних питань.

StoryCenter відомий розробкою і поширенням семи основних елементів, які часто пропонуються в якості корисної відправної точки для початку роботи над створенням цифрових розповідей:

1. Точка зору – ставлення автора цифрової розповіді до теми, якій вона присвячена.
2. Драматичне питання – питання, відповідь на яке міститься наприкінці розповіді.
3. Емоційний контент – проблемні питання, які «чіпляють за живе» вашу аудиторію.
4. «Дар голосу» – спосіб персоналізувати розповідь із метою допомогти аудиторії зрозуміти її контекст.
5. «Сила саундтреку» – музика або інші звуки для підтримки лінії розповіді.
6. Лаконічність – використання досить простого змісту, щоб розповісти історію, занадто не перевантажуючи її інформацією.
7. Темп – пов'язаний із лаконічністю, однак має справу зі швидкістю розгортання подій у вашій історії [17].

Одне з перших рішень, яке повинен прийняти педагог, розглядаючи освітні можливості цифрової розповіді, полягає у виборі, хто їх створюватиме. Деякі педагоги можуть вирішити спочатку створити власні цифрові розповіді та показати їх своїм учням як спосіб подачі нового матеріалу, залучити увагу учнівської аудиторії та підвищити їх зацікавленість до навчання. Цифрова розповідь може забезпечити педагогів потужним інструментом для мотивування учнів, допомогти їм у розумінні складних навчальних матеріалів.

Після перегляду зразків цифрових розповідей учні можуть отримувати завдання, в яких їм спочатку пропонується вивчити тему, а потім обрати конкретну точку зору. Цей вид діяльності може викликати інтерес, підсилити увагу та мотивацію до навчання у молоді цифрового покоління.

Учні, які створюють свої власні цифрові розповіді, розвивають комунікативні навички, навчившись організовувати свої ідеї, задавати питання, висловлювати думку та будувати аргументи. Окрім того, коли цифрові історії

публікуються в Інтернеті, учні мають можливість поділитися своєю роботою з однолітками та отримувати цінний досвід у критиці власних та чужих інтелектуальних доробків, що збільшує емоційний інтелект та сприяє соціальній адаптації.

Коли учні створюють свої власні цифрові історії, це забезпечує їм міцну основу навичок 21 століття: поєднання візуальної грамотності; здатності розуміти, виробляти та спілкуватися через візуальні образи; глобальну грамотність; вміння читати, інтерпретувати, реагувати та контекстувати повідомлення з загальної та з точки зору цифрової грамотності, здатність ефективно і критично орієнтуватися в інформаційному просторі, оцінювати та створювати власний інформаційний контент, використовуючи цілий ряд цифрових технологій.

Дослідники пропонують певний алгоритм роботи над створенням цифрової розповіді:

- вибір теми та написання сценарію;
- пошук та збір цифрових ресурсів (графічні, аудіо- та відеоресурси);
- вибір вмісту цифрової розповіді (на даному етапі відбувається власне створення цифрової розповіді шляхом комбінування обраних цифрових ресурсів із текстовим вмістом відповідно до сценарію; важливим моментом є процес розкадрування для забезпечення текстурного та візуального огляду вашого плану цифрової історії);
- імпорт, запис, завершення (для успішного виконання даних завдань знадобляться відповідні інструменти, наприклад, мікрофон чи диктофон для озвучування, а також програмні продукти на зразок WeVideo для імпортування цифрової розповіді);
- розповсюдження: поділіться своєю історією та навчіть інших її створенню [3].

Оскільки цифрова розповідь є актуальним форматом підтримання комунікації, існує безліч технічних рішень і підходів для створення подібного роду продуктів. Цифрова розповідь може бути реалізована у форматі відеоролика, презентації або HTML-сторінок із мультимедійним контентом. Інтернет пропонує безліч навчальних сайтів, де можна ознайомитися з технологією створення цифрових розповідей, завантажити безкоштовні допоміжні програми, побачити приклади готових цифрових продуктів. Подібні сайти можна умовно згрупувати відповідно до рівня інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх авторів цифрових розповідей:

Початковий (ресурси для створення коміксів і цифрові книги): Dvolver, MakeBeliefsComix Pixton, Storyboarding, Stripgenerator, ToonDoo, Newspaper Clipping Generator.

Середній (голосові, розмовні та ресурси для роботи над проектами): Read The Words, Sounle, YAKIToME, Scribblar, VoiceThread, Blabberize, ZamZar.

Вищий (ресурси для презентацій): Keynote, Prezi, Animoto, ESL Video, JayCut.

Розробники програмного забезпечення для створення мультимедійного контенту, зацікавлені в підвищенні якості продуктів, створюваних на їх платформах, популяризують і просувають концепцію цифрової розповіді. Зокрема, у блозі Prezi (сервісу для створення презентацій) публікуються поради щодо створення візуального сторітеллінга. Goanimate (сервіс для створення анімованого відео і відеоінфографіки) рекомендує використовувати сторітеллінг в маркетингу і освіті, щоб виділитися серед конкурентів і створювати контент, який привертає увагу аудиторії. Sparkol (ресурс, що пропонує інструменти для створення відеороликів) описує техніки цифрової розповіді – найбільш поширені сюжетні прийоми, що дозволяють розповідати історії цікаво.

Цифрова розповідь – це метод електронної комунікації, заснований на організації мультимедійного контенту навколо однієї історії. Цей метод комунікації може бути реалізований на основі різноманітних технологічних рішень. Пропонуємо деякі формати представлення цифрових історій, а також онлайн-сервіси та програмні продукти для ПК, які підходять для їх створення.

Мальоване відео. За основу мальованого відео (або дудл-відео) обрано анімаційний прийом – глядач спостерігає за рукою умовного художника, котра малює стилізовані картинки. Якщо в учнів є відповідні навички – вони можуть малювати самостійно і знімати процес на відеокамеру, якщо немає – використовувати ресурси для створення роликів в цьому стилі: VideoScribe (www.sparkol.com), Powtoon (www.powtoon.com), які дозволяють промальовувати зображення з бібліотеки або створювати власні, режисерувати сцени ролика і додавати закадровий голос оповідача.

Анімований сторітеллінг. Створюється і озвучується відеоролик, усі візуальні елементи якого знаходяться в русі. Для швидкого створення навчальних проектів у цьому стилі доцільно використовувати онлайн-сервіси, які пропонують готові бібліотеки персонажів, кліпарту й анімаційних ефектів, а також необхідний інструментарій (Powtoon, GoAnimate: goanimate.com).

Комікси і розкадровки. Онлайн-сервіс Pixton (www.pixton.com) окрім численних шаблонів сцен і багатой бібліотеки кліпарту дозволяє створювати власних персонажів, налаштовувати їх пози, міміку, жести, створювати свої сцени, об'єднуючи їх в комікси і розкадровки. Утворені зображення і композиції можна розглядати як невеликі самостійні проекти або використовувати у якості робочих матеріалів для створення презентацій і відеороликів.

Презентації. Добре знайомий педагогам програмний продукт дозволяє створювати проекти на основі цифрової розповіді. Для створення проектів можна використовувати PowerPoint, розширення Office Mix (mix.office.com), Prezi (prezi.com), Sway (www.sway.com) та інші ресурси.

Відеомонтаж. Для створення проекту використовується будь-який відеоредактор, достатньо можливостей Кіностудії Windows Live або YouTube Editor. Ця технологія підходить для учнів, готових працювати з самостійно відібраними і підготовленими зображеннями, особистими або сімейними фото- і відеоматеріалами.

Вебсторінка з мультимедійним контентом може бути створена на основі будь-якої відомої учням технології створення вебсторінок, новачки можуть використовувати конструктори сайтів.

Розмаїття програм і форматів дозволяє обирати технологію створення цифрової розповіді залежно від кількості навчальних годин, рівня комп'ютерної грамотності учнів і дисципліни, що вивчається.

Цифрова розповідь володіє високим дидактичним потенціалом і дозволяє вирішити ряд педагогічних завдань: інформування, підвищення мотивації учнів і розвиток інформаційно-комунікаційної та медійної компетентностей. Сучасні комп'ютерні програми і онлайн-сервіси пропонують зручні інструменти розробки, а також ресурси (шаблони, колекції зображень, відео- та аудіоефекти), що полегшують створення цифрової розповіді і роблять цю технологію доступною для педагогів, які володіють інформаційно-комунікаційною компетентністю

Хоча технології, можливо, й руйнують деякі аспекти традиційної освіти, однак вони мають безсумнівний мотиваційний потенціал. Наприклад, учні з їх допомогою можуть шукати відповідь самостійно ще до того, як вчитель встигне пояснити матеріал. Але ж це і є мета освіти – навчити учнів ставити нові питання і шукати нові відповіді. Оскільки тепер майже кожен має доступ до будь-якої інформації, успіх більше не пов'язаний просто зі знаннями. Натомість, величезного значення набуває здатність критично і творчо мислити, але, як не парадоксально, розвитку саме цих вмінь і заважають технології. Народжені у цифрову добу будуть активно опановувати нові цифрові інструменти. І вчителям нічого не залишається, як прийняти цей факт. Їм доведеться винаходити нові методи навчання, які не лише застосовуватимуть технології, але й зможуть дати освіту дітям, яких постійно відволікає навколишній цифровий світ.

Цифрові інструменти для освіти

Електронні освітні ресурси у інформаційному освітньому середовищі

Модернізація системи освіти обумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації навчального процесу, один з яких пов'язаний з її інформатизацією. У даний час інформатизація системи освіти вступає на якісно новий рівень, так як вирішується задача ефективного використання ЕОР для конструювання освітнього процесу та організації взаємодії всіх суб'єктів цього процесу. Із застосуванням та створенням електронних освітніх ресурсів, які дозволяють організувати навчальний процес на принципово новому рівні, пов'язані перспективи розвитку різних технологій навчання.

Вітчизняні освітяни та науковці вважають, що цілі, зміст та технології у сучасній педагогічній практиці не відповідають сучасним вимогам і не можуть забезпечити гідну підготовку людини до найближчого

інформаційного майбутнього. Сучасна освіта повинна бути спрямована не просто на підвищення рівня освіченості людини, а на формування іншого образу та способу мислення, що пристосоване до швидкозмінних економічних, технологічних та інформаційних реалій навколишнього світу; нового інформаційного світогляду, заснованого на розумінні визначної ролі інформації та інформаційних процесів. У зв'язку з цим актуалізується проблема підготовки учителів до використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальному процесі в умовах підвищення кваліфікації, зокрема, створення електронних освітніх ресурсів, спрямованих на досягнення нових освітніх результатів.

Електронний освітній ресурс (ЕОР) розглядається дослідниками при вивченні характеристик та властивостей інформаційних освітніх, дидактичних комп'ютерних середовищ (О. Баликіна, М. Беляєв, В. Биков, А. Гуржій, М. Карпенко, О. Співаковський, О. Чорноус). У працях науковців (Ю. Вороненко, М. Жалдак, В. Лапінський, М. Шут) описуються конкретні ЕОР, що використовуються у середній та вищій освіті. А. Андреева, В. Кухаренко, Є. Полат, А. Тихонова у своїх роботах розкривають потенціал Інтернет-ресурсів як особливого виду ЕОР для організації дистанційного навчання.

Відповідно до положення «Про електронні освітні ресурси» під електронним освітнім ресурсом (ЕОР) розуміють навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали та засоби, розроблені в електронній формі та представлені на носіях будь-якого типу або розміщені у комп'ютерних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і необхідні для ефективної організації навчально-виховного процесу, зокрема, що стосується його наповнення якісними навчально-методичними матеріалами [29].

ЕОР є складовою частиною навчально-виховного процесу, мають навчально-методичне призначення та використовуються для забезпечення навчальної діяльності вихованців, учнів, студентів, слухачів і вважаються одним з головних елементів інформаційно-освітнього середовища.

Метою створення ЕОР є модернізація освіти, змістове наповнення освітнього простору, забезпечення рівного доступу учасників навчально-виховного процесу до якісних навчальних та методичних матеріалів незалежно від місця їх проживання та форми навчання, створених на основі інформаційно-комунікаційних технологій. За функціональною ознакою, що визначає значення і місце ЕОР в навчальному процесі, їх можна класифікувати як:

- ✓ навчально-методичні ЕОР (навчальні плани, робочі програми навчальних дисциплін, розроблені відповідно до навчальних планів);
- ✓ методичні ЕОР (методичні вказівки, методичні посібники, методичні рекомендації для вивчення окремого курсу та керівництва з виконання проектних робіт, тематичні плани);
- ✓ навчальні ЕОР (електронні підручники та навчальні посібники);

- ✓ допоміжні ЕОР (збірники документів і матеріалів, довідники, покажчики наукової та навчальної літератури, наукові публікації педагогів, матеріали конференцій, електронні довідники, словники, енциклопедії);
- ✓ контролюючі ЕОР (тестуючі програми, банки контрольних питань і завдань з навчальних дисциплін та інші ЕОР, що забезпечують контроль якості знань).

Система електронного освітнього ресурсу може поєднувати в собі функції автоматизованих навчальних та контролюючих систем, моделюючих програм та іншого програмного забезпечення інформаційних технологій, що застосовують в освіті. Враховуючи специфіку предмета, що вивчається, в склад ЕОР включають інтерактивні об'єкти для тренування, самоконтролю та контролю, також можуть бути включені інструментальні програмні засоби (віртуальні лабораторії, часові стрічки, інтерактивні карти).

До загальних вимог ЕОР слід додати мультимедійність та інтерактивність. Рівень інтерактивності компонентів контенту ЕОР повинен визначатись віковими особливостями учнів та специфікою предметної галузі, бути педагогічно доцільним.

Процес створення якісних ЕОР, що не тільки підвищують якість знань по навчальним предметам, але й всебічно розвивають особистість учнів, сприяють активізації їх пізнавальної діяльності, формуванню універсальних навчальних дій, складається з двох основних етапів: підготовчого та компоновального.

Підготовчий етап передбачає підбір джерел, структурування матеріалу, підготовка тексту, підготовка мультимедійних фрагментів. При розробці структури та змісту ЕОР необхідно враховувати наступні принципи та технологічні особливості:

- ✓ принцип пріоритетності педагогічного підходу;
- ✓ принцип модуля;
- ✓ принцип повноти.

Підготовка матеріалів включає в себе написання тексту курсу, підбір ілюстративного та довідкового матеріалу, створення ескізів інтерфейсу та сценарію, роботу з відео та аудіо файлами.

Після підготовки навчального теоретичного матеріалу, його ергонометричної обробки, розробки структури та змісту тексту, редагування та корегування необхідно перейти до формування системи посилань – до наступного компоновального етапу, тобто до отримання в кінцевому результаті гіпертексту. Етап компоновки складається з розробки розділів, підготовки контролюючої частини, формування інтерфейсу.

ЕОР допомагають сформуванню універсальних навчальних дій та сприяють гармонійному та всебічному розвитку особистості, підвищують його самостійність та освіченість. Грамотне та систематичне використання всіх складових ЕОР дозволяє учням не тільки включатись в активну діяльність, але самостійно відкривати нові знання та способи дій.

До практичних передумов вирішення проблеми підготовки учителів до створення ЕОР слід віднести зростання числа освітян, що використовують ЕОР у освітній діяльності. Останніми роками загострилися протиріччя між:

- ✓ різко зростаючою сферою використання ІКТ в професійній діяльності вчителя та існуючою практикою вивчення ІКТ на курсах підвищення кваліфікації (цільова орієнтація переважно на формування користувацьких умінь);
- ✓ необхідністю побудови системи підготовки учителів до створення ЕОР в умовах підвищення кваліфікації працівників освіти та відсутністю методичних підходів до організації такої підготовки; проявом стійкої тенденції до розробки учителями ЕОР (використання різноманітного програмного забезпечення, розширення переліку вмінь по роботі з інформацією, оволодіння різними технологіями обробки інформації) та неопрацьованістю методики впровадження ЕОР у навчальний процес;
- ✓ створенням сучасних ЕОР та ефективністю їх використання в умовах реалізації традиційної системи освіти.

Виникає протиріччя між необхідністю підготовки учителів до створення ЕОР та відсутністю методичної системи підготовки педагогів до даного виду професійної діяльності, що містить в собі три рівня готовності: проектування, розробка та методика впровадження ЕОР в освітній процес, а також ефективністю у використанні створених електронних ресурсів у новому освітньому середовищі, що орієнтоване на досягнення сучасних освітніх результатів.

Інформатизація освіти неможлива без її комплексного інформаційно-ресурсного та методичного забезпечення. Аналіз науково-методичної та педагогічної літератури з питань упровадження ЕОР у навчально-виховний процес виявив, що одним з поширеніших видів ЕОР, що набули популярності останнім часом серед учителів, є мультимедійні презентації, як один з видів мультимедійної підтримки уроків. На думку багатьох учителів, їх використання в навчально-виховному процесі збагачує зміст навчання, надає можливість утримувати увагу, впливати на емоційну сферу, активізувати пізнавальну діяльність учнів за допомогою таких важливих компонентів, як анімація, звук, графічне зображення. Крім того, їх створення не потребує додаткових знань мов програмування та доступне кожному вчителю [28]. Крім презентацій, вчителі створюють інші різновиди ЕОР, зокрема у вигляді електронних посібників та тренажерів.

Разом із тим підготовка учителів до створення електронних освітніх ресурсів у системі післядипломної освіти до сьогодення часу є об'єктом спеціального дослідження. Виділення аспекту створення ЕОР як окремого напрямку дослідження здійснено в основному на методологічному рівні.

При створенні ЕОР необхідно дотримуватись психолого-педагогічних, техніко-технологічних, естетичних, функціональних і ергономічних вимог, специфічних дидактичних вимоги: адаптивність; інтерактивність; сприяння розвитку інтелектуального потенціалу учня; системність та структурно-

функціональний зв'язок; забезпечення повноти (цілісності) та неперервності дидактичного циклу навчання.

Впровадження в освітній процес ЕОР відкрило педагогам широке поле діяльності при підготовці майбутніх компетентних спеціалістів-професіоналів, здатних за короткий проміжок часу оволодіти новими знаннями, набувати нові вміння та навички.

Особливості використання розминок онлайн

Налагодити освітній процес онлайн так, щоб не втратити якість навчання, можливо завдяки розробці спеціальних методів викладання. Звісно однієї методики роботи із здобувачами освіти під час ефіру онлайн недостатньо, бо важливу роль також мають технічне забезпечення, онлайн-менеджмент, способи зворотнього зв'язку. Під час заняття онлайн важливою є концентрація уваги здобувачів освіти на особі педагога, і цю увагу необхідно підтримувати на різних етапах відеозустрічі. У даній статті розглянемо такий спосіб зворотного зв'язку від здобувачів освіти як онлайн-розминка. У зв'язку з цим варто зазначити, що у традиційній системі навчання місце та роль розминки, застосування ігрових методик в неігрових ситуаціях під час уроку або тренінгу визначено.

У вітчизняній науці та практиці за останні роки значно посилюється інтерес до використання подібних технологій у освітньому процесі. Накопичено позитивний досвід використання ігрових методик у різноманітних ланках системи підготовки кадрів (О.Ф. Волобуєва, А.М. Воробйов, П.М. Городов, В.А. Губін, О.І. Гуськов, В.П. Давидов, В.П. Іванов, М.С. Кравчук, В.Д. Лопатка, Т.І. Олійник, О.Б. Тарнопольський, О.В. Торічний та інші). За словами А.О. Вербицького, орієнтація на активне навчання стає одним із важливих компонентів диверсифікації освіти [35].

Одним із шляхів розвитку альтернативної освіти є врахування потреб сучасного покоління, яке потребує інших методів освіти, бо живе у світі розвинених ІТ-технологій.

Існує 3 рівня впливу розминки на групу:

1. Фізичний рівень – необхідність порушитися, підбадьоритися (бо головна проблема онлайн-заняття – гіподинамія). Після такої розминки в учасників з'являється готовність слухати матеріал та розв'язувати завдання кейсів.
2. Емоційний рівень – підтримка залученості, інтересу учасників і згуртування команди. Зазначені розминки надають можливість учасникам «розкриватися», розслабитися, посміятися. Результатом таких вправ стає підвищення рівня залученості та енергії групи.
3. Логічний (ментальний) рівень – можливість для учасників проявити кмітливість і аналітику, вирішуючи непросту задачу. Іноді завдання буває безпосередньо пов'язане з наступною міні-лекцією заняття.

Під час онлайн-заняття значення розминок значно вище, ніж в умовах традиційного заняття в аудиторії. В офлайн форматі педагог і здобувачі освіти знаходяться в одному просторі, тому є можливість організовувати освітній процес із використанням інтерактивних методів групової діяльності, також

будуть впливати соціальні чинники: «оточуючі працюють, значить потрібно кожному». Головна складність онлайн-заняття в тому, що кожен учасник знаходиться у власному просторі, на який вплинути засобами дистанційних технологій неможливо, але налагодити освітній процес у різних просторах можливо, бо коректно і доречно проведена онлайн-розминка значно впливає на групу. Залежно від вікової аудиторії змінюється необхідність детального роз'яснення проведення розминки, для дорослої людини важливим є алгоритм та розуміння дій, в протилежному випадку можна отримати небажання учасників брати участь у розминці. Існують алгоритми, завдяки яким, можливо залучити до розминки будь-яку групу. Розглянемо основні пункти, на які варто звертати увагу педагогу для максимального залучення учасників в онлайн-розминку:

- ✓ онлайн-розминка презентується групі з конкретною метою;
- ✓ інструкція надається максимально чітко і структурно, за необхідності, повторюється;
- ✓ під час проведення онлайн-розминки педагог позитивний і енергійний, використовує заохочувальні фрази, проявляє зацікавленість до кожного учасника, темп мови на 50% швидше, ніж зазвичай.

В свою чергу, механіка проведення онлайн-розминок - «одночасна участь» - ідентична офлайн формату (учасники одночасно виконують зазначені дії). Але механіка проведення онлайн-розминок – «послідовна участь» - має свою специфіку та відрізняється від офлайн формату.

Розглянемо два приклади проведення послідовних онлайн-розминок:

1. Механіка «Послідовна участь. Передача слова». Педагог починає першим, виконавши свою частину завдання, передає слово одному із учасників. Щоб не втрачати динаміку онлайн-розминки, педагогу потрібно кожен раз запитувати: «кому далі передаєте слово?». Учасники максимально залучені, уважні, бо наступний учасник наперед невідомий. Ще один плюс – дана механіка дозволяє учасникам швидше вивчити імена один одного.
2. Механіка «Послідовна участь. Круглий стіл». Педагог створює віртуальний круглий стіл, навколо якого розташовані картки з іменами учасників та демонструє його під час проведення онлайн-розминки засобами презентації. Учасникам пропонується уявити, що команда сидить за таким столом, що і визначає порядок висловлювань. Педагог починає з себе, а потім пропонує учасникам говорити по порядку (за годинниковою або проти годинникової стрілки).

Окрім онлайн-розминок емоційного рівня також використовувалися розминки фізичного рівня відповідно до санітарних норм, що дозволяло продовжувати онлайн-заняття. Санітарний регламент передбачає, що під час роботи з технічними засобами навчання обов'язковим є проведення вправ з рухової активності та гімнастики для очей.

Важливою педагогічною умовою ефективного використання онлайн-розминок є поетапність їх підготовки та проведення. Слід зазначити, що онлайн-розминка спонукає використовувати інформаційні ресурси й інтегрувати їх у освітній процес; підтримує та сприяє формуванню і розвитку пізнавального

інтересу слухачів, учасники навчаються виходити за рамки змісту і форм подання навчального матеріалу педагогом; у процесі виконання завдань слухачі розвивають свої комунікативні здібності.

Цифрові медіа у професійній діяльності педагога

В умовах зростаючого впливу інформатизації на всі сфери життя людини посилюється і її залежність від різного типу медіа, що, в свою чергу, вимагає формування і розвитку певних компетентностей: медійної, інформаційно-комунікаційної, цифрової. Актуальності для батьків і вчителів набувають нові педагогічні проблеми, пов'язані з тим, що сучасне підростаюче покоління все більше часу витрачає на Інтернет, текстові повідомлення або відеоігри. Дослідники ж активно шукають цьому явищу пояснень. Цифровий світ створює нові можливості для молоді у боротьбі з соціальними нормами, забезпеченні власних інтересів, розвитку технічних навичок, а також допомагає експериментувати з новими формами самовираження. Все це захоплює увагу підлітків, оскільки забезпечує можливості для розширення їх соціальних світів, самостійного навчання і незалежності.

В умовах інформатизації і технологізації удосконалюються способи передачі інформації, постійно розширюється і урізноманітнюється медійний контент, молодшає контингент його споживачів та творців.

Розуміння дорослими, вчителями та батьками, всіх цих процесів, їх прийняття та адаптація системи навчання до вимог нового часу і нового покоління зробить освіту ефективнішою, а майбутніх випускників успішнішими. Саме тому набуває необхідності інтеграція досягнень ери цифрових технологій, зокрема, можливостей медіа, в освітній процес.

Одним із базових умінь, викликаних потребами сучасного інформаційного суспільства, є володіння комп'ютерною технікою та вміння орієнтуватися в медіапросторі. Сучасна педагогіка, розв'язуючи завдання масового використання мультимедійних технологій, можливостей Internet, комп'ютерних телекомунікацій у загальній, професійній і вищій освіті поступово прийшла до розвитку медіаосвіти. Під час розв'язання завдань, пов'язаних із використанням мультимедійних та медіатехнологій, перед педагогами постала необхідність у чіткому окресленні їх ролі в навчанні, розкритті їх потенціалу та впливу на освітній процес.

Проблеми медіа- та мультимедійної освіти розглядалися у роботах зарубіжних вчених (Д. Бекінгема, К. Ворснопа, Л. Мастермана, А. Хоттмана та ін.) та вітчизняних дослідників (Н. Габор, Л. Найдьонової, Г. Онкович, Б. Потятиник та ін.). Роботи К. Безелгет, В. Робака, Е. Харта, Р. Хобс, І. Чемерис присвячено дослідженню історії медіа-освіти у різних країнах.

Технології створення й використання мультимедійних навчальних програмних засобів в освіті, їхня інформаційна (змістова) і програмна складові розглядаються в роботах А. Ашерова, О. Башмакова, О. Бісікало, В. Бикова,

Р. Гуревича, М. Жалдака, Ю. Жука, І. Захарової, В. Ільїна, М. Кадемії, В. Кухаренка, Г. Можаєвої, Л. Коношевського, Є. Полат, І. Роберт, С. Сисоєвої та інших.

Медіа (множина від «медіум») - слово, яке має багато визначень і, зокрема, має два різних значення відносно до викладання і навчання, обидва з яких відрізняються від визначень технології. Слово «медіум» походить від латинського слова на позначення чогось усередині (медіана), а також чогось/когось, що є посередником між чимось/кимось або щось/когось інтерпретує. Поняття «медіа» багатозначне і містить у собі активні дії по створенню контенту і/або зв'язку, когось, хто приймає і розуміє зв'язок, а також технології, які несуть в собі таке середовище.

Ми використовуємо наші чуття, такі як слух і зір, щоб інтерпретувати медіа. У цьому сенсі ми можемо розглядати текст, графіку, аудіо та відео в якості «каналів» медіа, і тому вони містять опосередковані ідеї та образи, які передають певний зміст. Кожна наша взаємодія з медіа, в цьому сенсі, є інтерпретація реальності, і знову, як правило, включає в себе деяку форму людського втручання, такі як складання тексту, малюнок або дизайн для графіки, розповідь, сценарії або записи звуку і відео. Існують два типи подібного втручання: від «творця», який створює інформацію, та від «приймача», який також повинен інтерпретувати її.

Медіа, звичайно, залежать від технології, але технологія є лише одним із елементів медіа. Таким чином, ми можемо сприймати, наприклад, Інтернет просто як технологічну систему, або в якості медіасередовища, яке містить унікальні формати і системи символів, що допомагають передати певні зміст і знання. Ці формати, системи символів і унікальні характеристики навмисно створюються і повинні бути інтерпретовані як творцями, так і кінцевими споживачами. Крім того, завдяки Інтернету, люди можуть бути одночасно творцями і передавачами знання.

Отже, з точки зору представлення знань, можемо розглядати наступні медіа в освітніх цілях: текст, графіка, аудіо, відео, обчислення. У кожному з цих середовищ існують підсистеми:

- ✓ текст: підручники, романи, вірші;
- ✓ графіка: діаграми, фотографії, малюнки, плакати, написи на стінах;
- ✓ аудіо: звуки, промови;
- ✓ відео: телевізійні програми, YouTube кліпи;
- ✓ обчислення: анімація, моделювання, онлайніві дискусійні форуми, віртуальні світи [5].

Крім того, в рамках цих підсистем існують способи впливу на комунікації за рахунок використання унікального символу системи, такого як сюжетні лінії і використання символів в романах, композиції у фотографії, модуляції голосу для створення ефекту в аудіо, монтаж і редагування в кіно і на телебаченні, а також розробка користувацьких інтерфейсів або веб-сторінок в обчисленнях. Вивчення взаємозв'язку між цими різними системами символів і інтерпретації змісту називається семіотикою.

З освітньої точки зору важливо розуміти, що медіа не є нейтральними або «об'єктивними» в тому, яким чином вони передають знання. Вони можуть бути розроблені або використані як засіб впливу (добре це чи погано) на нашу власну інтерпретацію певного змісту і, отже, на наше розуміння. Тому знання про те, як працюють медіа, мають важливе значення для освіти в цифровому столітті. Зокрема, ми повинні знати, як найкраще розробляти і застосовувати медіа (а не технології), щоб полегшити процес навчання. Цифрові засоби масової інформації та Інтернет все частіше впроваджують і інтегрують всі попередні медіа, такі як текст, аудіо та відео, а також додають нові медіа-компоненти, такі як анімація, моделювання та інтерактивності. Коли цифрові медіа містять у собі багато медіа-компонентів, вони стають «мультимедійними». Таким чином, одним із основних переваг Інтернету є те, що він охоплює всі зображальні медіа тексту, графіки, аудіо, відео та обчислень.

Інше значення поняття медіа ширше і належить до галузі або сфер людської діяльності, які організовані навколо конкретних технологій, наприклад, кіно- та телеіндустрія, видавнича справа, Інтернет, і які ми розуміємо як ЗМІ (засоби масової інформації). У цих різноманітних медіа є конкретні способи подання, організації та передачі знань.

Так, наприклад, в телебаченні існують різні формати, такі як новини, документальні фільми, ігри, акції програми, в той час як у виданні є романи, газети, комікси, біографії, і так далі. Іноді формати перекриваються, але навіть в цьому випадку існують системи символів всередині середовища, які відрізняють його від інших медіа. Наприклад, у кінозйомках є монтажування, крупний план, а також інші методи, які помітно відрізняються від тих, які є в інших медіа. Всі ці особливості медіа містять у собі свої власні можливості підтримки або зміни шляхів розуміння і інтерпретації змісту [4]. Якщо ми зацікавлені у виборі відповідних технологій для викладання і навчання, ми повинні враховувати не тільки їх технічні особливості. Нам також необхідно вивчити унікальні особливості різних медіа з точки зору їх форматів, систем символів і культурних цінностей. Ці унікальні особливості все частіше згадуються як потенціал медіа або технології.

Поняття медіа набагато «м'якше» і «багатше», ніж «технології», більш відкрите для інтерпретації, однак складніше за визначенням, але «медіа» є корисною концепцією в тому, що вона може також містити у собі середовище спілкування face-to-face, і в тому, що вона визнає той факт, що технологія сама по собі не призводить до передачі змісту [5]. Оскільки нові технології розробляються і впроваджуються у медійні системи, старі формати і підходи переносяться зі старих на нові медіа. Освіта не є винятком. Нова технологія «розміщена» в старих форматах так само, як ми намагаємося створити клас у віртуальному просторі з адміністративною системою управління навчанням.

Проте, нові формати, системи символів і організаційні структури, які використовують унікальні характеристики Інтернету як середовища, виявляються поступово. Іноді важко побачити ці унікальні характеристики одразу. Проте, електронні портфоліо, мобільне навчання, відкриті освітні

ресурси, самокероване навчання великих онлайн-соціальних груп є прикладами шляхів, якими ми поступово розвиваємо унікальні можливості Інтернету для освіти.

Ще важливішим є те, що, ймовірно, буде великою помилкою використовувати комп'ютери як заміну людині у навчальному процесі, враховуючи необхідність створення та інтерпретації змісту при використанні медіа, принаймні, поки комп'ютери не здатні розпізнавати, розуміти і застосовувати семантику, системи цінностей, а також організаційні функції, які є важливими компонентами «читання» різних медіа. Але в той же час в рівній мірі помилково покладатися тільки на культурні цінності та організаційні структури класно-урочної системи у спробі робити судження про ефективність і придатність Інтернету в якості освітнього середовища. Таким чином, нам потрібно набагато краще зрозуміти сильні і слабкі сторони різних медіа для освітніх цілей, якщо ми хочемо успішно вибрати правильну середовище для роботи. Однак, з огляду на різноманітність інших концептуальних факторів, що впливають на навчання, завдання вибору медіа та вибору технології стає нескінченно складним. Ось чому виявилось неможливим розробити прості алгоритми для ефективного прийняття рішень в цій галузі.

Проте, є деякі рекомендації, які можуть бути використані для визначення найбільш ефективного використання різних медіа в рамках Інтернет-залежного суспільства [4]. Існує дуже широкий спектр медіа, доступних для викладання і навчання. Зокрема: текст, аудіо, відео, соціальні медіа мають унікальні характеристики, які роблять їх корисними для викладання і навчання:

- ✓ вибір або комбінації необхідних медіа буде визначатися: загальною філософією навчання; презентаційними та структурними вимогами предмету або змісту; навичками та компетентностями, які повинні бути сформовані в учнів; і, не в останню чергу, уявою вчителя або викладача (і все більше самих учнів) у визначенні можливих ролей для різних медіа;

- ✓ учні мають потужні засоби завдяки соціальним медіа для створення власних навчальних матеріалів або для демонстрації своїх знань;

- ✓ курси можуть бути структуровані навколо інтересів окремих студентів, дозволяючи їм отримати відповідний контент і ресурси, щоб підтримати розвиток узгоджених компетенцій або результатів навчання;

- ✓ контент натеper є все більш відкритим і вільнодоступним через Інтернет. В результаті учні можуть шукати, використовувати і застосовувати інформацію за межами того, що учитель або викладач може диктувати;

- ✓ учні можуть створювати свої власні онлайн-середовища персонального навчання;

- ✓ багато учнів все ще потребуватимуть структурованого підходу, який направляє їх навчання;

- ✓ наявність вчителя і керівництва, ймовірно, буде необхідно для забезпечення високої якості навчання через соціальні медіа;

✓ вчителі повинні знайти золоту середину між повною свободою учня і надмірним адмініструванням, щоб дозволити учням розвинути ключові навички, необхідні в епоху цифрових технологій.

Різні медіа мають різний потенціал для різних видів навчання. Одним із мистецтв навчання є вміння знаходити найкращу відповідність між медіа та бажаними результатами навчання. Згідно з дослідженнями, існує три основних елементи, які необхідно враховувати при прийнятті рішення, які медіа використовувати у навчанні:

- зміст;
- структура контенту;
- навички [4].

Медіа різняться в тій мірі, в якій вони можуть представляти різні види контенту, тому що вони варіюються в системах символів (текст, звук, нерухомі зображення, рухомі зображення тощо), які вони використовують для кодування інформації [4]. Різні медіа здатні комбінувати різні системи символів. Саме відмінності між медіа в тому, як вони поєднують у собі системи символів, і впливають на те, яким чином різні медіа подають зміст. Таким чином, існує різниця між власне науковим експериментом, його письмовим описом, телевізійним записом і комп'ютерним моделюванням. Використовуються різні системи символів, передачі різних видів інформації про один і той самий експеримент.

Медіа також розрізняються за своєю здатністю обробляти конкретне або абстрактне знання. Абстрактні знання обробляються в першу чергу за допомогою мови. У той час як всі медіа можуть її використовувати або в письмовій, або усній формі, вони різняться за своєю здатністю представляти конкретні знання. Наприклад, телебачення може показати конкретні приклади абстрактних понять: відео показує конкретну «подію», а звукова доріжка «за кадром» аналізує подію в абстрактних термінах. Добре продумані медіа можуть допомогти учням перейти від конкретного до абстрактного і назад, що призводить до глибшого розуміння.

Медіа також розрізняються за способом їх структурного вмісту. Книги, телефон, радіо, як правило, представляють вміст лінійно або послідовно. Телебачення має більше можливостей представити або імітувати взаємозв'язки між кількома видами діяльності одночасно. Отже, різні предметні галузі потребують різного балансу медіа. Це означає, що, приймаючи рішення про вибір і використання тих чи інших медіа, педагог має переконатися, що вибрані медіа належним чином відповідають презентаційним та структурним вимогам предмету.

Медіа також різняться в тій мірі, в якій вони можуть допомогти розвинути різні навички. Нові медіа (New Media) є неоднозначним терміном 21-го століття, котрий використовується на позначення всього, що пов'язано з Інтернетом і взаємозв'язком між технологіями, зображеннями і звуком. Насправді, визначення нових медіа змінюється щодня і буде продовжувати робити це. Нові медіа розвиваються і безперервно змінюються. Вікіпедія

визначає нові медіа як такі, що надають можливість доступу на вимогу до контенту в будь-який час і в будь-якому місці, на будь-якому цифровому пристрої, а також інтерактивний зворотній зв'язок із користувачами, творчу участь і розвиток суспільства навколо медіа-контенту [16]. Ще одна важлива перевага нових медіа є «демократизація» створення, публікації, розповсюдження та споживання медіа-контенту. Що відрізняє нові медіа від традиційних – це оцифрування контенту в біти. Існує також динамічний аспект виробництва контенту, який може бути зроблено в режимі реального часу, але ці пропозиції не мають стандартів і ще тільки набирають обертів.

Більшість технологій, описаних як «нові медіа», є цифровими, часто мають характеристики маніпулювання, роботи в мережі і інтерактивності [19]. До нових медіа не належать телевізійні програми, художні фільми, журнали, книги, або паперові видання – якщо вони не містять технології, які дозволяють цифрову інтерактивність.

Нові медіа є способом організації хмарних технологій, навичок і процесів, які змінюються так швидко, що неможливо в повній мірі визначити, що з них є інструменти, а що процеси. Частина труднощів у визначенні поняття нових медіа є невловима якість ідеї «нового». Сама перспектива бути новим позначає подію за горизонтом, ту, що лише наближається. Можливо, в пошуках підходящої характеристики для цієї мережі інструментів та ідей є ідея безмежної можливості. Безмежні можливості для спілкування, для інновацій, і освіти, безумовно, є основним елементом, який формує наші уявлення про нові медіа. Одна з основних характеристик нових медіа є те, що вони звільняються від лінійних обмежень старих форматів, таких як газети, книги і журнали [19]. Розглянемо деякі приклади використання цифрових медіа в професійній діяльності педагога.

Мультимедійна віртуальна екскурсія являє собою програмно-інформаційний продукт у вигляді гіпертексту, призначений для інтегрованого подання матеріалів екскурсії. Гіпертекст є зручним способом об'єднання різних форм інформації. Основа гіпертексту – текстова інформація, але він дозволяє розміщувати в тексті ілюстрації, звукові та відеофрагменти. Гіпертекст є зручним інструментом для моделювання екскурсії. У загальному вигляді гіпертекст складається з інформаційних фрагментів, пов'язаних між собою спрямованими переходами – посиланнями. Користувач рухається за цими переходами від фрагмента до фрагмента подібно до того, як під час реальної екскурсії переходить від одного об'єкту до іншого.

У випадку створення екскурсії учнями роботу можна організувати за методом проектів. За класифікацією проектів віртуальні екскурсії можна віднести до інформаційних проектів, які вимагають збору інформації, ознайомлення з нею зацікавлених осіб. Аналіз та узагальнення фактів схожі з дослідницькими проектами і є їх складовою частиною.

Організація й проведення навчальних віртуальних екскурсій складається з трьох етапів: підготовчий, етап безпосереднього проведення та заключний етап підведення підсумків екскурсії. На першому етапі підготовки екскурсії

діяльність вчителя розподіляється на два напрями: вибір об'єкту екскурсії і безпосередньо її підготовка. На цьому етапі відбувається робота над змістом екскурсії, розробляється її маршрут, відбувається узгодження різних документів і попереднє планування підсумкових заходів щодо екскурсії зі складанням завдань до них. Підготовка екскурсії здійснюється за таким планом: визначається мета екскурсії; обирається об'єкт вивчення; відбувається пошук Інтернет-ресурсів стосовно досліджуваного об'єкту; формулюються проблеми; визначаються завдання, які учням необхідно буде вирішити на уроці; визначається послідовність ознайомлення з сайтами та створення путівника для учнів по сайтах (це може бути список URL-адрес); обирається форма звіту або наочного оформлення результатів екскурсії.

Організація системи віртуальних екскурсійних подорожей, прогулянок із використанням інфокарт конкретизує програмний матеріал, розширює кругозір і поглиблює знання учнів, сприяє вихованню справжнього громадянина, формуванню пізнавального інтересу до предметів, що вивчаються, виникненню мотивації до навчання, розвитку вміння встановлювати міжпредметні зв'язки.

Методика розробки маршруту, організації та проведення таких екскурсій відносно проста. Зазвичай екскурсія починається зі вступної бесіди з учнями, в ході якої педагог визначає цілі та завдання екскурсії, роздає маршрутні листи (і/або інформаційні карти, інтелект-карти). Особлива увага учнів звертається на способи навігації по сайту, від однієї експозиції до іншої.

Значну роль в активізації діяльності учнів під час віртуальних екскурсій відіграє пошуковий метод. Учні не просто знайомляться з матеріалами експозицій, а й займаються активним дослідженням, пошуком необхідної для вивчення та аналізу інформації. Це досягається шляхом постановки проблемних питань перед екскурсією або отриманням певних творчих завдань. Під час проведення екскурсії учні можуть конспектувати тези в зошит, копіювати матеріали з сайту в свої папки, робити позначки.

Закінчується екскурсія підсумковою бесідою, в ході якої вчитель спільно з учнями узагальнює, систематизує побачене і почуте, виділяє найістотніше, виявляє враження і попередні оцінки учнів, намічає творчі завдання для них (написати есе, твір, підготувати доповіді, реферати, скласти альбоми, розробити нові маршрути (інтелект-карти) віртуальних екскурсій тощо). Складовими віртуальної екскурсії можуть виступати фрагменти, уривки з технічних, наукових, науково-освітніх та мистецьких фільмів, відео-та аудіофайли, анімація, а також репродукції картин, зображення природи, портрети, фотографії відомих вчених, винахідників. В матеріали таких екскурсій можуть бути включені літературознавчі, технічні, спеціальні терміни та визначення, історичні карти, тези з теорії досліджуваної теми (дисципліни, предмету).

Таке навчання спрямоване як на індивідуальну, так і на спільну роботу вчителя і учнів. Віртуальні навчальні екскурсії також можуть бути використані і у процесі дистанційного навчання. Учні отримують у своє розпорядження

готові інтерактивні мультимедійні екскурсії (або їх фрагменти), які розроблені самим учителем або за його завданням (планом) найбільш підготованими учнями.

Застосування даного дидактичного засобу полегшить роботу і вчителя, і учнів. Якщо екскурсія проходить спільно з учителем, то вчитель повинен коментувати те, що бачать учні. Таке навчання стає більш динамічним, цікавим, скорочує час на підготовку до уроку, на уроці можна дати, показати і пояснити більше навчального та інформаційного матеріалу, а навчаються підштовхує до роздумів і дії, дозволяє розвивати у них самостійність і сприяє саморозвитку [53].

Цифрова розповідь (Digital Storytelling) – це вид традиційної розповіді, що виконана в цифровому форматі. В результаті використання даної технології з'являється медіа-продукт малої форми – власне цифрова розповідь – digital story, для створення і презентації якого в інтерактивному режимі застосовуються цифрові, в тому числі онлайн-інструменти. В цифровій розповіді використовуються анімація, фото-, аудіо- та відеоматеріали, представлені виключно на електронних носіях, що робить її комбінованим навчальним засобом, який поєднує в собі візуальну, образну, музичну і словесну складові і задовольняє пізнавальні потреби учнів із різними стилями сприйняття інформації. Цифрова розповідь може стати потужним навчальним інструментом для вчителів та їх учнів як в процесі оволодіння навчальною програмою, так і для формування та розвитку інформаційно-цифрової компетентності.

Цифрова розповідь – це метод електронної комунікації, заснований на організації мультимедійного контенту навколо однієї історії. Цей метод комунікації може бути реалізований на основі різноманітних технологічних рішень. Пропонуємо деякі формати представлення цифрових історій, а також онлайн-сервіси та програмні продукти для ПК, які підходять для їх створення.

Мальоване відео. За основу мальованого відео (або дудл-відео) обрано анімаційний прийом – глядач спостерігає за рукою умовного художника, котра малює стилізовані картини. Якщо в учнів є відповідні навички – вони можуть малювати самостійно і знімати процес на відеокамеру, якщо немає – використовувати ресурси для створення роликів в цьому стилі: VideoScribe (www.sparkol.com), Powtoon (www.powtoon.com), які дозволяють промальовувати зображення з бібліотеки або створювати власні, режисерувати сцени ролика і додавати закадровий голос оповідача.

Анімований сторітеллінг. Створюється і озвучується відеоролик, усі візуальні елементи якого знаходяться в русі. Для швидкого створення навчальних проектів у цьому стилі доцільно використовувати онлайн-сервіси, які пропонують готові бібліотеки персонажів, кліпарту й анімаційних ефектів, а також необхідний інструментарій (Powtoon, GoAnimate – goanimate.com).

Комікси і розкадровки. Онлайн-сервіс Pixton (www.pixton.com) окрім численних шаблонів сцен і багатой бібліотеки кліпарту дозволяє створювати власних персонажів, налаштовувати їх пози, міміку, жести, створювати свої

сцени, об'єднуючи їх в комікси і розкадровки. Утворені зображення і композиції можна розглядати як невеликі самостійні проекти або використовувати у якості робочих матеріалів для створення презентацій і відеороликів.

Презентації. Добре знайомий педагогам програмний продукт дозволяє створювати проекти на основі цифрової розповіді. Для створення проектів можна використовувати PowerPoint, розширення Office Mix (mix.office.com), Prezi (prezi.com), Sway (www.sway.com) та інші ресурси.

Відеомонтаж. Для створення проекту використовується будь-який відеоредактор, достатньо можливостей Кіностудії Windows Live або YouTube Editor. Ця технологія підходить для учнів, готових працювати з самостійно відібраними і підготовленими зображеннями, особистими або сімейними фото- і відеоматеріалами. Веб-сторінка з мультимедійним контентом може бути створена на основі будь-якої відомої учням технології створення веб-сторінок, новачки можуть використовувати конструктори сайтів. Розмаїття програм і форматів дозволяє обирати технологію створення цифрової розповіді залежно від кількості навчальних годин, рівня комп'ютерної грамотності учнів і дисципліни, що вивчається.

Цифрова розповідь володіє високим дидактичним потенціалом і дозволяє вирішити ряд педагогічних завдань: інформування, підвищення мотивації учнів і розвиток інформаційно-комунікаційної та медійної компетентностей. Сучасні комп'ютерні програми і онлайн-сервіси пропонують зручні інструменти розробки, а також ресурси (шаблони, колекції зображень, відео- та аудіоефекти), що полегшують створення цифрової розповіді і роблять цю технологію доступною для педагогів, які володіють інформаційно-комунікаційною компетентністю [53].

Таким чином, перший крок у виборі медіа для освіти полягає у визначенні цілей і результатів навчання з точки зору необхідного змісту і навичок. Технології є всього лише інструментами, які можуть бути використані у найрізноманітніший спосіб. Набагато важливішим є те, як саме застосовуються технології. Таким чином, в оцінці вартості технології, нам потрібно більш уважно вивчити у який спосіб вона може бути використана. Це означає орієнтацію на медіа – які представляють собою більш цілісне використання технологій – не як на окремі інструменти або технології. Однак технологія є одним з найважливіших компонентів практично всіх медіа, які різняться з точки зору їх форматів, систем символів і культурних цінностей. Ці унікальні особливості все частіше згадуються як можливості медіа або технологій. Таким чином, різні медіа можуть бути використані для диференціації та індивідуалізації навчання. Зосередивши увагу на цих вимірах, ми маємо основу для аналізу нових медіа та технологій, щоб побачити, де вони «вписуються» в рамки існуючого освітнього ландшафту, а також для оцінки їх потенційних переваг або обмежень для викладання і навчання.

Медіаграмотність у цифровому суспільстві: виклики та рішення

Усе гостріше на сьогоднішній день стоїть питання взаємодії підростаючого покоління зі світом медіа. З одного боку уявити життя сучасної людини без преси, радіо, телебачення, Інтернету вже практично неможливо, оскільки використання деяких з медіа диктується самим суспільством, і молода людина для ефективної соціалізації просто зобов'язана ними оволодіти. Актуальність впровадження медіаосвіти в Україні зумовлюється нагальним завданням входження нашої країни до єдиного європейського освітнього й інформаційного простору. У зв'язку з цим варто зауважити, що саме у розвинених європейських країнах (поряд із Канадою, США та Австралією) питанням медіаосвіти традиційно приділяється найбільша увага [2, с. 89]. Поступово в Україні впроваджується медіаосвіта на різноманітних освітніх рівнях, учителі мають готувати дітей до продуктивного освоєння навколишнього світу. Найважливіший чинник даного опанування – вміння грамотно та правильно працювати з інформацією. Важливість медіаосвіти в нинішньому світі обумовлена тим, що масмедіа відіграють вирішальну роль і впливають на наше сприйняття навколишнього світу.

Різноманітні аспекти застосування медіа-освітніх технологій у освітньому процесі вивчалися у науково-педагогічних дослідженнях і закордонних, і вітчизняних учених, таких як К. Ворсноп, А. Харт, Р. Бакулєв, М. Мойсєєва, А. Онкович, В. Андрієвська, О. Баришполець, О. Волошенюк, В. Іванов, Л. Найдьонова, Г. Онкович та інші.

Для того, щоб гідно орієнтуватися в просторі різноманітних засобів масмедіа, було створено цікаву науку – медіаосвіту. Медіаосвіта – частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно-опосередковане спілкування, Інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій [50].

Сучасні молодші школярі є активними споживачами медіаінформації, мають навички володіння комп'ютерною технікою. Однак медіаосвіта, як відомо, передбачає не тільки наявність чисто технічних знань та умінь володіння технікою, а й уміння повноцінного сприйняття творів медіакультури, аналізу, самостійного осмислення та інтерпретації медіаторів. Зараз вже досить широко визнано, що початкова школа повинна навчити дітей критично ставитись до будь-якої інформації. Інше питання полягає в тому, як школа чи система освіти в цілому готова та справляється з цією проблемою [47].

Для сьогоднішніх дітей і підлітків протиставлення віртуального і реального абсолютно неактуальне, тому що для них все це злилося в єдине. Демограф Марк Мак Крайндл висловив думку, що діти покоління Z – тобто ті, що народились після 2010 року – сформують так зване покоління «Альфа».

Це перше покоління, яке народилося у цифровому світі і вже не може існувати без мобільного Інтернету та інших гаджетів. Діти задають запитання у пошуковій системі google, а не педагогу, дорогу знаходять по навігатору. Підліткам вдається одночасно вчити уроки, вести переписку у соціальних мережах з друзями, слухати музику. Ця можливість «бачити» одночасно декілька екранів одночасно призводить до того, що швидкість сприйняття інформації різко зростає. Альтернативи цифровому світу немає. Суспільство дуже швидко рухається у новий світ, повний трансформацій. А діти використовують любую можливість, любий гаджет, щоб підключитися до інформаційного потоку. Саме тому вивчення сучасних масмедіа в школі актуальне і відкриває великі можливості для розвитку дітей. Перш за все, це пов'язано з екранними медіа, які користуються найбільшою популярністю в дитячій аудиторії. Виходячи з тієї великої ролі, яку кіно, телебачення, відео відіграють у житті суспільства, кожен педагог повинен задуматися про те, як зорієнтувати учнів в тому потоці аудіовізуальної інформації, в якому живе сучасний школяр [47, с. 54]. Саме створення власних електронних засобів навчання дозволяє майбутньому вчителю отримати міцні та свідомі знання з теми, знайти зв'язки як внутрішньо предметні, так і з іншими предметами, спроектувати пізнавальну діяльність учнів на уроці та в позаурочний час. Медіаосвітній простір продукує нову інформацію та розповсюджує медіа каналами. Тому саме медіапростір є невичерпним джерелом створення цифрового контенту як для різних навчальних предметів, так і потребує створення засобів навчання для опанування учнів основами медіаосвіти. Сьогодні часто можна почути й прочитати, що дітей ХХІ століття навчають педагоги ХХ століття, які діють за усталеними шаблонами, не здатні до використання інноваційної педагогіки. Але ж не всі педагоги саме такі [50, с. 16]. Адже сьогодні мало бути просто інформаційно-грамотним. Інформаційне суспільство знань потребує від особистості медіаграмотності. Щоб існувати в новому медіа- та інформаційному середовищі, успішно в ньому функціонувати, знаходити ефективні вирішення проблем у всіх сферах життєдіяльності, окремі громадяни, їх співтовариства й цілі нації мають володіти низкою важливих компетенцій, котрі дозволяють шукати інформацію, критично її оцінювати, створювати нову інформацію й нові знання, використовуючи при цьому доступні інструменти та формати, а також поширювати інформацію і знання різноманітними каналами. Саме медіа освітні технології, котрі виокремилися в окрему частину педагогіки-медіадидактику, яка розробляє теорію медіаосвіти, вивчає закономірності, принципи, методи, організаційні форми навчання із залученням медіапродуктів та посилянь на масмедіа, втілюють принципи гуманізації освіти [47, с. 315]. Тому саме в цей час стрімкого розвитку електронної продукції та електронної економіки перед освітою, як ніколи стоять важливі завдання формування медіакомпетентності у кожного пересічного громадянина. У сучасних умовах актуалізується важливість здійснення підготовки медіаосвічених педагогів, здатних до розробки та впровадження культурнодоцільних та медіаосвітніх систем та технологій.

Соціальні медіа в контексті інтеграції медіаграмотності в освітній процес

Сучасний світ надає людині нові можливості для взаємодії, щороку з'являються нові технологічні ресурси для електронної комунікації, яка, по суті, вже стала атрибутивною для інформаційної епохи. Соціальні медіа включають в себе всю сукупність засобів комунікації на основі інформаційних ресурсів, Інтернету і мобільного зв'язку, через які здійснюється створення спільного змісту. Поняття «соціальні медіа» стає популярним із середини 2000-х років, що пов'язано з вивченням таких платформ, як Facebook, Twitter, YouTube, Wikipedia, LinkedIn, «ВКонтакте», Wordpress, Pinterest, Instagram. Сьогодні термін включає в себе безліч комунікативних платформ на основі Інтернету і мобільного зв'язку.

Дослідження проблем соціальних медіа ведеться за різними напрямками: виділяють фахівців в області вивчення онлайн-ЗМІ, соціальних мереж, ігрових платформ, форумів тощо. В галузі філософії соціальних медіа насамперед – традиційно – слід назвати роботи М. Маклюєна, а також розробки Центру Медіафілософія і його керівника В.В. Савчука. Дослідження соціальних мереж ведуть Д. Хансен, Д. Шнейдерман, М. Сміт, П. Хеллер, Ч. Фукс та ін. Вивчення питань електронної культури (Studies of Digital culture (E-culture)) проводять В. Міллер, Дж. Мейсек, А. Рончі, проблемам інформаційної етики соціальних медіа присвячені праці Р. Капурро, Л. Флориди, аксіологія мережевої комунікації вивчається М. Кастельс, С. Роджерсон та ін.

Соціальні медіа є електронною культурою (digital culture, цифрова культура, cyberculture, onliniculture, e-culture). Електронна культура об'єднує в собі інформаційні системи, масиви даних, Інтернет, цифрову економіку, електронне навчання, соціальні медіа та інші феномени і процеси інформаційного соціуму. Електронна культура включає виробництво і використання продуктів інформаційних технологій, обплутаних владою мас-медіа, що формують онлайн-ідентичність. Іншими словами, електронна культура – це сфера діяльності людини і її результати, пов'язані з виникненням цифрових об'єктів і феноменів, симуляцій об'єктів «живої» культури, віртуальних просторів, процесів і явищ, створених за допомогою інформаційних технологій.

У сучасних умовах до соціальних медіа належать соціальні мережі, відеохостінги, месенджери, форуми, ігрові портали, блоги, файлообмінні системи та багато іншого, що дозволяє людині брати участь в створенні сукупного інформаційного контенту. Їх призначення і соціальні функції можуть бути різні: від пошуку знайомств до створення нових наукових знань. Однак всі вони сприяють появі єдиного інформаційного простору, в якому сучасна людина реалізує свої можливості.

Соціальні медіа в системі електронної культури характеризуються тим, що пов'язані з соціальною взаємодією членів інформаційного співтовариства і

створенням ними загального контенту. Його постійне зростання свідчить про те, що у людини поступово формується потреба участі в глобальній комунікації. Найчастіше це інформаційний спосіб життя (на фізичному і цифровому рівнях), на який «приречений» сучасна людина. Притому присутність на цифровому рівні в соціальному плані виявляється поступово більш значущою, ніж на фізичному.

Потреба виходу в інформаційне медіасередовище для минулого покоління є надлишковою, незвичній, вимушеної, для сучасного – невід’ємною, іманентною самому існуванню людини. Характер спілкування в різних соціальних медіа має свою специфіку і привертає різну аудиторію, яка тяжіє до спілкування вербального або візуального, глобального або локального, особистісного або знеособленого. В кожному з варіантів людина висловлює прагнення до пошуку зворотного зв’язку, встановлення контакту, взаємодії з навколишнім світом. На відміну від реального міжособистісного спілкування, комунікація через соціальні медіа орієнтована на залучення уваги до власного Я, зміцнення його соціального статусу в інформаційно перевантаженому просторі. Однак така форма комунікації в значній мірі пов’язана з симулятивністю, яка проявляється в штучності емоцій, реакцій, в ігровому характері спілкування, прагненні до провокації, в епатуванні оточуючих заради їхньої уваги.

Метою взаємодії в соціальних медіа стає контакт, залучення до інформаційного єдиного потоку. Для сучасної людини комунікація є найважливішим видом рекреації. Якщо соціальні мережі вимагали від людини текстового діалогу, то YouTube як форма спілкування за допомогою відео спрощує передачу інформації, наповнює її емоціями. Спілкування через передачу емодзі, картинок, відео файлів починає домінувати в потоці інформації, а іноді і сприяє витісненню вербальних і текстових форм.

Завдяки соціальним медіа інформаційний потік стає безперервним, єдиним полем, де кордони між учасниками розмиваються. Це середовище поступово розчиняє кордони Я і Іншого, особистого і громадського, раціонального та ірраціонального, тілесного і цифрового, відпочинку і роботи. Породження нових медіапродуктів, новинних постів, коментарів виявляється взаємозалежним процесом, де кожен учасник хоче заявити про себе і при цьому орієнтується на свою аудиторію, якій хоче бути цікавим серед інших учасників-«конкурентів». Конкуренція і прагнення до популярності все більше виявляються властивими цій формі спілкування, уподібнюють її маркетингу.

Поведінка і активність людини в соціальних медіа відображають не тільки специфіку самих ресурсів, але особливості особистості. Якщо проаналізувати такі, то можна виділити кілька типів, що характеризують спілкування і активність в соціальних медіа. Через медіасередовище людина звертає свою інтенцію до кожного в пошуках уваги до себе і вираження своєї індивідуальності. Формами самовираження можуть бути як великі тексти в блогах з описом світоглядної позиції, так і короткі пости, відео або емодзі. Інформаційний слід, залишений суб’єктом, його творчість і спілкування

несуть риси його особистості, унікальності. Крім того, соціальні медіа задають людині контури його самовираження, нав'язують стали модними патерни, стереотипи спілкування [4].

Чи можна вважати формою самовираження перепост популярного відео? Чи є відображення індивідуальності в багато разів пересилається універсальної листівці? особисті фото в соціальних мережах – це також одна з форм трансценденції для діалогу з Іншим, тільки діалог, як правило, обмежується стандартним «лайки». Така модель поведінки підкоряє людину єдиній системі, в якій треба створювати інформацію про себе і світ заради підтримки уваги, що стає сучасною формою об'єктивації людини, підпорядкування зовнішнім медійним правилам.

Сучасна людина отримала технічну заміну свого соціального існування, яка пропонує правила соціальної поведінки на соціальних платформах. Наприклад, як пише NewYorkTimes, Амазон диктує, як люди купують, Гугл – як отримують знання, а Фейсбук – як вони спілкуються [3].

Але, на жаль, і це ще не все, адже, по суті, вони дуже серйозно нав'язують не тільки як, але і що – контент також виявляється заданим ними. Наприклад, Гугл дуже чітко своїми алгоритмами виносить на перше місце одні типи інформації і знань, залишаючи інші за бортом уваги звичайного споживача. Перебільшуючи, можна сказати, що вони займають позицію не тільки «гігантів передачі», а й «гігантів думки», точніше сказати, що за рахунок свого домінування в фізичних процесах передачі вони стають домінуючим і в сфері контенту.

Перед нами ще одна небезпечна сторона сучасного медіапродукту. І їх число все зростає. Відомими є факти, як соцмережі, наприклад, Фейсбук, стежать за нами. Інформація звідти активно використовується для побудови успішних виборчих кампаній, що показали вибори в США, або забезпечили голосування по виходу Британії з ЄС.

Переможні реляції про щастя, що прийшло з інформаційними технологіями, перериваються дослідженнями про те, що:

- ✓ смартфони руйнують процеси уваги і мислення;
- ✓ Твіттер веде до ментальних відхилень;
- ✓ Фейсбук породжує депресію;
- ✓ Інстаграм взагалі є найгіршою за ментальними наслідками соціальною мережею;
- ✓ особливо небезпечні соціальні медіа для молоді [3].

Слід також нагадати про загальний занепад інформаційної достовірності сучасного світу. Дослідники виділяють наступні **ознаки соціальних медіа**:

1. Соціальні медіа є однією з форм електронної культури, що включає різноманітні комунікативні он-лайнні платформи для створення загального контенту, який характеризується дистанційною формою, відкритістю, високою швидкістю передачі інформації, гнучкими межами між суб'єктами і середовищами.

2. Соціальні медіа виступають основою сучасного соціуму, що формується стихійно, за принципом різноманітності, форсованого плюралізму. Різноманітні форми поведінки, спілкування, стилі комунікації служать формами трансценденції, прагнення людини відчувати зв'язок зі світом, який в силу масовості і технократизації життя у чому послаблює реальну міжособистісну комунікацію.
3. За характером взаємодії існує кілька переважаючих типів, що характеризують спілкування і активність в соціальних медіа, а саме: естетично-гедоністичний, етичний, геймерський, нарцисистичний, консьюмерістичний, професійно-діловий, провокативний.
4. Соціальні медіа характеризуються низкою суперечностей (антиномій): - виявляються проявом громадянської самоорганізації і одночасно проявом прихованого управління громадянами; - сприяють розвитку демократії і горизонтальних зв'язків і одночасно використовуються для дестабілізації політичних систем і як інструмент руйнування; - активно зміцнюють позиції комунікації, роблячи її глобальною та одночасно симулятивною.

У сучасних соціальних медіа поступово послаблюється функція кооперації і соціальної підтримки на тлі зростання функцій рекреації, реклами-презентації, обміну ідеями і відносинами. [4].

Зазначимо також, що соціальні мережі поступово перетворилися зі платформ для спілкування в інформаційно-новинні системи. Так, наприклад, основною опцією та ключовою сторінкою в інтерфейсі мережі Facebook є стрічка новин News Feed, яку для себе конструює сам користувач. З іншого боку ця особливість має і негативні наслідки у вигляді так званих «бульбашок фільтрів», тобто явища обмеження інформаційного простору конкретного користувача в результаті персоналізованого пошуку та індивідуалізованої стрічки новин, зокрема і у мережі Facebook.

Зрозуміло, що далеко не весь користувацький контент є якісним, оригінальним, актуальним і суспільно корисним, швидше навпаки, проте інформаційні технології, демократизуючи процеси інфотворення, сприяють наповненню інформаційного простору новою (в тому числі, новою за якісними характеристиками) інформацією. Одночасно із розвитком соціальних медіа, відбувається наукове осмислення цього явища, зусиллями як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників [2].

Специфіка функціонування соціальних медіа у перехідних суспільствах пов'язана з низкою аспектів: з одного боку, в умовах обмеженої чи відсутньої свободи ЗМІ, несформованої незалежної преси, саме соціальні медіа набувають статусу альтернативних засобів масової комунікації; з іншого, виступаючи, за М. Кастельсом, як простір для розгортання суспільних практик [2], нові медіа стають важливим чинником формування громадянського суспільства. Водночас відкритість і принципова нецензурованість соціальних медіа створює умови як для проявів деструктивної поведінки учасників мереж, так і для цілеспрямованих маніпулятивних зовнішніх впливів. Таким

чином, соціальні медіа формують особливий інформаційний простір і водночас виступають у якості інструментів, ефект застосування яких слід враховувати як в ході досягнення суспільного консенсусу, так і оцінюючи ризики розгортання конфліктів [2].

Отже, узагальнюючи і уточнюючи описані фахівцями конститутивні характеристики інтернет-комунікації, можна виділити ряд її визначальних рис, що характеризують, відповідно, інформаційні ресурси, створені, акумульовані, поширювані в інтернет-середовищі. Представлення інформації в Мережі формує гіпертекстовий документ, що відрізняється від традиційних текстів нелінійністю, нескінченністю, незавершеністю, відкритістю, зняттям протиставлення «автор – читач», доступністю для необмеженої кількості авторів, співавторів, читачів і співчитачів, інтерактивно пов'язаних з допомогою мультимедійного середовища мережі Інтернет, що можуть в реальному просторі та часі формувати, передавати, проглядати, продовжувати і змінювати, структурувати текст. Відтак, дискурс соціальних медіа характеризується демократичністю, оскільки гіпертекст принципово відкритий доповненню й навіть вимагає від свого споживача активного співробітництва.

Потенціал маніпулятивності дискурсу соціальних медіа зумовлений, серед іншого, його високою експресивністю. Ця риса пов'язана з одного боку, із індивідуалізованістю соціальних медіа, що покликані дати можливість користувачам створити власне представництво у віртуальній реальності, стати комунікатором для певної аудиторії, а також задовольнити свої потреби у самореалізації та самовираженні, відтак характеризуються принциповою суб'єктивністю подачі матеріалів та персоналізацією за рахунок формування в текстах особистісної позиції автора. З іншого боку, відкритість для впливів значним чином визначається візуальністю і навіть видовищністю соціальних медіа. Мультимедійність мережевих інформаційних ресурсів, що забезпечується новітніми технологіями багатоканальної передачі інформації, під час якої поєднуються різні знакові системи, дозволяє об'єднати у веб-документі графіку, текст, відео, аудіо, фотографію, анімацію, звукові ефекти, звуковий супровід і т.д., що розширює параметри тексту, змінює співвідношення статичності і динаміки – від перегляду «усім світом» масових заходів – спортивних, культурних, політичних подій, до бойових дій, що їх сьогодні можна спостерігати у, по суті, прямому ефірі. Таким чином формується досвід спільного переживання, сильні емоційні зв'язки між реципієнтами та завищений рівень експресивності інтернет-комунікації в принципі.

Передумови для посилення девіантної комунікативної поведінки створює і анонімність та дистантність спілкування в Мережі: свобода вільно висловлювати думки без страху перед наслідками супроводжується зниженням до мінімуму відповідальності за поведінку, що призводить до поширення деструктивних моделей комунікації. Такими моделями, характерними для дискурсу соціальних медіа, що використовуються як приватними особами, так і професіоналами, є засмічування, створення надмірних інформаційних шумів – відомі в Мережі як «спам» чи «флуд»;

провокації та дискредитація, для яких учасники інтернет-дискурсу використовують терміни «тролінг» і «флейм»; відверта агресія: віртуальній комунікації може бути притаманне психологічне насильство – залякування, негативна оцінна лексика, що викликає в опонента образу, зачіпає самолюбство, гідність та честь. Дезінформація як умисне розповсюдження викривлених та усвідомлено хибних тверджень задля досягнення певної переваги становить небезпеку перетворення соціальних медіа на простір інформаційних війн та втягнення в них аудиторії. Водночас цей простір може бути плацдармом для випробувань нових технологій впливу, зокрема рекламних та політичних [2]. При цьому слід визнати, що підвищена маніпулятивність є, швидше, не визначальною характеристикою інтернет-дискурсу, а рисою мас-медійного дискурсу сьогодення загалом. З тим лише уточненням, що Інтернет надає додаткові технологічні, та, в силу описаних вище специфічних рис дискурсу соціальних медіа, психологічні можливості для маніпуляцій.

Якщо соціальні медіа відіграють у нашому житті таку велику роль, то дуже важливо усвідомлювати, як вони впливають на нас та наших дітей. Соціальні мережі сповнені цькування, провокацій і розпалювання конфліктів. Чи можливо за допомогою технологій чи інших засобів забезпечити перебування дітей у соціальних мережах?

Свого часу керівництво Twitter [1] визнало власну неспроможність подолати тролінг і зловживання на платформі. Грубе порушення етикету і цькування, на жаль, стали дуже поширеними в інтернеті, і Twitter - аж ніяк не єдиний ресурс, де процвітають тролінг і онлайн-хуліганство. За статистикою, майже половина молодих користувачів інтернету зазнають переслідування онлайн; ЗМІ рясніють історіями про кіберцькування, тож можна припустити, що для розв'язання цієї проблеми не вживають жодних заходів.

Кібербулінг – це поняття-парасолька, яке покриває різні види поведінки в інтернеті. Чому потрібно виділяти ці види? Кожен з них має особливості нанесення шкоди та до кожного виду можна застосувати різні способи та елементи захисту та профілактики.

Вісім типів кібербулінгу – класичні типи, вони перевірені практикою, продовжують існувати, але це не значить, що інших різновидів немає, тому що весь час з'являється щось нове [5]. Проте, особливість кібербулінгу в тому, що весь час з'являються нові виклики, розвиваються технології, розвиваються стосунки, з'являються нові загрози. Але є вже ті, що добре вивчено, і цим досвідом варто скористатися.

Почнемо з «найлегших» – **флеймінгу** (англ. flaming – пекучий, гарячий), коли дитина в запалі обмінюється з іншими дітьми чи з іншою дитиною якимись гнівними постами чи повідомленнями. Це, як правило, коротке повідомлення, за якими потім можна розвиватися ціла війна. Але загалом всі ці перепалки є більш-менш нормальною ситуацією самовираження, повсякденною. Існують певні правила, які ми можемо запропонувати дітям,

аби зменшити цей ризик залучення до кібербулінгу та, відповідно, завдання шкоди. І перше з них – саморегуляція як опір флеймінгу, зокрема.

Нападки, тролінг і погрози. Нападки (харазмент, англ. harassment – домагання) – це постійні словесні атаки, знущання, які виснажують дитину. Зазвичай, вони набувають форми постів в соцмережах або повідомлення у групах месенджерів. Нападки – це конкретні діставання, образи, спрямовані на конкретну людину, щоб її спровокувати. Провокування в кіберпросторі ще називають тролінг (від англ. troll – міфічна істота з жахливим виглядом або підловлювання). А нападки за допомогою смс отримали назву сталкінг (англ. stalking – крокування, переслідування). На відміну від флеймінгу, це навмисне дошкуляння з наміром заподіяти жертві психологічної шкоди. Нападки більш односторонні, чим флеймінг. Нападки можуть містити конкретні погрози. Погози, які несуть небезпеку життю, потрібно сприймати не просто як до необхідності профілактики негараздів спілкування, а дуже серйозно – звернутися до поліції.

Основне правило протидії даному типу кібербулінгу: профілактика і «заготовки» на майбутнє. Діти можуть надмірно емоційно реагувати на погрози, повністю підкорюючись вимогам, оскільки не здатні точно оцінити ймовірність настання того, чим залякують. Найкраща профілактика – це коли ми створюємо «заготовки»: обговорюємо майбутнє та створюємо для цього майбутнього якісь моделі поведінки.

Утім, надія на те, що засилля тролів все ж можна зупинити, існує. Науковці стверджують, що користувачі з антисоціальною поведінкою, як правило, зосереджуються на кількох форумах або дописах. Вони багато пишуть, але тільки під обмеженою кількістю дописів, на відміну від інших користувачів, які беруть участь у різних дискусіях.

Аналізуючи подібну поведінку, команда дослідників розробила алгоритм, який швидко виявляв антисоціальні дії користувачів. Замість пошуків лайливих або жаргонних висловів, програма зосереджується на послідовності дій користувача і, здається, вона однаково ефективно працює на різних платформах. Дослідники наголошують, що цей алгоритм не має на меті замінити модераторів сайтів і автоматично блокувати користувачів після кількох перших дописів. Замість цього фахівці сподіваються, що програма допоможе модераторам попереджати користувачів з агресивною поведінкою на ранньому етапі і дати їм зрозуміти, що їхні дії не залишаться безкарними [1]. Подібні алгоритми допомагають автоматично відтворювати роботу людських модераторів.

Звичайно, для боротьби з тролінгом застосовують і більш традиційні методи, поширюючи, приміром, інформацію про те, які зловживання відбуваються в інтернеті і як їм протистояти. Цікаво, що дехто пропонує боротися з тролями їхньою зброєю. Прикладом цього є кампанія Zero Trollerance [7]. Активісти застосували ботів Twitter проти користувачів, які постили образливі дописи. Такі користувачі отримували глузливі пропозиції пройти курс «самодопомоги», щоби припинити цькувати інших.

Змусити кіберхуліганів відчувати на власній шкурі наслідки своїх дій – дуже ефективний спосіб боротьби з онлайн-цькуванням. Його нерідко використовують організації, які працюють із молоддю. Наприклад, британська благодійна організація Childnet [6], яка часто відвідує школи і організовує тренінги та ігри для учнів. Діти розігрують сценки про секстінг, в яких вони опиняються в ролі жертви – учня, чий інтимні фотографії або повідомлення поширили в мережі. Секстінг є поширеною формою знушання серед сучасних підлітків, але рольові ігри змушують дітей відчувати, що відчуває об'єкт переслідування.

Окремо виділяються такий вид кібербулінгу, як наклепи (розповсюдження неправдивої інформації). Перший описаний випадок суїциду від кібербулінгу був пов'язаний із наклепом. Тому важливим є відповідне правило: стабілізація та репутація. Особливість полягає в тому, щоб дати дитині простір, можливість висловитися, виговоритися. Але окрім того, що ми стабілізуємо дитину, ми можемо щось зробити в інформаційному просторі. Оцінити, що краще – проігнорувати чи спростовувати, усвідомлюючи ризик того, що виправдання можуть тимчасово підсилити ефект від наклепу. Ми, дорослі, можемо виступити третьою стороною на захист репутації дитини, сказати: це все неправда. Можемо подумати, як зробити ці наші спростування поширеними принаймні в такому ж обсязі, в якому розповсюдилася неправда.

Кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування та переслідування тих, хто потрапляє в зону зацікавленості нападника (він потай, анонімно стежить для того, щоб організувати побиття, зґвалтування, інше нанесення шкоди здоров'ю). На відміну від погроз, які залишаються в кіберпросторі, переслідування переходить в реальний простір. Пізніше для цього виду атак з сексуальними намірами використовують назву грумінг. Це вже привід для кримінальної справи. Однозначно те, що переслідування не можна ігнорувати. Відповідне правило: контакт для швидкого звернення по допомогу. Потрібно не чекати, поки щось таке трапиться, треба організувати контакт з правоохоронцем.

Самозванство та фішінг. Іще один вид кібербулінгу пов'язаний з викраденням даних і присвоюванням чужої кіберособистості, перевтіленням. Коли хтось виступає від імені дитини, пише те, що дитина б не написала. Не можна повідомляти свої паролі, тому що їх можуть використати для перевтілення. В даному випадку діє наступне правило: технічна медіа грамотність. Дітям треба сказати що, по-перше, потрібно зафіксувати факт, зберегти докази того, що відбулося самозванство. Загалом сьогодні потрібна двофакторна ідентифікація в соціальних мережах, постійна перевірка та зміна паролів, що робить персональну сторінку краще захищеним. Хоча повної гарантії не дає ніхто. Дітей цьому варто навчати: і як захиститися, і як діяти у випадку зламу захистів.

Ізоляція (бойкот) – непрямий кібербулінг. Бойкот в реальності – обструкція, ізоляція або ексклюзія, коли людину виключають із того спілкування, до якого вона прагне. Правило: спостереження та моніторинг

проблем. Це найважча форма для корекції, тому що, як правило, прихована та її важко довести. Проблема полягає в тому, що дорослі, як правило, про це не знають. Якщо ж ізоляція в кіберпросторі продовжує шкільний булінг, поєднується з ним, то ми, принаймні за допомогою моніторингу, з якого ми починали, можемо це побачити. Яскравою ознакою буде, якщо ви бачите, що є дитина, яка взагалі не спілкується з іншими, а сидить десь там окремо, і це відбувається постійно. Це тривожна ознака, потрібно розібратися в цій ситуації, чому так відбувається. А змінити ситуацію можна шляхом систематичних дій з реалізації загальношкільної антибулінгової програми, в якій організують заходи, здатні змінити соціально-психологічний клімат через спільні справи.

Фахівці відзначають, що батьки та вчителі часто не звертають уваги на наслідки цькування підлітків в інтернеті. Цю проблему зазвичай важко помітити: діти приховують її від дорослих, а коли і розповідають про це, їх не завжди сприймають серйозно.

Чому взагалі люди цькують одне одного? Існують соціологічні та психологічні пояснення цього. З одного боку, для агресора – це гра у владу: за допомогою знуцання він намагається самоствердитися, встановити ієрархію і домінувати. Психологічні причини можуть бути найрізноманітніші: комплекс неповноцінності у дитинстві чи спроба завдати іншим страждань, яких зазнав сам. Психологи стверджують, що головне - це виховання здатності співчувати. Образливі дописи, як правило, пишуть анонімно. Чим більше ми зможемо вивести онлайн-комунікацію на міжособистісний рівень, тим делікатнішим стане наше спілкування в інтернеті.

Деякі сайти пропонують користувачам переглянути своє повідомлення, перш ніж натиснути кнопку «відправити».

Розвитку відповідальної поведінки в мережі заважає відомий психологічний феномен, що називається «ефект спостерігача». Люди, які стають свідками надзвичайної ситуації чи насильства, не намагаються допомогти постраждалому, залишаючись осторонь. Цікаво, що чим більше людей спостерігають за ситуацією, тим менше шансів, що хтось допоможе жертві. Дослідники вважають, що ця особливість людської психології є головною перешкодою на шляху приборкання кіберцькування.

Здається, що спонукати людей переосмислити свою агресивну поведінку в мережі, а також не ігнорувати кіберцькування, коли вони стають його свідками, цілком можливо. Сприяти цьому може все, що допомагає привернути увагу до людської особистості, яка стоїть за аватаром. Комп'ютерні програми для боротьби з тролінгом не замінять відвертого спілкування з людьми, зокрема, із самими кіберхуліганами. Медіаманіпуляціям і кібервпливам треба протиставити нашу допомогу дитині, тому що грамотно технологічно зроблені маніпуляції можуть дати сильний поштовх нестабільному стану дитини.

Отже, стрімка інформатизація всіх сфер людського життя наприкінці ХХ-го початку ХХІ-го століття сприяла не тільки створенню і розвитку

інноваційних способів подання, зберігання і пошуку інформації, а й формуванню нового унікального соціокультурного та лінгвістичного середовища і реальності, що активно формується з розвитком мережі Інтернет. Характерна для них оперативність, полілогічність, персоналізованість і відсутність обмежень дає соціальним медіа істотні переваги та робить їх, водночас полем застосування маніпулятивних технологій. Водночас недостатньо оціненими сьогодні залишаються адаптивні можливості соціальних медіа, пов'язані із здатністю поєднувати комунікацію і авто-комунікацію, що принципово змінює психологічні умови для користувача як особистості.

Кібербезпека та кібергігієна учасників освітнього процесу

У сучасному світі особистість дитини з раннього дитинства оточена техносферою, невід'ємною частиною якої є масова інформація та комунікація. В умовах інформаційного суспільства медіапродукція стає потужним агентом впливу на дітей дошкільного віку. Це призводить до ризиків, характерних для кожної вікової категорії дітей, пов'язаних з психологічними особливостями їх розвитку. Що робити дорослим для збереження психічного здоров'я дітей в умовах дедалі зростаючого впливу ЗМІ? Адже сучасні діти отримують перший досвід контакту з медіаджерелами набагато раніше, ніж свого часу їхні батьки. У ситуації, коли джерела інформації знаходять шлях до наших дітей швидше, ніж ми готові навчити їх аналізувати, фільтрувати інформацію та протистояти негативному впливу, втрачається дорогоцінний час. У результаті дорослим залишається лише зафіксувати у дітей негативні наслідки непідготовлених контактів із джерелами ЗМІ, які проявляються як у поведінці дітей, так і в змінах їхнього емоційного стану.

Звичайно, дорослі можуть контролювати медіапростір дитини через заборони та обмеження. Напевно, цей шлях здається найпростішим, але така думка є хибною, оскільки рівень доступності медіаджерел для користувача постійно зростає, а надто жорсткий контроль дітей з боку дорослих руйнує взаємну довіру.

Набагато ефективніше буде почати готувати дитину до життя в інформаційному суспільстві одночасно з знайомством із сучасними гаджетами. І хоча це відбувається в сім'ї, саме вихователь у дитячому садку може і повинен стати першим провідником дитини, а іноді й її батьків, у світ медіа та інформації. Звичайно, за умови розвиненої педагогічної медіакомпетентності.

Корисними інструментами для самозахисту в інформаційному просторі можуть стати компетенції, які, зокрема, пропонує розробити проект «Вивчай та розрізняй: інфоміа-медійна грамотність», що виконує International Research & Exchanges Board, IREX за підтримки посольств США та Великої Британії, у партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Академією української преси:

- медіаграмотність;
- критичне мислення;

- соціальна толерантність;
- стійкість до впливів, фактчекінг;
- інформаційна грамотність;
- цифрова безпека;
- візуальна грамотність;
- інноваційність, розвиток креативності [27].

Ці компетенції дозволяють не лише розвивати критичне мислення, а й допомагають обирати джерела інформації, які б не шкодили споживачеві медіапростору. У загальному підході джерела інформації можна розділити на дві групи: офіційні та неофіційні. На жаль, через низький рівень медіаграмотності українців навіть офіційні джерела не завжди подають перевірену інформацію. Крім того, справедливим є те, що неофіційні джерела інформації також можуть мати факти. Але найголовнішою проблемою є те, що ні професійні журналісти, ні споживачі інформації в Україні не мають достатнього досвіду споживання інформації в умовах війни. Як приклад можна навести ситуацію з повідомленнями про наслідки ворожих обстрілів, зокрема на території Сумської області, які ми зафіксували у березні 2022 року. Зокрема, інформація про наслідки ворожих обстрілів з'явилася в неофіційних джерелах (групах у месенджерах) раніше, ніж це було оприлюднено на місцевих новинних сайтах та каналах військових адміністрацій. Проте навіть дотримання журналістських стандартів при висвітленні подібних повідомлень офіційними каналами виявилось шкідливим, оскільки дозволяло противнику коригувати наступні атаки. Тому в умовах активної фази війни подання інформації як в офіційних, так і в неофіційних джерелах має бути максимально адаптовано до воєнного стану, навіть якщо це порушує стандарти журналістики (точність, оперативність, повнота інформації).

Крім того, чат-боти в різних месенджерах і каналах також були задіяні в офіційних інтерактивних джерелах інформації під час війни. Саме вони дозволяють відповідним державним структурам мати доступ до інформації в режимі реального часу, але є бажаною здобиччю та приманкою для ворожих інформаційних атак. Зокрема, протягом березня-квітня були зафіксовані неодноразові підробки чат-ботів ЗСУ, СБУ та ДСНС. Тому ми не втрачаємо пильності, підписуючись на той чи інший чат-бот, перевіряємо його відповідність на офіційних сторінках відповідних структур [51].

Важливим моментом, на який варто звернути увагу споживачеві інформації, є емоційна складова медійного повідомлення. Чистий факт сам по собі нейтральний, а його емоційне забарвлення дорівнює нулю. Отже, чим вищий ступінь емоційності певного інформаційного повідомлення в ЗМІ, тим обережніше потрібно бути у його сприйнятті.

Навіть під час пандемії за результатами дослідження популярності медіаджерел соціальні мережі посіли перше місце як у світі, так і в Україні [51]. Їх популярність серед споживачів інформації цілком зрозуміла, адже вони дозволяють не тільки отримувати, а й ділитися інформацією, забезпечуючи її швидке поширення та зворотний зв'язок. Проте варто пам'ятати про

відповідальність згідно з чинним законодавством про інформацію, адже кожен користувач соціальних мереж, опублікувавши будь-який допис, бере на себе відповідальність за поширення інформації та стає журналістом та має дотримуватись журналістських стандартів. За відсутності свободи слова навіть позитивна реакція під дописом у facebook може бути позбавленням волі на кілька років. Крім того, соціальні мережі використовуються для тролінгу або провокування публічних дискусій на емоційні теми. В умовах війни така робота ведеться дуже активно. Кожен користувач соцмережі має пам'ятати про це та дотримуватися простих правил: вимкнути геолокацію, закрити профіль, спілкуватися через закриті канали та не допускати тролінгу у спілкуванні, якщо ви бачите таку ситуацію. Заборона ворожих каналів, блокування відверто ворожих акаунтів і сумнівних видань, можливість відстоювати своє право на правдиву інформацію мають стати ефективними інструментами опору для свідомого українця.

З початком війни, яку ворог цинічно називає військовою спецоперацією, а весь світ вважає геноцидом українського народу, в медіапросторі з'явився новий термін ІПСО: інформаційно-психологічна спецоперація. Одним із таких прикладів проведення інформаційно-психологічної спецоперації противника (ІПСО) є, зокрема, поширення у соцмережах інформації про «біженців з України, які не цінують підтримки сусідніх країн». Крім того, ІПСО впроваджується не тільки на території України, скільки в країнах-союзниках, щоб призвести до розколу єдності на підтримку України [58].

Війна стала для українців справжнім випробуванням не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі, адже це чи не перша війна в умовах розвинутих медіаджерел, які стали такими доступними завдяки діджиталізації та Інтернету. Перш за все, для нас медіаграмотність важлива як інструмент протистояння медіаманіпуляціям в інформаційному просторі, оскільки гібридна війна Росії проти України триває вже вісім років, але на даний момент об'єктивно ми краще підготовлені до протидії ворожій агресії, ніж у 2014 році, в тому числі в інформаційному просторі.

Кібергігієна стосується практик, яких дотримуються окремі особи та організації, щоб забезпечити свою цифрову безпеку та запобігти кібератакам. Це включає такі дії, як використання надійних паролів, регулярне оновлення програмного забезпечення, обережність під час натискання посилань або завантаження вкладень, а також використання антивірусного програмного забезпечення. Хороша кібергігієна необхідна для захисту від таких загроз, як зловмисне програмне забезпечення, фішинг і крадіжка особистих даних.

Однією з найпопулярніших наукових теорій кібергігієни є концепція глибинного захисту. Ця теорія передбачає, що багаторівневий підхід до кібербезпеки є найефективнішим способом захисту від кіберзагроз. Це передбачає впровадження кількох рівнів засобів контролю безпеки, таких як брандмауери, антивірусне програмне забезпечення, системи виявлення вторгнень і засоби контролю доступу, щоб забезпечити численні бар'єри, які зловмисник повинен подолати, щоб отримати доступ до конфіденційних даних

або систем. Крім того, ця теорія наголошує на важливості регулярних оновлень і підтримки цих елементів керування безпекою для забезпечення їх ефективності проти останніх загроз.

Кібергігієна у закладах освіти стосується практик і заходів, які впроваджуються для забезпечення безпечного та відповідального використання технологій та Інтернету. Ось деякі ключові аспекти кібергігієни для дітей:

Навчання з питань безпеки в Інтернеті: школи повинні забезпечувати навчання з безпеки в Інтернеті відповідно до віку, включаючи вказівки щодо безпечної поведінки в Інтернеті, розпізнавання та уникнення онлайн-ризиків, а також розуміння потенційних наслідків розголошення особистої інформації.

Надійні паролі: навчіть дітей створювати надійні паролі та наголошуйте на важливості не повідомляти їх нікому. Заохочуйте регулярні оновлення паролів і використання інструментів керування паролями.

Налаштування конфіденційності: розкажіть дітям про налаштування конфіденційності на платформах соціальних мереж та інших онлайн-сервісах. Навчіть їх обмежувати кількість публічної особистої інформації та бути обережними, приймаючи запити на дружбу або спілкуючись із незнайомими людьми в Інтернеті.

Попередження про фішинг: навчіть дітей розпізнавати спроби фішингу, наприклад підозрілі електронні листи чи повідомлення з запитом особистої інформації. Підкресліть, що важливо не натискати невідомі посилання та не завантажувати вкладення з незнайомих джерел.

Запобігання кібербулінгу: школи повинні мати політику та освітні програми для боротьби з кібербулінгом. Розкажіть дітям про наслідки кіберзалякування, заохочуйте повідомляти про це та створюйте позитивне та шанобливе онлайн-оточення.

Безпечне завантаження та використання додатків: поясніть дітям важливість завантаження файлів і додатків лише з надійних джерел. Навчіть їх бути обережними щодо зловмисного програмного забезпечення та перевіряти легітимність і дозволи програм перед установкою.

Поінформованість про соціальні медіа: допоможіть дітям зрозуміти потенційні ризики, пов'язані з соціальними медіа, як-от переслідування в Інтернеті або неприйнятний вміст. Заохочуйте відповідальне використання, уважне розміщення публікацій і навчіть їх повідомляти про образливі облікові записи та блокувати їх.

Регулярні оновлення та антивірусне програмне забезпечення: підкресліть важливість оновлення пристроїв і програмного забезпечення за допомогою останніх виправлень безпеки. Встановіть надійне антивірусне програмне забезпечення для захисту від шкідливих програм та інших загроз.

Безпечне використання Wi-Fi: розкажіть дітям про ризики використання загальнодоступних мереж Wi-Fi та заохочуйте використання безпечних мереж, захищених паролем. Нагадайте їм не ділитися особистою інформацією та не проводити конфіденційні операції в незахищених мережах.

Відкрите спілкування: сприяйте відкритому діалогу між дітьми, батьками та вчителями щодо діяльності в Інтернеті та будь-яких проблем, які вони можуть мати. Заохочуйте дітей повідомляти про будь-які підозрілі або невідповідні зустрічі в Інтернеті.

Пропагуючи практику кібергігієни та надаючи належну освіту, школи можуть навчити дітей безпечно та відповідально орієнтуватися в цифровому світі. Вивчення кібергігієни може бути захоплюючим та інтерактивним досвідом. Ось кілька цікавих практик для вивчення кібергігієни:

Гейміфіковане навчання: використовуйте методи гейміфікації, щоб зробити процес навчання більш приємним і цікавим. Створюйте інтерактивні вікторини, головоломки або онлайн-ігри, які зосереджуються на концепціях кібергігієни та заохочують учнів перевіряти свої знання, розважаючись.

Рольові вправи: організовуйте сценарії рольових ігор, у яких студенти зможуть імітувати кіберситуації в реальному житті. Призначте ролі хакера, жертви чи експерта з кібербезпеки та заохочуйте студентів критично мислити та приймати рішення на основі принципів кібергігієни.

Виклики етичного хакерства: запропонуйте випробування етичного хакерства або змагання з захоплення прапора (CTF), де студенти зможуть застосувати свої знання з кібербезпеки та кібергігієни для вирішення головоломок, пошуку вразливостей і захисту цифрових активів.

Тематичні дослідження та обговорення: презентуйте практичні приклади кіберінцидентів, витоків даних або проблем безпеки в Інтернеті. Залучайте студентів до обговорень, щоб проаналізувати причини, наслідки та профілактичні заходи, пов'язані з кожним випадком. Заохочуйте критичне мислення та навички вирішення проблем.

Запрошені доповідачі та експерти: запросіть запрошених доповідачів, таких як спеціалісти з кібербезпеки або працівники правоохоронних органів, щоб поділитися своїм досвідом і думками щодо кібергігієни. Вони можуть надати практичні поради, галузеві тенденції та залучити студентів до обговорень і сесій запитань і відповідей.

Симуляції та віртуальні лабораторії: надайте доступ до віртуальних лабораторій або симуляцій, які відтворюють кібератаки, дозволяючи студентам спостерігати та реагувати на різні сценарії в контрольованому середовищі. Цей практичний досвід може покращити їхнє розуміння найкращих практик кібергігієни.

Навчання «рівний-рівному»: заохочуйте студентів до співпраці та навчання один в одного. Призначте групові проекти або дискусії, де вони зможуть обмінюватися знаннями, ресурсами та обговорювати ідеї, пов'язані з кібергігієною.

Просвітницькі кампанії щодо кібербезпеки: організовуйте просвітницькі кампанії щодо кібербезпеки в школі чи місцевій громаді. Студенти можуть створювати плакати, відео або кампанії в соціальних мережах, щоб підвищити обізнаність про кібергігієну та навчати своїх однолітків і членів спільноти.

Екскурсії та візити до промисловості: організуйте візити до компаній із кібербезпеки, центрів обробки даних або правоохоронних органів, які займаються боротьбою з кіберзлочинністю. Студенти можуть спостерігати за реальними заходами безпеки та дізнаватися про важливість кібергігієни в різних професійних умовах.

Вправи з імітації фішингу: проведіть вправи з імітації фішингу, щоб перевірити здатність учнів розпізнавати фішингові електронні листи чи повідомлення. Ця вправа може допомогти їм зрозуміти тактику, яку використовують кіберзлочинці, і підкреслити важливість пильності в дотриманні кібергігієни.

Ці практики можуть зробити вивчення кібергігієни більш динамічним, інтерактивним і таким, що запам'ятовується, сприяючи глибшому розумінню предмета серед студентів.

Педагогічне дослідження методів вивчення кібергігієни спрямоване на визначення ефективних підходів до викладання та навчання, які сприяють розумінню, залученню та утриманню концепцій кібергігієни. Хоча конкретні дослідження можуть відрізнятися, ось деякі загальні сфери педагогічних досліджень у цій галузі:

Навчальний дизайн: Дослідники досліджують дизайн і розробку навчальних матеріалів, включаючи структуру навчального плану, плани уроків і освітні ресурси, розроблені для ефективного навчання кібергігієни. Це дослідження вивчає, як структурувати вміст, інтегрувати інтерактивні елементи та оптимізувати навчальний досвід.

Стратегії активного навчання: Педагогічне дослідження вивчає стратегії активного навчання, які залучають студентів до процесу навчання. Це може включати проблемне навчання, тематичні дослідження, практичні заняття та спільні проекти, які вимагають від студентів застосування принципів кібергігієни в практичних сценаріях.

Гейміфікація та серйозні ігри: дослідники досліджують ефективність методів гейміфікації та серйозних ігор у навчанні кібергігієни. Вони досліджують, як елементи гри, такі як виклики, нагороди та таблиці лідерів, можуть підвищити мотивацію, набуття знань і збереження концепцій кібергігієни.

Симуляція та віртуальне середовище: Педагогічне дослідження вивчає використання симуляції та віртуального середовища, щоб забезпечити реалістичний досвід і дозволити студентам практикувати навички кібергігієни в контрольованому середовищі. Ці дослідження досліджують вплив віртуальних лабораторій, кіберполігонів або моделювання кібербезпеки на результати навчання.

Взаємонавчання та співпраця: дослідники досліджують переваги взаємного навчання та спільної діяльності в контексті кібергігієни. Вони досліджують, як групові дискусії, командна робота та відгуки однолітків сприяють глибшому розумінню, критичному мисленню та обміну знаннями між студентами.

Методи оцінювання: Педагогічне дослідження вивчає різні методи оцінювання для оцінки розуміння студентами кібергігієни. Це може включати традиційні тести, оцінювання на основі проекту, оцінювання на основі сценарію або практичну демонстрацію навичок.

Навчання за допомогою технологій: Дослідники досліджують роль технологій у освіті кібергігієни, досліджуючи ефективність онлайн-платформ, інтерактивних інструментів, віртуальної реальності та мобільних додатків у забезпеченні цікавого та ефективного навчання.

Професійний розвиток вчителів: Педагогічні дослідження зосереджені на підготовці вчителів і програмах професійного розвитку для підвищення педагогічних навичок і знань викладачів у сфері кібергігієни освіти. У ньому розглядаються ефективні стратегії підтримки вчителів у проведенні цікавих уроків і бути в курсі кіберзагроз, що розвиваються.

Передача знань: Дослідники досліджують передачу знань і навичок кібергігієни з класу в реальні життєві ситуації. Вони досліджують, як сприяти застосуванню вивчених принципів у повсякденній діяльності студентів в Інтернеті та заохочувати відповідальну та безпечну поведінку за межами навчального середовища.

Продовжні дослідження та оцінка впливу: Педагогічне дослідження вивчає довгостроковий вплив навчання кібергігієни на ставлення, поведінку та цифрове громадянство учнів. Він досліджує ефективність освітніх втручань у розвитку культури кібергігієни та зниженні кіберризиків серед учнів.

Ці напрямки педагогічних досліджень сприяють розвитку практики, що ґрунтується на фактичних даних, і інформують педагогів про ефективні стратегії навчання кібергігієни таким чином, щоб максимально залучити учнів, зрозуміти та застосувати знання в контексті реального світу. Навчання дітей кібергігієни та кібербезпеці має відповідати віку, беручи до уваги їхні когнітивні здібності та розуміння. Ось кілька загальних рекомендацій для різних вікових груп:

Дошкільний вік (3-5 років):

Познайомтеся з основними поняттями онлайн-безпеки, як-от заборона ділитися особистою інформацією чи фотографіями з незнайомцями.

Навчіть їх звертатися за допомогою до дорослого, якому довіряють, якщо вони стикаються з чимось, що вони не розуміють або вважають незручним в Інтернеті.

Заохочуйте відповідальне використання пристрою та встановлюйте часові обмеження для часу використання пристрою.

Початкова школа (6-8 років):

Навчіть важливості надійних паролів і не повідомляйте їх іншим.

Ознайомтеся з поняттям кіберзалякування та обговоріть способи бути добрими та шанобливими в Інтернеті.

Підкресліть необхідність отримання дозволу перед завантаженням або встановленням програм чи ігор.

Ознайомтеся з безпечними методами пошуку та поясніть різницю між надійними та ненадійними джерелами інформації.

Середня школа (9-11 років):

Розкажіть про ризики обміну особистою інформацією в Інтернеті та можливі наслідки.

Обговоріть важливість налаштувань конфіденційності на платформах соціальних мереж і облікових записах в Інтернеті.

Навчіть навичок критичного мислення, щоб оцінювати онлайн-контент на точність і достовірність.

Обговоріть наслідки кіберзалякування та заохочуйте відкрите спілкування про досвід онлайн.

Ранній підлітковий вік (12-14 років):

Обговоріть постійність онлайн-дій і потенційний вплив на майбутні можливості.

Навчіть про спроби фішингу та про те, як їх розпізнати та уникнути.

Сприяйте відповідальному використанню соціальних медіа, включаючи відповідний обмін особистою інформацією та уважне розміщення публікацій.

Обговоріть потенційні ризики, пов'язані з онлайн-іграми, і важливість встановлення меж.

Пізній підлітковий вік (15-18 років):

Обговоріть важливість управління цифровими слідами та можливі наслідки неналежної поведінки в Інтернеті.

Навчіть керувати онлайн-репутацією та вплив соціальних мереж на вступ до коледжу та можливості працевлаштування.

Обговоріть правові та етичні міркування, пов'язані з хакерством, піратством і порушенням авторських прав.

Надайте вказівки щодо безпечних онлайн-покупок, фінансових операцій і захисту особистої інформації.

Важливо адаптувати рекомендації до рівня зрілості окремих дітей і регулярно контролювати їх онлайн-діяльність. Заохочення відкритого спілкування, встановлення чітких правил і меж, а також активна участь у їхніх онлайн-досвідах є важливими незалежно від віку. Крім того, залучення батьків та опікунів до навчального процесу може посилити практику кібергігієни та безпеки.

Довідник

Аватар – в індійській релігії – одне із земних втілень бога Вишну. Невелика індивідуальна картинка користувача. Синтетичний інтерактивний об'єкт, який представляє користувача у віртуальному світі.

Автономний режим (off-line) – режим роботи двох або декількох інформаційних систем незалежно одна від одної, хоча фізично вони сполучені між собою. Часто називають режимом off-line (поза системою). Протилежний діалоговому режиму, при якому системи знаходяться в режимі безпосередньої взаємодії одна з одною.

Авторизація – процес, який відповідає на питання, чи дозволено даному користувачеві виконання запитаної операції. Авторизація відбувається після аутентифікації і використовує ідентифікатор користувача, щоб визначити, доступ до яких ресурсів йому дозволений.

Аутентифікація – процес, при якому перевіряється не тільки особистість відправника відомостей, але й відсутність змін в його повідомленні; певний засіб захисту обчислювальної системи, який визначає справжність користувача і законність його роботи в ній.

Безпека – поняття, що характеризує здатність системи обробки даних забезпечувати захист, достовірність і надійність зберігання інформації. Стан системи, при якому ризик її експлуатації знижений до прийняттого рівня.

Блог – веб-сайт, основний вміст якого – записи, що додаються регулярно, зображення або мультимедіа. Мережний щоденник, в якому відвідувачі можуть коментувати записи автора. Згідно з тлумаченням словника Merriam-Webster є сторінкою в Інтернеті або персональним веб-сайтом, де автор розміщує щоденник з власними роздумами, коментарями і великою кількістю гіперпосилань з вибраної тематики.

Блогер – людина, що веде блог (індивідуальний чи по інтересам).

Браузер – програмне забезпечення, що має графічний інтерфейс для інтерактивної навігації, перегляду й обробки даних у мережі. Найчастіше використовується для перегляду WWW-сторінок.

Буфер обміну – тимчасова пам'ять, виділена в розпорядження користувачу операційною системою комп'ютера для тимчасового зберігання даних, що використовується для переміщення, копіювання та інших операцій з даними.

Віддалений доступ – сервіс в Інтернеті, спосіб керування комп'ютером у мережі іншим комп'ютером, якому дозволено це робити, де б він не знаходився.

Віртуальна реальність – комп'ютерні системи, які забезпечують візуальні й звукові ефекти, що занурюють глядача в уявний світ за екраном. Користувач оточується породженими комп'ютером образами й звуками, що справляє враження реальності. Користувач взаємодіє зі штучним світом за допомогою різних сенсорів, таких як, наприклад, шолом і рукавички, які поєднують його рухи, враження й аудіовізуальні ефекти. Майбутні дослідження в області віртуальної реальності спрямовані на збільшення відчуття реальності спостережуваного.

Гіперпосилання – спосіб зв'язку між різними компонентами інформації у WWW-системі. Гіпертекстові документи відформатовані так, що деякі елементи тексту є «відокремленими». Ці елементи і є посиланнями на інші документи. Вони дозволяють користувачу переглянути пов'язані з ними відомості, які зберігаються на віддалених комп'ютерах. Для цього досить розташувати на відповідному посиланні покажчик миші і натиснути її ліву клавішу, працюючи у відповідній програмі-браузері.

Гіпертекст (hypertext) – метод надання інформації у вигляді тексту, окремі фрагменти якого з'єднані за допомогою посилань. Описує тип інтерактивного

середовища з можливостями переходів за посиланнями. Саме на цьому принципі побудована WWW-система.

Дистанційна освіта – це освіта, яка може використовувати окремі елементи денної (очної), заочної, вечірньої форм навчання та екстернату на основі нових інформаційних технологій та систем мультимедіа. Сучасні засоби телекомунікацій та електронних видань дають змогу подолати недоліки традиційних форм навчання, зберігаючи, при цьому, всі їх достоїнства.

Дистанційне навчання – це форма здобуття освіти, поряд з денною та заочною, при якій в освітньому процесі використовуються кращі традиційні та інноваційні засоби, а також форми навчання, що ґрунтуються на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях. Основу освітнього процесу при ДН становить цілеспрямована і контрольована інтенсивна самостійна робота студента, який може навчатися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання і погоджену можливість контакту з викладачем за телефоном, електронною та звичайною поштою, а також очно.

Електронна освіта (eLearning, eEducation) – поняття eLearning і eEducation означають процес дистанційної освіти в електронному середовищі й охоплюють широкий спектр застосувань і процесів, таких, як навчання, що базується на веб-технологіях і комп'ютерних технологіях, віртуальні класи, що надають можливість сумісного навчання та ін.

Електронний документообіг [обіг електронних документів] – сукупність процесів створення, обробки, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності, а в разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів.

Захист інформації – сукупність організаційно-технічних заходів і правових норм для запобігання заподіяння шкоди інтересам власника інформації чи інформаційної системи та осіб, які користуються інформацією.

Інтерфейс користувача – сукупність засобів для обробки та відображення інформації, максимально пристосованих для зручності користувача; у графічних системах інтерфейс користувача реалізовується багатовіконним режимом, змінами кольору, розміру, видимості (прозорість, напівпрозорість, невидимість) вікон, їхнім розташуванням, сортуванням елементів вікон, гнучкими налаштуваннями як самих вікон, так і окремих їхніх елементів (файли, папки, ярлики, шрифти тощо), доступністю багатокористувацьких налаштувань.

Інтернет – глобальна мережа, яка зв'язує тисячі компактних мереж і дає змогу забезпечити зв'язок між мільйонами користувачів і доступ до інформаційних ресурсів усього світу.

Інформаційне суспільство – постіндустріальне суспільство, яке характеризується розвитком ринку інформації і знань як чинника виробництва в доповнення до ринків природних ресурсів, праці і капіталу; створенням глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей; становленням і далі домінуванням в економіці нових

технологічних укладів, що ґрунтуються на масовому використанні інформаційно-комунікаційних технологій.

Інформаційні технології – галузь науки, техніки й виробництва, що охоплює дослідження теоретичних і методичних основ, розробку й створення технологій інформаційної індустрії, пов'язаних із збором, виробництвом, обробкою, передачею, розповсюдженням, зберіганням, експлуатацією, представленням, використанням і захистом різних видів інформації. У даний час під інформаційними технологіями, найчастіше, розуміють комп'ютерні технології. Зокрема, інформаційні технології мають справу з використанням комп'ютерів і ПЗ для зберігання, перетворення, захисту, обробки, передачі й отримання інформації.

Інформаційно-комунікаційні технології – сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання, розповсюдження, відображення й застосування інформації на користь її користувачів за допомогою Інтернету.

Інформаційно-освітнє середовище дистанційного навчання – це системно організована сукупність засобів передачі даних, інформаційних ресурсів (дистанційних курсів), взаємодії, програмного та організаційного забезпечення дистанційного навчання.

Інформаційно-пошукова система – програмне забезпечення, призначене для пошуку і відображення документів у базах даних. Ядром інформаційно-пошукової системи є пошуковий механізм – програмний модуль, що здійснює пошук за запитом. ППС, які інтегровані з Web-технологіями, являють собою основу побудови інформаційно-пошукових Web-серверів.

Інформація – відомості про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси незалежно від форми їх надання.

Кеш [надоперативна пам'ять] – надшвидкодуюча пам'ять або файл, використовуваний для збереження даних, графіки або програм, до яких часто звертаються користувачі. Підвищує ефективність обробки даних за рахунок скорочення операцій пошуку й кількості операцій обміну з іншими «повільними» пристроями зберігання даних.

Кіберпростір – метафорична абстракція, використовувана у філософії та ІКТ. Є віртуальною реальністю, що представляє ноосферу/другий мир як "усередині" комп'ютерів, так і «усередині» комп'ютерних мереж. Складається з сукупності сервісних засобів, доступних через Інтернет.

Комп'ютер – пристрій, що обробляє дані відповідно до деякого набору інструкцій (команд) і який, як правило, називають обчислювальною машиною (електронно-обчислювальною машиною). Комп'ютер являє собою комплекс технічних засобів, призначених для автоматичної обробки інформації в процесі рішення обчислювальних та інформаційних завдань.

Комунікація – одна з форм взаємодії людей під час спілкування. Процес обміну інформацією між елементами системи, рівнями і членами організації.

Користувацький інтерфейс – правила взаємодії користувача з застосуванням (або операційним середовищем), а також засоби і методи, за

допомогою яких ці правила реалізовані. Простота інтерфейсу означає забезпечення простоти роботи у поєднанні з реалізацією доступу до широких функціональних можливостей. Один із можливих шляхів підтримки простоти користувацького інтерфейсу – уявлення на екрані інформації, мінімально необхідної для виконання користувачем чергового кроку завдання.

Логін – ім'я користувача, що разом з його паролем використовується для доступу до певних ресурсів у мережі Інтернет.

Метадані – дані про дані, тобто: каталоги, довідники, реєстри, бази метаданих та інші форми опису (метасупроводження) наборів цифрових і аналогових даних, що містять відомості про їх склад, зміст, статус (актуальність і оновлюваність), походження (способи та умови отримання), місцезнаходження, якість (повнота, несуперечність, достовірність), формати й форми представлення, умови доступу, придбання й використання, авторські, майнові й суміжні з ними права на дані та ін.

Модератор – особа, що першою проглядає повідомлення, які відправляються в список розсилання або групу новин, перш ніж розповсюдити їх по мережі. Модератор може видаляти повідомлення, які є зайвими або такі, що не відповідають списку або групі новин.

Мультимедіа – носії інформації й контент, які включають комбінацію різних форм інформаційного наповнення. Передавальне середовище із множинними формами інформаційного наповнення, на відміну від традиційних форм друкованого або рукописного матеріалу. Включає комбінацію тексту, графічних зображень, анімації, аудіо- і відеонаповнення. Мультимедіа звичайно записується, відтворюється, відображається або передається різними електронними, телекомунікаційними й комп'ютерними пристроями, зокрема, через Інтернет.

Онлайн – інтерактивний, діалоговий режим роботи з системою в мережі. У даному режимі користувач посилає запити системі (комп'ютеру в мережі, серверу, веб-серверу) і по цій же лінії отримує назад підготовлені для нього фрагменти інформації.

Операційна система – сукупність системних програмних засобів, які забезпечують середовище для виконання застосувань, надаючи їм за допомогою набору системних викликів доступ до пристроїв комп'ютера. Серед численних функцій ОС – керування апаратними ресурсами обчислювальної системи, а також забезпечення взаємодії програмних процесів з апаратурою, іншими процесами і користувачем. Багатозадачна ОС, вирішуючи проблеми розподілу ресурсів і конкуренції, повністю реалізує мультипрограмний режим. Окрім того, ОС поділяються на однокористувацькі та багатокористувацькі, реального часу та з поділом часу, мережні та розподілені, загального призначення та спеціалізовані.

Оф-лайн (off-line) – режим роботи з електронними документами без підключення до Інтернет. Наприклад, підготовка на комп'ютері веб-сторінок для наступного їхнього розміщення на веб-сайті.

Оцифрування [перетворення на цифрову форму] – перетворення в цифрову форму чого завгодно – текстів книг, зображень, географічних карт, звуку і так далі. Книги, наприклад, можна перетворювати (оцифровувати) за допомогою сканерів. Існує декілька популярних форматів зберігання книг в електронній формі – «doc», «pdf», і «djvu».

Платформа – загальний термін, який характеризує сукупність апаратних засобів, ПЗ та інтерфейсів, використовуваних в конкретних комп'ютерах і комп'ютерних системах. Як правило, платформа визначається вживаною операційною системою і процесором. Однією з важливіших складових платформи є її інтерфейс прикладного програмування, на якому базується розробка усіх застосувань, які, як правило, не можуть працювати на інших платформах.

Сайт – сукупність веб-сторінок, об'єднаних спільним змістом. Розміщується на якому-небудь веб-сервері під певним доменним ім'ям і реалізує віртуальне представництво організації або окремої людини в Інтернеті.

Файл – поименований набір даних, збережений на комп'ютерному носії.

Хмарні технології — це технологія, яка надає користувачам Інтернету доступ до комп'ютерних ресурсів сервера і використання програмного забезпечення як онлайн-сервісу, тобто якщо, є підключення до Інтернету то можна виконувати складні обчислення, опрацьовувати дані використовуючи потужності віддаленого сервера.

Цифрова інформація [цифрові дані] – двійкова інформація, що виводиться з комп'ютера або терміналу або вводиться в такий же формі. У комунікаційній сфері – дискретна (імпульсна) передача інформації (на відміну від безперервної аналогової).

Штучний інтелект – розділ інформатики, що вивчає можливість забезпечення розумних міркувань і дій за допомогою обчислювальних систем та інших пристроїв штучного походження. При цьому в більшості випадків заздалегідь невідомий алгоритм рішення поставленої для вирішення задачі.

Список використаних та рекомендованих джерел до розділу 1

1. Adverse consequences of school closures. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences> (дата звернення: 29.08.2023).
2. Banaszewski T. Digital storytelling finds its place in the classroom. URL: <https://www1.udel.edu/present/aaron/digitalstory/Readings/Digital%20Storytelling%20Finds%20Its%20Place%20in%20the%20Classroom.pdf> (дата звернення: 29.08.2023).
3. Barrett H. Digital Storytelling Research Design. URL: <http://electronicportfolios.com/digistory/ResearchDesign.pdf>. (дата звернення: 29.08.2023).
4. Bates A. Pedagogical roles for video in online learning. *Online Learning and Distance Education Resources*. 2012. URL: <http://www.tonybates.ca/2012/03/10/pedagogical-roles-for-video-in-online-learning/>. (дата звернення: 9.10.2023).
5. Bates A. Teaching in a Digital Age. URL: <http://wiki.lib.sun.ac.za/images/f/f3/Teaching-in-a-digital-age.pdf>. (дата звернення: 03.09.2023).
6. Childnet International. URL: <https://www.childnet.com/> (дата звернення: 1.10.2023).
7. Cyber Hygiene: The Big Picture. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-03638-6_18. (дата звернення: 1.10.2023).
8. Digital Storytelling. <http://digitalstorytelling.coe.uh.edu/page.cfm?id=27>. (дата звернення: 1.10.2023).
9. Howard, R. The Cybersecurity Canon: Must-Read Books on Cybersecurity. URL: <https://www.bankinfosecurity.com/raj-shah-a-6561>. (дата звернення: 1.10.2023).
10. How to Implement 21st Century Skills in Class. URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/21st-century-skills/magazine/how-implement-21st-century-skills>. (дата звернення: 29.08.2023).
11. Implications of Artificial Intelligence for Cybersecurity: Proceedings of a Workshop. URL: <http://surl.li/hddwt>. (Дата звернення: 1.10.2023).
12. Greenhow, C. Social media and education: Reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning. URL: <https://e-space.mmu.ac.uk/617955/3/Recrafting%20formal%20education%20final%20draft%20post-refereeing.pdf>. (дата звернення: 1.10.2023).
13. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 218 p. URL: <https://epdf.tips/cyber-bullying-bullying-in-the-digital-agee9323effe339ef870ff7d3becbceba4916183.html/> (дата звернення: 1.10.2023).
14. Mancall-Bitel N. How to teach a distracted generation. URL: <http://www.bbc.com/capital/story/20190220-how-can-a-distracted-generation-learnanything> (дата звернення: 29.09.2023).
15. Morra, S. 8 Steps to Great Digital Storytelling. *Edtechteacher*. URL: <http://edtechteacher.org/8-steps-to-great-digitalstorytelling-from-samantha-on-edudemic/> (дата звернення: 29.09.2023).
16. New media. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/New_media. (дата звернення: 29.09.2023).
17. Robin B. What is Digital Storytelling? *Educational Use of Digital Storytelling*. URL :
18. Robin B. The Educational Uses of Digital Storytelling. URL: <http://digitalstorytelling.coe.uh.edu/articles/Educ-Uses-DS.pdf> (дата звернення: 29.09.2023).
19. Socha B. What is new media? URL: <http://www.newmedia.org/what-is-new-media.html>. (дата звернення: 29.09.2023).
20. StoryCenter. URL: <https://www.storycenter.org/> (дата звернення: 29.09.2023).

21. Taylor J. Raising Generation Tech: Preparing Your Children for a MediaFueled World. URL: <https://itunes.apple.com/us/book/raising-generation-tech/id709662385?mt=11> (дата звернення: 29.09.2023).
22. The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning/> (дата звернення: 29.09.2023).
23. Zero Trollerance. URL: <https://zerotrollerance.guru/> (дата звернення: 1.10.2023).
24. Александрова Е. В. Віртуальна екскурсія як одна з ефективних форм організації навчального процесу. *Історія України*. 2010. № 10. С. 22–24.
25. Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах карантину. URL: <https://cutt.ly/0cDW7wC> (дата звернення: 29.09.2023).
26. Баранюк К. Як зупинити тролінг в інтернеті? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/03/160330_vert_fut_what_is_the_best_way_to_stop_internet_trolls_vp (Дата звернення: 14.09.2023).
27. Биков В. Ю., Буров О. Ю., Дементієвська Н. П. Кібербезпека в цифровому навчальному середовищі. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. № 70 (2). С. 313-331. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v70i2.2876> . (дата звернення: 1.10.2023).
28. Биков В.Ю. Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення. *Комп'ютер в школі та сім'ї*. 2012. №2 С. 3-6.
29. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості : ДСТУ 7157:2010. К.: Держспоживстандарт України, 2010. 18 с. (Національні стандарти України).
30. Випускник Нової Школи. URL: <http://nus.org.ua/about/graduate/> (дата звернення: 14.10.2020).
31. Горбенко А. А. Кібербезпека освітнього середовища в умовах карантину URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/94.pdf>. (дата звернення: 1.10.2023).
32. Деякі питання організації дистанційного навчання. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/77021/ (дата звернення: 14.09.2023).
33. Дистанційне навчання – це сучасно URL: <http://mon.gov.ua/ua/comments/17415-distantsiyne-navchannya-tse-suchasno.-gazeta-osvita-ukrayini-24-vid-17.06.2013> (дата звернення: 14.09.2023).
34. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: збірник тез доповідей на Всеукраїнському науково-методичному семінарі з елементами вебінару. 25 лютого 2016 р. Харківський торговельно-економічний інституту КНТЕУ. Харків: РВВ ХТЕІ КНТЕУ, 2016. 76 с.
35. Жицька С.А. Використання навчально-рольових ігор професійної спрямованості для підготовки до професійно-комунікативної діяльності. *Новітні освітні технології*: матеріали науково-практичної конференції. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/1083> (дата звернення: 21.09.2023).
36. Іванов В. Ф. Основні теорії масової комунікації і журналістики. К.: Академія української преси, 2010. 260 с.
37. Іщенко А. Сучасна медіа-освіта: впровадження в Україні та міжнародний досвід. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 4 (29). С. 84- 89.
38. Кадемія М. Ю., Уманець В. О. Дистанційне навчання у віртуальному університеті як спосіб доступу до якісної освіти. *Відкрите освітнє e-середовище сучасного університету*. 2016. №2. С. 192-198.
39. Карпенко М. М. Світовий досвід розвитку дистанційних форм освіти у вітчизняному контексті. *Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична записка*. 2014. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1693/> (дата звернення: 4.10.2023).
40. Ковальчук З. Я. Дистанційна система навчання в освітніх закладах різного типу як складова оптимізації педагогічної взаємодії. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 17. С. 183-188.

41. Концепція нової української школи (ухвалена рішенням колегії МОН 27.10.2016).
URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczya.html> (дата звернення: 10.08.2023).
42. Копосова О. Створення електронного засобу навчального призначення. Початкова освіта, 2012. №35 (659). С. 2–4.
43. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії.
URL: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/> (дата звернення: 31.03.2021).
44. Корсунська Н. О. Дистанційне навчання: підходи до реалізації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб-к наук. пр. Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2000. 486 с.
45. Кулінка Ю. Підготовка студентів до проведення віртуальних екскурсій на уроках трудового навчання (технології). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2015. №52. С.44–50.
46. Лотоцька А., Пасічник О. Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації. 2020. 71 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf> (дата звернення: 14.09.2023).
47. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В.Ф.Іванов, О.В.Волошенюк; За науковою редакцією В.В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
48. Мясковська М. О. Світові тенденції розвитку дистанційної освіти та перспективи розвитку для України. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія : Педагогічна. 2015. Вип. 21 С. 256-258. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2015_21_87 (дата звернення: 4.10.2023).
49. Овчарук О.В. Особливості запровадження компетентісного підходу: досвід України та країн Європи. *Інформаційні технології в освіті*. К., 2009. Вип. 4. С. 218-226.
50. Основи медіаграмотності: навч.-метод. посібн. для вчителя 8 (9) клас. Плани-конспекти уроків / За ред. В.Ф. Іванова, О.В. Волошенюк, О.П. Мокрогуза. – К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2014. 190 с.
51. Основні правила захисту даних – кібергігієна для активного Інтернет-користувача URL: <https://eset.ua/ua/blog/view/38/osnovnyye-pravilazashchity-dannykh-kibergigiyena-dlya-aktivnogo-Internet-polzovatelya>.
52. Панченко Л. Ф. Цифровий сторітеллінг в освіті дорослих. *Віртуальна кафедра андрагогіки УМО НАПН*. URL: <https://ppo.mk.ua/mod/page/view.php?id=3750> (дата звернення: 14.09.2023).
53. Подліняєва О.О. Медіа: інструменти та технології для освіти. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2016. URL: http://www.ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_74/part_3/21.pdf (дата звернення: 19.09.2023).
54. Подліняєва О.О. Медійні технології в освіті: створення та використання цифрової розповіді. *Фізико-математична освіта : науковий журнал*. 2017. URL: <http://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/journals> (дата звернення: 1.10.2023).
55. Подліняєва О.О. Особливості використання сучасних медіа в освіті: віртуальна екскурсія. *Фізико-математична освіта : науковий журнал*. 2016. Випуск 4(10). С. 100–104.
56. Подліняєва О.О. Особливості використання сучасних медіа в освіті: віртуальна екскурсія. *Фізико-математична освіта : науковий журнал*. 2016. URL: http://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/journals/2016-v4-10/2016_4-10-Podlinyayeva_Scientific_journal_FMO.pdf (дата звернення: 19.12.2017).

57. Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=446:sotsialni-media&catid=8&Itemid=350. (Дата звернення: 1.10.2023).
58. Почепцов Г. Соціальні медіа: добро чи небезпека. URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/sotsialnye_media_blag_o_ili_opasnost/ (дата звернення: 1.10.2023).
59. Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи: збірник статей П'ятої міжнародної науково-методичної конференції. Київ. : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. 393 с.
60. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*: зб. науково-методичних праць Харківського національного унів-ту ім. В. Н. Каразіна. 2017. Вип. 4. С. 27-36
61. Простакова Ю. В. Дистанційне навчання у вищих навчальних закладах: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інформаційно-комунікаційні технології в освіті*: збірник Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2017. № 4. URL: <https://e-journals.npu.edu.ua/index.php/ikt/article/view/116> (дата звернення: 14.09.2023).
62. Прохорова С.М. Поняття цифрової компетентності вчителя іноземної мови у світовому освітньому просторі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 4.С. 113-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDUP_2015_4_24 (дата звернення: 19.09.2023).
63. Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину» 8.04-13.04.2020. URL: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> (дата звернення: 14.12.2020).
64. Результати опитування батьків: *Навчання дітей під час карантину*. URL: <https://cutt.ly/jciBq8x> (дата звернення: 31.03.2021).
65. Самолук Н., Швець М. Актуальність і проблемність дистанційного навчання. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 1. С. 193–197.
66. Сисоєва О.А. Формування цифрової інформаційної компетентності у майбутніх вчителів технологій засобами мультимедіа. URL: http://ito.vspu.net/metod_seminar/2008/Susoeva/susoeva_zhovten_2_010.htm (дата звернення: 19.09.2023).
67. Яким І. «Освіта не була готова до дистанційного режиму»: як карантин позначиться на якості знань. URL: <https://dyvys.info/2020/03/20/osvita-ne-bula-gotova-do-dystantsijnogo-rezhymu-yak-karantyn-poznachytsya-na-yakosti-znan/> (дата звернення: 04.10.2023).

Розділ 2. Мовно-комунікативна компетентність фахівця

Державна мова – мова професійної діяльності

В умовах нової освітньої парадигми *компетентність* належить до ключових понять і трактується як «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [31].

Уперше поняття «*мовна компетенція*» увів у обіг американський лінгвіст Н. Хомський. Через два роки Д. Хаймс задекларував, що знання мови передбачає не тільки володіння її граматикою і словником, але й уявлення про те, в яких умовах можуть чи повинні вживатися ті чи інші слова й граматичні конструкції. Д. Хаймс увів поняття «*комунікативної компетенції*» і довів його необхідність [31].

Українська мова є мовою офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, у роботі й у діловодстві органів державної влади та органів місцевого самоврядування, у судовому провадженні, а також в освітньому процесі в державних і комунальних закладах освіти України. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Українська мова – мова народу з давньою і самобутньою культурою, оригінальним фольклором, різноманітною літературою. Війни, голод, переслідування за політичні й релігійні переконання, насильне переселення – все це призвело до того, що значна частина українців опинилася за межами своєї історичної Батьківщини, але не втратила зв'язків з нею, зберегла свою мову й культуру, тому поза Україною українську мову можна почути в Австралії, Аргентині, Білорусі, Казахстані, Канаді, Молдові, Польщі, Росії. Румунії, Словаччині, США, Угорщині, Чехії, інших країнах Європи, Азії, Латинської Америки. За різними даними українською мовою у світі послуговується від 41 до 45 млн осіб, і вона входить до другого десятка найпоширеніших мов у світі.

Українська мова має давню традицію, основні риси якої відображаються ще в писемних пам'ятках Київської Русі, датованих XI ст. Досить показово проявляються специфічні лексичні, граматичні й фонетичні особливості української мови у грамотах XIV-XV ст. У XVI ст. з'являються переклади церковних книг українською мовою (Пересопницьке євангеліє 1556-1561 рр., Креховський апостол 1560 р. та ін.), у XVIII ст. – велика кількість художніх творів, літописів, полемічної літератури, написаних українською мовою.

Формування української національної мови пов'язане з творчістю Івана Котляревського та Тараса Шевченка. В її основу лягли говори Середньої Наддніпрянщини. Крім того, українська мова засвоїла і синтезувала окремі фонетичні, граматичні та лексичні риси інших говорів. У розвиток української літературної мови в XIX-XX ст. вагомий внесок зробили Михайло

Коцюбинський, Панас Мирний, Леся Українка, Іван Франко, Максим Рильський, Володимир Винниченко, Павло Тичина, Олесь Гончар, Ліна Костенко, сотні й тисячі інших талановитих майстрів українського слова.

Статус української мови як державної зумовлює її державотворчу функцію. Саме вона призначена консолідувати народ України, поєднувати українців із далеких і близьких країв зі своєю Батьківщиною.

Мова – це найважливіший універсальний засіб спілкування людей, висловлення їх думок, почуттів; людська мова взагалі, мова як певний клас знакових систем [2, с. 8].

Мова є однією з найістотніших ознак нації і реально існує як мовна діяльність членів відповідної етнічної спільноти. На ґрунті української національної мови формується і розвивається українська літературна мова.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Головною ознакою літературної мови є її унормованість, завдяки якій літературна мова однакова на всій території функціонування [33].

Не слід ототожнювати поняття «**національна мова**» і «**літературна мова**». Національна мова охоплює літературну мову, територіальні діалекти, професійні й соціальні жаргони, суто розмовну лексику, а літературна мова є вищою формою національної мови. Національну мову творить народ, тоді як відшліфована її форма – літературна мова – викристалізовується під пером митців слова.

Відповідно до статті 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, українська мова є **державною мовою** в Україні, «*держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України*» [11].

Державна мова – це «закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв’язку та інформатики» [24, с.126].

Українська мова мала статус, близький до державного, вже у XIV – першій половині XVI ст., оскільки функціонувала в законодавстві, судочинстві, канцеляріях, державному і приватному листуванні.

Оскільки мова – явище системне, усі її функції виступають не ізольовано, а проявляються в тісній взаємодії. Відмінність чи неповнота використання якоїсь із них згубно впливає на мову в цілому, а це, у свою чергу, відбивається на долі народу.

Комунікативна функція мови полягає в тому, що вона – найважливіший засіб спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві (у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя людства). У цій ролі мова має універсальний характер: нею можна передавати все те, що виражається, наприклад, мімікою, жестами чи символами,

тоді як кожен із цих засобів спілкування не може конкурувати з мовою за ступенем виразності.

Із комунікативного боку слід розглядати й сукупність текстів як наслідок діяльності комунікантів, здійснюваної шляхом обміну писемною продукцією.

Ідентифікаційна функція виявляється в часовому й у просторовому вимірах. Ми, сучасні українці, відчуваємо свою спільність з пращурами, з нащадками та з тими, хто перебуває поряд, і з тими, хто в інших краях. Кожна людина має своєрідний індивідуальний мовний «портрет», мовний «паспорт», у якому відображено всі її національно-естетичні, соціальні, культурні, духовні, вікові та інші параметри. Лише для тих хто знає мову, вона є засобом спілкування, ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти. Доля тих, хто її не знає зовсім або знає погано, вона може бути причиною роз'єднання, відокремлення, конфліктів і навіть ворожнечі.

Експресивна функція мови полягає в тому, що вона є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини. Кожний індивід має унікальний неповторний світ, сфокусований у його свідомості, у надрах інтелекту, у гамі емоцій, почуттів, мрій, волі. І цей прихований світ може розкрити для інших лише мова: чим досконаліше володієш мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постаєш перед людьми як особистість.

Гносеологічна функція мови виражається в тому, що вона є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу. На відміну від інших істот людина користується не лише індивідуальним досвідом і знаннями, а й усім набутком своїх попередників і сучасників, тобто суспільним досвідом. Але за умови досконалого знання мови, й далеко не однієї.

Пізнаючи будь-яку мову, людина пізнає різнобарвний світ крізь призму саме цієї мови. Оскільки кожна мова є неповторною картиною світу – зникнення якоїсь із них збіднює уявлення людини про багатогранність світу, звужує її досвід. Гносеологічна функція мови полягає не лише в прийнятті й нагромадженні досвіду суспільства. Вона безпосередньо пов'язана з функцією мислення, формування та існування думки.

Мислетворча функція реалізується в тому, що, формуючи думку, людина мислить мовними нормами. Мислення може бути конкретним (образно-чуттєве) й абстрактним (понятійним). Понятійне мислення – це оперування поняттями, позначеними певними словами, що без цих слів перестали б існувати. До того ж, у процесі мислення ці поняття зіставляються, протиставляються, поєднуються, заперечуються, порівнюються тощо за допомогою специфічних мовних засобів. Тому «мислити» означає «оперувати мовним матеріалом».

Естетична функція мови полягає в тому, що вона є першим джерелом культури, знаряддя і водночас матеріал створення культурних цінностей. Існування мови у фольклорі, красному письменстві, театрі, пісні тощо дає безперечні підстави стверджувати, що вона є становим хребтом культури. Ось чому виховання відчуття краси мови – основа естетичного виховання.

Культурологічна функція мови відіграє важливу роль у житті будь-якої нації. Культура кожного народу відображена та зафіксована найперше в його

мові. Для глибшого пізнання нації необхідне знання її мови, яка виконує функції своєрідного каналу зв'язку культур між народами. Репрезентуючи свою мову, ми репрезентуємо і власну культуру, її традиції та здобутки, збагачуючи світову культуру.

Усе пізнане людиною одержує від неї свою назву і тільки так існує у свідомості. Цей процес називається *лінгвілізацією* – «омовленням» світу. Мовні одиниці, передусім слова, служать назвами предметів, процесів, якостей, понять ознак тощо. У назвах не лише зафіксовані певні реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але також її помилкові уявлення, ірреальні сутності, фантазії тощо [17].

Мова й мовлення. Основні вимоги до мовлення

Успіхи людини в житті, її взаємини з іншими членами суспільства залежать від уміння спілкуватися. Щоб досягти успіху в спілкуванні, потрібно добре володіти мовленням.

Мовлення – це спілкування людей між собою за допомогою мови, тобто процес реалізації мовної діяльності;

– власне процес говоріння (писання, обдумування), так і його результат (дискурси, тексти тощо), які фіксуються пам'яттю або на письмі [2, с. 8].

Мовець використовує засоби мови для передання певного змісту, до якого можуть входити, крім думок, почуття і волевиявлення. Отже, *мова й мовлення взаємозв'язані*. Мовлення неможливе без мови, а мова створена для того, щоб здійснювати процес мовлення. Мовлення є реалізацією мовного коду [2, с. 8].

Мова є спільною для всіх, хто нею послуговується, а **мовлення завжди індивідуальне**, оскільки мовні засоби кожен з нас застосовує по-своєму. Розвиток і збагачення мови відбувається у процесі мовленнєвої діяльності. Якщо мовленнєва діяльність засобами певної мови припиняється, мова стає мертвою. Мова живе тільки у мовленні.

Вивчення мови, збагачення пам'яті різноманітними засобами і способами вираження думок сприяють розвитку мовлення. Не менш важливе значення має також систематичне й цілеспрямоване вправління у мовленні – спілкування рідною мовою зі співробітниками, знайомими, приятелями, родичами, оскільки вміння і навички виробляються лише в процесі мовленнєвої діяльності.

Мовленнєва діяльність репрезентується у спілкуванні. Розрізняють спілкування:

*вербальне – невербальне,
контактне – дистанційне,
безпосереднє – опосередковане,
усне – писемне,
міжособистісне – масове,
монологічне – діалогічне – полілогічне,
приватне – офіційне,
інформативне – неінформативне,
нормативне – ненормативне,*

етикетне – неетикетне [9].

Мовленнєва культура особистості великою мірою залежить від її зорієнтованості на основні риси бездоганного, зразкового мовлення. Щоб бути зразковим, мовлення має характеризуватися такими найважливішими ознаками:

✓ **правильністю**, тобто відповідати літературним нормам, що діють у мовній системі (орфоепічним, орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним);

✓ **змістовністю**, яка передбачає глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією з цієї теми; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого;

✓ **послідовністю**, тобто логічністю та лаконічністю думок; **багатством**, що передбачає використання різноманітних засобів вираження думок у межах відповідного стилю, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень;

✓ **точністю**, яка великою мірою залежить від глибини знань та ерудиції особистості, а також від активного словникового запасу. Виражаючи власні думки, слід добирати слова, які найбільш відповідають висловлюваному змісту;

✓ **виразністю**, для досягнення якої слід виділяти найважливіші місця свого висловлювання і виражати власне ставлення до предмета мовлення;

✓ **доречністю та доцільністю**, яка залежить насамперед від того, наскільки повно й глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрій адресата. Крім цього, треба уникати того, що могло б уразити співбесідника, викликати у нього роздратування, і вказувати на помилки співрозмовників у тактовній формі. Отже, високу культуру мовлення людини визначає досконале володіння літературною мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності [8].

Культура мовлення – лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус (критерії, типологію) норм сучасної української мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний та особистісний аспекти їх культуромовної діяльності [17, с. 7]; це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, побажання, прощання, запрошення тощо. Неабияке значення має й тон розмови, вміння вислухати іншого, вчасно й доречно підтримати тему. Уважність, чемність і ввічливість – основні вимоги мовного етикету.

На формування культури мовлення впливають такі чинники:

✓ система норм літературної мови (мовний компонент культури мовлення), граматична і стилістична грамотність, повнота розуміння мовної одиниці і володіння законами логіки при створенні і сприйнятті текстів визначають правильність, точність і логічність мовлення в конкретній ситуації або певній сфері спілкування;

✓ сукупність етичних правил свого народу (етичний компонент культури мовлення). Правильність мовлення передбачає також знання

культурної традиції і заборон (табу), розуміння, що таке доречність і чистота мовлення;

✓ мета й обставини спілкування (комунікативний компонент культури мовлення).

Крім володіння мовними нормами і знання культурно-етичних варіантів, на культуру мовлення впливає вміння гнучко поводитися в конкретній ситуації, зокрема висловлюватися доречно, лаконічно, ясно;

✓ національні уявлення про красу мовлення (естетичний компонент культури мовлення). Краса українського мовлення формується евфонічністю (милослухністю), словниковим багатством, різноманітністю граматичних конструкцій і стилістичною виразністю;

✓ мовна освіта і загальна освіченість мовців.

Кожен, хто прагне досягти успіху, створити себе, неодмінно має володіти культурою мовлення, тобто навчитися дотримуватись усталених норм усної і писемної форм літературної мови, використовувати усі її виражальні засоби залежно від стилю, жанру, типу.

Термін «культура мови» використовують у двох значеннях – як наука і як рівень сформованості літературної мови.

Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (введення в словники та в мовну практику) [17, с. 6].

Чинники, що впливають на формування культури мови та сфери спілкування людей

Система норм літературної мови (мовний компонент культури мовлення)	Граматична і стилістична грамотність, повнота розуміння мовної одиниці і володіння законами логіки при створенні і сприйнятті текстів визначають правильність, точність і логічність мовлення в конкретній ситуації або певній сфері спілкування
Сукупність етичних правил свого народу (етичний компонент культури мовлення)	Правильність мовлення передбачає також знання культурної традиції і заборон (табу), розуміння, що таке доречність і чистота мовлення
Мета й обставини спілкування (комунікативний компонент культури мовлення)	Крім володіння мовними нормами і знання культурно-етичних варіантів, на культуру мовлення впливає вміння гнучко поводитися в конкретній ситуації, зокрема висловлюватися доречно, лаконічно, ясно
Національні уявлення про красу мовлення (естетичний компонент культури мовлення)	Краса українського мовлення формується евфонічністю (милослухністю), словниковим багатством, різноманітністю граматичних конструкцій і стилістичною виразністю
Мовна освіта і загальна освіченість мовців	Процес і результат навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння основ теорії

	мови з метою комунікації, на мовленнєвий, розумовий і естетичний розвиток особистості.
--	--

Сфери спілкування

Родинна	Спілкування має повчальний характер. Засвоюючи мовні стереотипи дорослих, молода людина з часом намагається «вирівняти» спілкування. Це переважно вдається, іноді виникає конфліктна ситуація.
Психологічна	Мовець шукає духовної сумісності з іншими індивідами і можливості реалізувати свою волю, емоції, інтелект.
Соціальна	Самоутвердження в соціумі
Навчальна і навчально-професійна	Мовець прагне реалізувати себе як громадянин на рівні виробничих, майнових, економічних відносин, досягти кар'єри, професійної майстерності

Рівні мовної культури

Мовна особистість у процесі становлення і розвитку проходить кілька етапів, щоразу підіймаючись на вищий рівень мовної культури [17].

Рівень мовної правильності	Його досягають завдяки мовній освіті, тобто вивченню правил користування мовою, її лексикою, граматичними формами, елементами текстотворення. Цей рівень передбачає вироблення орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних навичок, вміння будувати речення, нескладні типові тексти і користуватися ними.
Рівень інтеріоризації	На цьому рівні виявляються вміння реалізовувати себе у висловленнях відповідно до власного внутрішнього стану; вміння творити і виражати себе засобами мови; володіти основними формами усного і писемного спілкування (монолог, діалог, полілог; опис, розповідь, міркування), певними стилями. Це рівень виразності і комунікативної достатності.
Рівень насиченості мовою	Мова мовця характеризується логічністю, предметністю, точністю, виразністю, образністю, багатством мовних засобів. Людина уже володіє жанрами і стилями, текстотворенням.
Рівень адекватного вибору	Це рівень комунікативної досконалості. Він передбачає досконале володіння функціональними типами мовлення, стилями літературної мови, а також точну мовну реакцію.
Рівень володіння фаховою метамовою	Володіння терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення, мовними формами.
Рівень мовного іміджу соціальних ролей	Політика, державного працівника, керівника, вченого – етичними й естетичними манерами живого

Мовна норма і правило. Причини порушення мовних норм

Кожна національна літературна мова характеризується наявністю сталих норм, тобто сукупністю мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування на певному історичному етапі. Це історично сформований, вироблений літературною традицією і суспільно усвідомлений стандарт, який регулює мовленнєву діяльність у її типових функціонально-комунікативних різновидах. Поняття «норма» є одним із основних для культури мови, оскільки служить опорою, вихідною позицією для виявлення варіантності мовних одиниць, пошуку та аналізу стилістично маркованих елементів, визначення меж стилю. Мовні норми закріплені в словниках, граматиках, довідниках.

Мовні норми – сукупність найбільш традиційних реалізацій мовної системи, повторюваних, відібраних і закріплених у процесі спільної комунікації [17, с. 19].

Норми надають мові характеру впорядкованості і загальної обов'язковості. Основними ознаками мовної норми є традиційність, гнучка стабільність, сформована змінами культурно-історичних умов розвитку літературної мови, та варіативність. Суспільні смаки й оцінки не завжди збігаються з уже витвореними й усталеними нормами, але це не означає, що їх можна ігнорувати. У підручниках і навчальних посібниках, правописах, довідниках, словниках здійснюють кодифікацію мови, тобто визначають і описують правила вимови, письма (графіка, орфографія, пунктуація), словотворення і слововживання, побудови речень і тексту.

Поняття норми у лінгвістиці багатопланове і диференціюється у кількох різновидах: загальномовна, літературна, стильова і стилістична [17].

Загальномовна норма – сукупність одиниць мови і способи їх організації, які наявні у мові в певний час і мають комунікативне значення для її носіїв незалежно від функціонально-стильових різновидів [17, с. 19].

Порушення загальномовних норм спостерігаються у тих мовців, які говорять «не своєю» мовою. Поза загальномовною нормою знаходяться ті елементи мови, які цілком вийшли з ужитку або не доступні для більшості мовців (закриті коди, секретні мови, жаргон злодіїв тощо).

Загальномовна норма має історичний характер, змінюється зі зміною епохи й етапів суспільного життя. Деякі свого часу нормативні одиниці можуть виходити через певний відрізок часу за межі загальномовної норми, ставати незрозумілими для мовців, наприклад історизми (осаул, опришок, комнезам, десятник). Інші, зокрема індивідуальні неологізми, можуть зазнати узуалізації (узвичаєння, усталення) і увійти в загальномовну норму. Наприклад, до індивідуальних неологізмів свого часу належали: йод (Гей-Люссак); детектив (Жюль Верн); мрія (Олена Пчілка або М. Старицький); звіт (І. Верхратський); чинник (І. Франко); енциклопедія (Ф. Рабле).

Літературна норма мови – ознаки, правила літературно опрацьованого мовлення, яке є зразком писемної та усної форм спілкування [17].

У різний час її визначали по-різному: як правильність, а правильним є те, що нині потрібне, актуальне; як правильну мовну звичку; як інваріантний елемент мовної системи; як ідеальні форми реалізації певної мови; як історично сформовані моделі; як дотримання канонів класичних граматик; як елітарний еталон уживання мовних одиниць; як доречність використання мови; як сукупність найефективніших способів вираження думок і почуттів тощо. Кожне з визначень актуалізує якусь ознаку чи властивість норми. Адже літературні норми – це не тільки сукупність мовних «правильностей», а й відношення між ними як елементами системи і текстова форма їх реалізації.

Літературна норма має історичний, змінний характер. Зі зміною епохи частково видозмінюється обсяг мовних засобів, охоплений нею. Поняття «літературна норма» охоплює всі типи відшліфованого, нормативного спілкування (мову преси, ділових паперів, виробничого спілкування тощо). Вона слугує основою регламентації, упорядкування та уніфікації загальнонародної мови, яка охоплює, крім літературної мови, територіальні і соціальні діалекти, просторіччя тощо. Літературна норма впроваджується суспільством у масове користування через систему освіти, культури, засоби масової комунікації.

У зіставленні із загальномовною нормою, літературна має більше обмежень. Поза літературною нормою перебуває просторічне спілкування, насичене вульгаризмами, інвективами (лайливі слова), арготизмами (слова і вислови, типові для мовлення людей, які свідомо прагнуть засекретити інформацію), жаргонізмами (слова і вислови, характерні для певних соціальних груп людей), стилістично невиправданими діалектизмами, граматично неправильними конструкціями. Літературна норма, реалізуючи систему мови, оберігає її і накладає обмеження на практичне мовлення, впорядковуючи і окультурюючи його.

Літературна норма загальнонаціональної мови осмислюється як її культурний варіант, тому все, що не відповідає вимогам культури мови, перебуває поза літературною нормою. І навпаки, є такі мовні елементи, що нині перебувають за межами загальномовної норми сучасної мови (історизми, індивідуально-авторські неологізми), але за своїми лінгвістичними якостями (семантичним змістом, граматичним оформленням) не суперечать літературній нормі, сприяють її естетизації.

Типізація мовних норм

Орфоепічні	- тверда вимова шиплячих: чай, чому, Польща; - дзвінки приголосні в кінці слова або складу не оглушуються: гриб, репортаж, любов; - голосний <i>о</i> ніколи не наближається до <i>а</i> : молоко, потреби, дорога; - літера <i>щ</i> передає звуки <i>шч</i>: вищий, що;
-------------------	---

	- буквосполучення <i>дж, дз</i> передають злиті звуки: сиджу, кукурудза; літера <i>г</i> передає звук <i>г</i>: обґрунтування, ґатунок
Акцентуаційні	норми правильного наголошування): ненависть, середина, новий, близький, чотирнадцять
Морфологічні	- норми правильного вживання відмінкових закінчень, родів, чисел, ступенів порівняння і под.; - вживання закінчень кличного відмінка: пане професоре, Андрію Петровичу, Ольго Василівно, добродію Панчук; - вживання паралельних закінчень іменників у давальному відмінку: декану і деканові, директору і директорові, сину і синові; при цьому, називаючи осіб, слід віддавати перевагу закінченням <i>-ові, -еві</i>, наприклад: панові Ткаченку, ректорові, але заводу, підприємству, відділу тощо. У випадку, коли кілька іменників-назв осіб підряд стоять у давальному відмінку, закінчення потрібно чергувати: генеральному директорові Науково-дослідного інституту нафти і газу панові Титаренку Сергію Олександровичу; - вживання іменників чоловічого роду на позначення жінок за професією або родом занять: професор Городенська, лікар Тарасова, заслужений учитель України Степова, декан Світлана Шевченко, викладач Олена Петрук (слова лікарка, викладачка, завідувачка і под. використовуються лише в розмовно-побутовому стилі, але аспірантка, артистка, журналістка, авторка – і в професійному мовленні); - чоловічі прізвища на <i>-ко, -ук</i> відмінюються: Олегові Ткачуку (але Олені Ткачук), Василя Марченка (але Мар'яни Марченко), Максимові Брикайлу (але Тетяні Брикайло); - форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: дорожчий, найдорожчий (а не більш дорожчий, самий дорогий); швидше, найшвидше, якнайшвидше, щонайшвидше (а не саме швидше, більш швидше, більш швидше і т.д.); - визначення роду іменників: так, слова шампунь, аерозоль, біль, степ, нежить, тюль, ступінь, Сибір, поні, ярмарок – чоловічого роду; слова бандероль, барель, ваніль, авеню, альма-матер – жіночого; євро, Тбілісі, табло – середнього; - використання іменників, прикметників тощо замість активних дієприкметників: завідувач кафедри (а не завідуючий), виконувач обов'язків (а не виконуючий), чинний правопис (а не діючий), відпочивальники (замість відпочиваючі) і т.д.
Лексичні	норми правильного слововживання

Синтаксичні	норми правильної побудови речень і словосполучень, уживання прийменників
Стилістичні	норми правильного відбору мовних засобів залежно від ситуації
Графічні	норми передавання звуків і звукосполучень на письмі
Орфографічні	норми написання слів
Пунктуаційні	норми вживання розділових знаків

Останні три типи мовних норм (графічні, орфографічні, пунктуаційні) називаються правописними.

Опанування норм літературної мови сприяє підвищенню культури мовлення, формує відповідний мовний смак.

Професійна мовно-комунікативна компетенція

Вимоги до професійного мовлення, професійна мовленнєва культура

В інформаційному суспільстві фахівець має вміти швидко сприймати будь-яку форму мовлення, схоплювати необхідну інформацію, створювати монологи, вести діалоги, керувати системою мовленнєвих комунікацій у межах своєї компетенції тощо. Слово є одним із інструментів професійної діяльності лікарів, педагогів, правозахисників, менеджерів, журналістів та ін. Від багатства словникового запасу, рівня культури мови і техніки мовлення значною мірою залежать професійна майстерність, імідж та успіх особистості.

Професійна мовленнєва комунікація відбувається в межах сфери професійної взаємодії комунікантів і може протікати в усній або письмовій формах, за офіційних чи неофіційних обставин. Форми, умови спілкування, багатоаспектність професійної діяльності людей визначають варіативність форм мовленнєвої комунікації. Наприклад, від умов спілкування (офіційних – неофіційних) залежить лексико-семантичний склад мовлення: офіційне спілкування передбачає лексику офіційно-ділового стилю, неофіційне – лексику розмовного стилю [5].

Будь-яка професійна діяльність потребує певних мовно-комунікативних умінь. Уже на етапі працевлаштування необхідно вміти складати резюме, спілкуватися по телефону, писати електронні повідомлення і листи, брати участь у співбесіді, заповнювати бланки. Згодом потрібними стають уміння оформляти ділову документацію, виступати з повідомленням чи доповіддю, укладати угоди, обговорювати контракти, надавати й отримувати зворотну інформацію тощо.

Ситуації, що виникають у професійному середовищі, характеризують за такими параметрами:

- ✓ місце і час виникнення ситуації;
- ✓ обставини, за яких виникла ситуація;
- ✓ соціальні і професійні ролі учасників; операції, які виконують учасники;
- ✓ канал комунікації (телефон, електронна пошта, публічний виступ, спілкування віч-на-віч тощо) [5].

Із огляду на ці параметри, **ситуації поділяють на загальні та специфічні**. Обидва види ситуацій передбачають певні професійні мовно-комунікативні вміння, які відповідно поділяють на загальні і вузькоспеціальні. Так, загальною професійною ситуацією є налагодження контактів. У цій ситуації використовують загальні мовно-комунікативні вміння: представлятися, спілкуватися по телефону, писати електронні повідомлення, листи, вести діалог. Загальними професійними ситуаціями є також засідання, ділові зустрічі, бізнес-ланчі, дискусії на робочому місці, переговори. Вони потребують умінь вести діалог, полілог, виступати з доповіддю, дискутувати на професійні теми, писати протокол засідання, готувати звіт про засідання тощо. Специфічною ситуацією є, наприклад, судові засідання, на якому застосовують вміння спілкуватися із судовою аудиторією або вміння брати участь у судових дебатах.

Професійні мовно-комунікативні вміння особистості визначають її мовленнєву поведінку. Наприклад, під час презентації необхідно оголосити назву презентації, пояснити підстави і причини її проведення, порівняти ідеї та ін. Тема презентації визначатиме добір певної лексики, а форма спілкування впливатиме на синтаксис мовлення.

Професійна комунікативна компетенція передбачає насамперед наявність професійних знань, а також загальної гуманітарної культури людини, її вміння орієнтуватися в навколишньому світі, вмінь і навичок спілкування, тобто вона формується на основі комунікативної компетенції.

Комунікативна компетенція (лат. *competens* – належний, відповідний) – сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також умінь їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата [17, с. 13].

Вона розвивається на основі усіх знань, досвіду користування не тільки рідною мовою, а й мовами інших народів, а самі мови у цьому процесі є взаємно пов'язаними і взаємодіють між собою.

Комунікативна компетенція визначається комунікативними інтенціями (комунікативними намірами адресата); дотриманням комунікативних стратегій, що дають змогу досягти необхідного результату комунікації; знанням особистості співбесідника; зворотним зв'язком в комунікації, що передбачає врахування психологічних особливостей адресата, його соціальних ролей; умінням долати психологічні «фільтри», розбивати психологічні «щити»; умінням володіти навичками декодування «мови тіла» співбесідника; чіткою орієнтацією в умовах та ситуації спілкування; орієнтацією і підтриманням самого процесу спілкування; контролем власної мовленнєвої поведінки, емоцій тощо; навичками та уміннями завершувати комунікацію, виходити з неї, контролювати посткомунікативні ефекти тощо.

Важливим складником комунікативної компетенції є мовна компетенція.

Мовна компетенція (лат. *competens* – належний, відповідний) – знання учасниками комунікації норм і правил сучасної літературної мови і вміле використання їх у продукуванні висловлювань [17, с. 13].

Мовна компетенція складається з лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної, орфоепічної та пунктуаційної компетенцій.

Лексична компетенція полягає в оволодінні лексичними засобами сучасної української літературної мови і вмінні користуватися ними. Вона передбачає широкий словниковий запас, у т. ч. володіння термінологією, необхідною для спілкування у професійній сфері. Вибір лексичних елементів залежить від сфери і ситуації, у яких перебуває мовець.

Граматична компетенція – це знання і вміння користуватися граматичними ресурсами української мови (словотвірні одиниці, способи словотворення, морфологічні одиниці, категорії і форми, синтаксичні одиниці й категорії), що необхідно для розуміння й продукування текстів у різних сферах професійної діяльності.

Семантична компетенція – це здатність комуніканта усвідомлювати й контролювати організацію змісту. Вона інтегрується у розвиток мовленнєвої комунікативної компетенції, оскільки питання змісту посідають центральне місце в комунікації. Відношення слова до його загального контексту, внутрішньолексичні зв'язки, значення граматичних елементів, категорій, структур та процесів, такі логічні зв'язки, як наслідковість, пресупозиція (спільний фонд знань комунікантів), імплікативність (наявність непрямо вираженого змісту, виявляється в побутовому мовленні як натяк, в художньому тексті як підтекст, у діловому спілкуванні як саморепрезентація), мають велике значення в розумінні та продукуванні текстів.

Фонологічна та орфоепічна компетенції пов'язані із знанням звукових засобів сучасної літературної мови, вмінням мовця ними користуватися. Ці види компетенції забезпечують відтворення звукового образу мови і правильне звукове оформлення мовлення.

Орфографічна компетенція полягає в оволодінні системою правил, що визначають правопис слів згідно з усталеними нормами, та вмінні їх застосовувати. Вона є необхідною умовою грамотного письма. Пунктуаційна компетенція відображає логічне інтонаційне членування мовного потоку та забезпечує легше сприймання і розуміння писемного тексту. Мовна компетенція передбачає наявність мовленнєвих умінь, що визначають мовленнєву поведінку. Мовленнєві вміння охоплюють уміння говорити, слухати, читати і писати.

Вміння говорити полягає у вмінні брати участь у діалогах і вмінні вести монолог.

Уміння брати участь у діалогах передбачає:

- ✓ розпізнавання важливої інформації під час детальних обговорень, дискусій, офіційних перемовин, лекцій, бесід, що пов'язані з навчанням та професією;

- ✓ чітку аргументацію своєї думки з актуальних тем в академічному та професійному житті (наприклад, в семінарах, дискусіях);

- ✓ адекватну поведінку у типових світських, академічних і професійних ситуаціях (наприклад, на засіданнях, перервах, вечірках);
- ✓ вміння вибудовувати телефонні розмови з конкретними цілями академічного і професійного характеру, а також ті, які виходять за межі типового спілкування;
- ✓ висловлювання думок щодо змісту радіо- і телевізійних програм, пов'язаних з академічною та професійною сферами;
- ✓ адекватне реагування на позицію/погляд співрозмовника;
- ✓ пристосування до змін, які зазвичай виникають під час бесіди і стосуються її напрямку, стилю та основних акцентів.

Уміння вести монолог передбачає:

- ✓ чіткість виступів з індивідуальними презентаціями тем академічного та професійного спрямувань;
- ✓ продукування детального монологу з широкого кола тем, пов'язаних з навчанням і спеціальністю;
- ✓ використання базових засобів зв'язку для поєднання висловлювань у чіткий, логічно об'єднаний дискурс (конкретизація мовлення в різних сферах людського життя).

Сутність вміння слухати полягає у:

- ✓ вмінні розпізнавати необхідну інформацію в процесі детальних обговорень, дебатів, офіційних доповідей, лекцій, бесід, що пов'язані з навчанням та спеціальністю;
- ✓ розумінні наміру мовця і комунікативних наслідків його висловлювання;
- ✓ визначенні позиції і погляду мовця;
- ✓ умінні розрізняти стилістичні регістри (експресивні стилі: високий, середній, низький) в усному та писемному спілкуванні з друзями, незнайомцями, колегами, працевлагодотворенцями, з людьми різного віку і соціального статусу з огляду на наміри спілкування.

Вміння читати передбачає:

- ✓ розуміння і усвідомлення текстів, пов'язаних з навчанням та спеціальністю, з підручників, газет, популярних і спеціалізованих журналів та інтернет-джерел;
- ✓ розуміння наміру автора письмового тексту і комунікативних наслідків висловлювання (наприклад, службових записок, листів, звітів тощо);
- ✓ здатність розуміти деталі у доволі складних рекламних матеріалах, інструкціях, специфікаціях тощо (наприклад, стосовно функціонування пристроїв/обладнання);
- ✓ розуміння академічної та професійної кореспонденції (наприклад, листи, факси, електронні повідомлення тощо);
- ✓ розрізнення стилістичних регістрів і колоритів писемного мовлення у спілкуванні з друзями, колегами, працевлагодотворенцями, незнайомцями, з людьми різного віку і соціального статусу.

Уміння писати передбачає:

✓ грамотний і чіткий виклад деталізованих текстів різного спрямування, пов'язаних з особистою та професійною сферами (наприклад, заяви, резюме, протоколів тощо);

✓ підготовку і продукування ділової та професійної кореспонденції;

✓ точне фіксування повідомлень по телефону та від відвідувачів;

✓ користування базовими засобами зв'язку для поєднання висловлювань у чіткий, логічно об'єднаний текст.

У кожній ситуації пріоритет надається тим умінням, які є найважливішими. Так, уміння робити презентації охоплюють уміння говорити, слухати, читати і писати, але пріоритетним у цьому випадку є вміння говорити. Проте коли йдеться про листування, вміння читати і писати набувають першочергового значення.

Спілкування у професійній сфері вимагає спеціальних знань і навичок, необхідних для досягнення прагматичного впливу й успіху в професійній комунікації. Розвиток професійної мовно-комунікативної компетенції відбувається відповідно до здатності людини навчатися, її предметних знань та попереднього досвіду і здійснюється в межах ситуативного контексту, пов'язаного з навчанням і спеціалізацією.

Для ефективної професійної діяльності важливі такі креативні якості особистості:

✓ мотиваційно-креативні (мотиви, зацікавленість, потреба в самореалізації, творча позиція);

✓ емоційно-креативні (емпатія, багатий емоційний досвід);

✓ інтелектуально-креативні (дивергентне (різнопланове) мислення, прогнозування, інтуїція, здатність до перетворень, уява й фантазія)

✓ естетично-креативні (прагнення до краси, естетична емпатія, почуття форми, стилю; почуття гумору);

✓ комунікативно-креативні (співробітництво у творчій діяльності; здатність мотивувати творчість інших, акумулювати творчий досвід);

✓ екзистенційно-креативні (позитивна «Я-компетенція», нонконформізм (неприспособленість));

✓ індивідуальний стиль діяльності).

Комбінація цих якостей визначає особливість індивідуально-творчої манери конкретного професіонала і є основою загального типу творчого фахівця.

Формування мовно-комунікативної компетентності передбачає:

✓ глибокі професійні знання і оволодіння понятійно-категоріальним апаратом певної професійної сфери та відповідною системою термінів;

✓ досконале володіння сучасною українською літературною мовою;

✓ уміле професійне використання мовних стилів і жанрів відповідно до місця, часу, обставин, статусно-рольових характеристик партнера (партнерів);

✓ знання етикетних мовних формул і вміння ними користуватися у професійному спілкуванні;

✓ уміння працювати з різними типами текстів;

- ✓ орієнтування у потоці різноманітної та різнотипної інформації українською мовою на різних каналах її передавання;
- ✓ вміння знаходити, вибирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію профільного спрямування;
- ✓ володіння інтерактивним спілкуванням, характерною ознакою якого є необхідність миттєвої відповідної реакції на повідомлення чи інформацію, що знаходиться в контексті попередніх повідомлень;
- ✓ володіння основами риторичних знань і вмінь;
- ✓ уміння оцінювати комунікативну ситуацію швидко і на високому професійному рівні приймати рішення та планувати комунікативні дії.

Отже, професійна мовно-комунікативна компетентність особистості є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності вчителя [17].

Мова як об'єкт філософських досліджень

Філософія мови, витлумачена у широкому сенсі, має справді довгу історію. Перші розгорнуті лінгвофілософські концепції з'являються ще у Давній Індії та Китаї. Нині філософія мови є надзвичайно актуальною, бо стала «невід'ємною складовою майже всіх філософських і лінгвістичних учень» [2, с. 7].

Філософія мови інтегрує знання про сутність і природу мови, її взаємозв'язки з буттям, свідомістю, мисленням тощо.

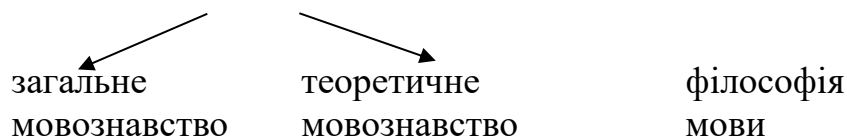
Розгляд філософії мови варто розпочати з поняття «мова», оскільки мова і є її об'єктом. Слово «мова» в мовленні сучасних людей (усному, писемному, друкованому) має широкий спектр значень. Воно охоплює людську мову, мову Творця, ангельську мову, природну мову, штучну мову, мову тварин, мову рослин, мову природи, мову мистецтва (наприклад, танцю, живопису, скульптури тощо), мову жестів, мову науки, або метамову (наприклад, філософії, фізики, хімії, лінгвістики та ін.). Часто можна почути про мову очей, мову рук, мову парфумів, мову закоханих, мову квітів, мову образів, мову символів тощо. У цих випадках слово «мова» вживається у переносному (метафоричному) значенні. Первісним і основним його змістом є природна людська мова – засіб щоденного спілкування людей.

Виникнення мови піддається лише гіпотетичній реконструкції. Показово, що більш складну будову має мова первісних народів, ніж цивілізованих.

Поняття «мова» є загальним і водночас слугує реальним фоном для виявлення різних «образів мови» в науці і закономірностей їх зміни у ХХ ст.

МОВОЗНАВСТВО
(ЗАГАЛЬНЕ)

ФІЛОСОФІЯ

Мова –

- 1) людська мова взагалі, мова як певний клас знакових систем;
- 2) етнічна, або «ідіоетнічна».

Мова – конкретна реально існуюча знакова система, що використовується в певному соціумі, в певний час і на певній території [2].

Мова в першому значенні є абстрактним уявленням про єдину людську мову, в якій зосереджені універсальні ознаки всіх конкретних мов. Конкретні мови є численними реалізаціями властивостей мови взагалі (семіотичної системи, що виникла природно і має соціальне призначення, тобто існує не для окремого індивіда, а для певного соціуму). На цю знакову систему накладені обмеження, пов'язані з її функціями і субстанціональним (звуковим) матеріалом.

Мова в значенні найважливішого засобу людського спілкування має різні модуси свого існування. Швейцарський лінгвіст Фердінанд де Сосюр (1857—1913) виділив два модуси існування явищ мови: *власне мову* – потенційну систему об'єктивно існуючих, соціально закріплених знаків, які співвідносять поняттєвий зміст і типове звучання, а також систему правил їх сполучуваності й уживання, і *мовлення* – конкретну реалізацію одиниць і категорій мови; говоріння, яке має плин у часі й звукову, писемну або внутрішню форму вияву. Під мовленням розуміють як власне процес говоріння (писання, обдумування), так і його результат (дискурси, тексти, їхні частини тощо), які фіксуються пам'яттю або на письмі. Мова і мовлення утворюють єдиний феномен людської мови. Мовлення є реалізацією мовного коду; воно вводить мову в контекст уживання. Ці два поняття нерозривні.

Поняття мови і мовлення виявилися найважливішими поняттями лінгвістики протягом першої половини XX ст. Однак рух гуманітарної думки другої половини XX – початку XXI ст. засвідчив, що категорії мови і мовлення є недостатніми для розуміння сутності мови як найважливішого засобу людського спілкування. Саме тоді було виокремлено таке важливе поняття *як комунікація* (лат. *communico* – спілкуюся з кимось) – незмінна основа свідомості людей, пізнання, суспільного буття загалом тощо. Людина не може існувати поза комунікацією, бо її сутність значною мірою виявляється у спілкуванні з подібними собі. І в цьому аспекті людину розглядають як продукт і результат її спілкування з іншими людьми, тобто як інтерсуб'єктивне створіння.

Одним з найперспективніших і динамічних розділів у психології є психологія міжособистісного спілкування. У філософії активно стверджується думка, що комунікація – універсальне надбання людства й універсальна реальність суспільного існування. Жодна суспільна загальнозначуща справа неможлива поза її колективним (комунікативним, опосередкованим, публічним) визнанням, тобто поза суспільною легітимізацією. На думку багатьох філософів,

відбувається зародження комунікативної (дискурсивної) етики, політики, теорії та практики господарства, суспільства і навіть комунікативної філософії.

У мовознавстві жоден опис мови не може вважатися завершеним, якщо він не містить певних аспектів мовної діяльності, яка реалізується за допомогою цієї мови. В межах системно-структурної парадигми, закладеної працями Ф. де Сосюра, що значною мірою ізолювала вивчення мови від учасників спілкування та умов її функціонування, ці проблеми не могли бути вирішені. Виникла потреба розширення меж досліджень, переходу від внутрішньосистемного аналізу до вивчення мови у зв'язку з її носіями, середовищем функціонування.

Отже, поряд із звичними для лінгвістики ХХ ст. двома сосюрівськими виявами (модусами) мови – мовою і мовленням, існує третій – комунікація, яка має свої одиниці й категорії: дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт.

Класифікаційною одиницею наукового знання є проблемна ситуація, найважливіші чинники якої – розуміння сутності й природи досліджуваного об'єкта, його внутрішньої організації, зовнішніх зв'язків, а також відповідні цьому розумінню підходи (методи) дослідження. Основною ознакою проблемної ситуації в лінгвістиці другої половини ХХ – початку ХХІ ст. вважають динамізацію мови як об'єкта дослідження та антропоцентричне її сприйняття й вивчення. Рух ідей у межах кожної проблемної ситуації насамперед пов'язаний із динамікою розуміння сутності й природи об'єкта дослідження. Є всі підстави стверджувати про певний паралелізм (повторюваність, наслідування) загального напрямку розвитку лінгвістичних ідей і розвитку лінгвофілософської (і філософської) думки.

Отже, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. **комунікативна лінгвістика** (у її дискурсивному варіанті) виходить на передній план мовознавчих досліджень, виступаючи чинником синтезування ідей когнітивної лінгвістики, психо- і нейролінгвістики, етнолінгвістики та інших напрямів досліджень природної людської мови. На початку ХХІ ст. лінгвістика вже розглядається як розвинута наука зі своєю багатою історією, розгалуженою системою внутрішніх і зовнішніх зв'язків, окресленими предметом і об'єктом досліджень. Спостерігається лінгвістичний експансіонізм (лат. *expansio* – розширення, поширення) ідей, сформульованих у лінгвістиці, в такі науки, як психологія і філософія, логіка і теорія пізнання, нейрологія, когнітологія та ін. Дані про мову, отримані за межами лінгвістики, впливають на лінгвістичний аналіз; стають помітнішими активні інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці і культурі (побудова, розгортання та проектування нових дисциплін і напрямів, таких як соціолінгвістика, етнолінгвістика, психолінгвістика, лінгвогносеологія, лінгвокогнітологія, лінгвокультурологія та ін.); інтенсифікуються контакти лінгвістики з іншими сферами знання й духовної діяльності людини. Усе це сприяє посиленню ролі внутрішньолінгвістичної рефлексії в науці про мову.

Образ мови як «оселі людського духу» складався впродовж усього ХХ ст., набуваючи різних відтінків:

1. Мова як мова індивіда. Згідно з цим образом єдиною реальністю є мова окремого індивіда; загальна мова – це абстракція або навіть фікція.

2. Мова як член сім'ї мов. Такий образ мови сформувався в межах порівняльно-історичного мовознавства. Під сім'єю мов у компаративістиці розуміють групу мов, яка розвинулася із спільної мови-основи, або прамови.

3. Мова як структура. Цей образ мови розглядали І.-О. Бодуен де Куртене і Ф. де Сосюр. На їхню думку, мова є універсальною системою, яка має нежорстко детермінований характер (потенційний, статистичний), що дає змогу створити алгебраїчні її описи.

4. Мова як система. Цей образ мови є модифікацією й уточненням попереднього, але жорсткіше структурно детермінований. Під системою розуміють єдине ціле, яке домінує над своїми складниками і формується з елементів (фонем, морфем, лексем, синтаксем...) і зв'язків (парадигматичних, синтагматичних та епідигматичних).

5. Мова як тип і характер. Лінгвістична характерологія має на меті дослідження синхронних зв'язків у конкретній мові; виокремлення базових ознак певної мовної системи.

6. «Комп'ютерна революція» і комп'ютерний підхід до мови. Мова є механізм породження правильних поверхових форм і виразів; ця система – автономний модуль зі своїми принципами і правилами.

7. Інтерпретаційний образ мови. Зрозуміти певну мовну структуру – означає інтерпретувати і пояснити смисл того, що втілено у граматичних фактах. З цим розумінням мови тісно пов'язаний «принцип кооперативного спілкування» американського логіка і філософа Г.-П.Грайса: «Ми розуміємо значення висловлювання лише тому, що воно адресоване нам».

8. Мова як теорія мовної дії: мінімальною одиницею людського спілкування є не речення, як це традиційно подається в шкільних і вузівських граматиках, а мовленнєва дія, тобто здійснення певних актів (запитання, наказ, вибачення, призначення на посаду, заспокоєння, привітання тощо).

9. Мова як простір думки і оселя людського духу.

Етапи розвитку філософії мови

Давній Єгипет. Давні єгиптяни не мали своєї розгорнутої теорії мови, а мінімальні лінгвістичні знання визначалися практичними потребами навчитися писати і читати. Насамперед це пояснюється відносною ізольованістю Єгипту від інших народів. Єгиптяни вважали, що лише вони вміють говорити, інші ж народи «лопочуть», «бурмочуть», оскільки язик у них росте у протилежному напрямку, займає неправильне положення.

Окремий інтерес у вчених Давнього Єгипту викликали питання походження мови. Про це свідчить «Мемфіський філософсько-богословський трактат» (сер. III тис. до н.е.). Він був створений заради утвердження переваги Птаха, головного бога нової столиці – Мемфіса, над богами давнішого релігійного центру – Геліополя. Основним органами Всесвіту оголошували серце (центр думки) і язик (мовлення) Птаха. Птах створив усі речі та божественні слова.

Юдея. Перші писемні тексти в Юдеї з'явилися у 9 ст. до н.е. і належали, за легендою Авраамові. Це було фінікійське письмо, яке переважало в Самарії. За допомогою цього письма, відомого як квадратне єврейське, написано Біблію.

Сам Біблія не містить систематизованих теоретичних знань про мову, у ній є лише згадки про окремі народи та країни, переклади слів і висловлювань, фрагментарні етимологічні довідки. Тут наводить також міф про Адама в раю, який давав назви різним звірям, тоді як Бог сам називав такі явища як «день», «ніч», «небо», «земля», «море» та ін. Старий Заповіт містить оповідь про Вавилон і змішання мов Богом як найважливіший чинник виникнення багатьох мов у світі; до того уся земля мала одну мову.

Індія. Однією з найдавніших у мовознавстві і лінгвофілософії вважають давньоіндійську наукову традицію, яка налічує 3 тис. років.

Виникнення інтересу до мови у давньоіндійських мислителів було зумовлене суто практичними потребами. Давні індуси вважали, що священні гімни (веди), зібрані у 4-х збірниках – Рігведа, Самаведа, Яджурведа і Атхарведа – є божественними і тому їх необхідно оберігати від псування. Якщо ж не буде збережено смислову і формальну (орфоепічну точність), то це перешкоджатиме спілкуванню з Творцем.

Китай. Китайське мовознавство має більш ніж двохтисячолітню історію. Воно розвивалося самостійно і мало практичний характер, скеровуючи свою увагу на тлумачення давніх слів, етимологію ієрогліфів та фонетику. Спеціальних теоретичних праць, які б стосувалися мови, китайські мовознавці не створили. Однак проблеми сутності і природи мови цікавили китайських філософів. Найважливішою з них у період розквіту китайської класичної філософії (5-3 ст. до н.е.) була проблема відношення назви (імені) до позначуваної дійсності. Конфуцій і його послідовники наголошували, що назва нерозривно пов'язана з позначуванним і повинна йому відповідати. Коли Конфуція запитали, з чого б він почав, якби йому доручили управління державою, то той відповів: «Найнеобхідніше – це виправлення імен!». У порушенні відповідності дій людини тому становищу, яке вона займає і яке назване відповідним «іменем», Конфуцій убачав причину всіх негараздів у суспільстві.

Давня Греція. Однією з найважливіших філософських (і лінгвофілософських) проблем, які розглядалися у давній Греції 4-3 ст. до н.е., було питання про природу слова і характер зв'язку між словом і позначеною ним річчю. Демокріт вважав, що назви речам люди дають на свій розсуд, а тому між словом і річчю можуть бути такі невідповідності:

- а) одне слово може бути назвою кількох різних речей (багатозначність),
- б) одна річ може називатися різними словами (синонімія),
- в) різні слова можуть збігатися за формою і звучати однаково (омонімія),
- г) значення слів можуть змінюватися;
- г) існують поняття без однослівної назви, вони позначаються кількома словами [2].

Стилі сучасної української мови у професійному спілкуванні

Стиль є одним із найдавніших понять гуманітарного знання: воно вживалося в давньоіндійських поетиках, а також риториках і поетиках Давніх Греції й Риму. Давні греки стилем називали дерев'яну загострену паличку для письма, вміння користуватися якою було одним із показників мовної культури. Пізніше це слово асоціювалося з манерою письма та мовлення і аж до середньовіччя пов'язувалося з нормативністю, тобто мовними засобами (тропами, фігурами, лексикою, синтаксисом), які передбачає кожен вид словесності. Нині поняття «стиль» позначає характерну особливість видів діяльності чи її результату і є засобом реалізації понять різних сфер людських знань, діяльності, реалій, про що свідчить його широка сполучуваність: стиль мови, стиль мовлення, стиль твору, стиль письменника, стиль газети, академічний стиль, стиль одягу, стиль поведінки, стиль роботи, стиль плавання тощо.

Стиль – різновид літературної мови (її функціональна підсистема), що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і має особливості добору й використання мовних засобів (лексики, фразеології, граматичних форм, типів речення тощо).

Функціональний стиль – суспільно усвідомлена сукупність прийомів уживання, відбору та сполучення мовленнєвих засобів, функціонально зумовлена соціально значущою сферою вживання [28, с.11].

Кожний стиль має свою сферу поширення (коло мовців), призначення (функції повідомлення, впливу тощо), систему мовних засобів і стилістичні норми, що оберігають цю систему, роблять її стійким стилем.

На формування стилю впливають мовні й позамовні чинники. Позамовною основою стилю є сфери суспільно-виробничої діяльності і побуту мовців, форма суспільної свідомості, мета і зміст мовлення, а сукупність певним чином узгоджених мовних одиниць, яка відповідає характеру, типові мислення в кожній сфері мовної діяльності, є його мовною основою. Мовні та позамовні чинники визначають диференційні ознаки кожного функціонального стилю, його жанрово-стильові різновиди. Тобто стилі різняться кількісними показниками вживаних мовних одиниць, принципами їх відбору і поєднання відповідно до сфер спілкування, а також функціями, які виконують мовні засоби у конкретних текстах. Функціональні стилі перебувають у постійній взаємодії, тому кожен із них містить в собі елементи іншого. Основу кожного стилю становлять стилістично нейтральні засоби сучасної літературної мови, з якими взаємодіють марковані елементи.

Стиль мови має суспільну природу, твориться в процесі мовного розвитку нації і є невід'ємною частиною загальнонародної мови. Кількість і структура функціональних стилів, особливості їх використання тісно пов'язані з історичними умовами розвитку і функціонування самої літературної мови.

Функціональний стиль є сукупністю стилістично-мовленнєвих різновидів, які виникли під впливом позамовних чинників. Тому кожний текст має ознаки **макростилю** (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, конфесійного, епістолярного, розмовного) і його **конкретного різновиду** – підстилю. До системи стилю належить також жанр – конкретна форма організації мовного матеріалу функціонального стилю, текстова реалізація моделей і структур, що сформувалися і закріпилися в мовних ситуаціях.

У сучасній українській літературній мові розрізняють такі основні функціональні стилі:

Науковий	функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі освіти і науки
Офіційно-діловий	функціональний різновид літературної мови, що обслуговує сферу права, влади, адміністрації, комерції, внутрішньо- і міждержавних відносин
Публіцистичний	функціональний різновид літературної мови, призначений для передавання масової інформації
Художній	функціональний різновид літературної мови, що моделює світ через конкретно-чуттєві образи й виконує естетичну функцію
Конфесійний	функціональний різновид літературної мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства
Епістолярний (за Л.І.Мацько, Л.В.Кравець)	функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин
Розмовний	функціональний різновид літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні

Кожний мовний стиль має:

- 1) сферу поширення і вживання (коло мовців, які ним послуговуються);
- 2) призначення (виконує функції засобу спілкування, повідомлення, впливу і под.);
- 3) форму і спосіб викладу (діалог, монолог, полілог);
- 4) характерні мовні засоби (слова, вирази, типи речень, граматичні форми і т. ін.).

Крім функціональних, у сучасній українській літературній мові виділяють також **експресивні стилі** – різновиди мови за ступенем інтенсивності вираження змісту, що мають певний колорит (урочистості, піднесеності – високий стиль; нейтральний – середній стиль; іронічний, зневажливий – низький стиль), який твориться добором і поєднанням відповідних мовних засобів – лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних. Оцінну семантику мають також текстові структури із відповідною композицією.

Функціональні та експресивні стилі називають об'єктивними. Проте в мові існують також **суб'єктивні стилі** – **ідіостилі та ідіолекти**. **Ідіостиль** (індивідуальний стиль) – це системність виражальних засобів мови окремого

мовця, яка вирізняє його мову серед інших, сукупність саме текстових (мовленнєвих) характеристик окремої мовної особистості. **Ідіолект** – це сукупність мовних особливостей (постійних характеристик) окремого носія мови [31].

Сукупність функціональних і експресивних стилів, а також співвідношення стилістично нейтральних і стилістично маркованих мовних одиниць у системі літературної мови становлять стилістичну систему літературної мови. Сучасна українська літературна мова характеризується інтенсивним розвитком і збагаченням стилістичної системи, вирівнюванням функціональних стилів, поглибленням їх жанрової диференціації. Оволодіння стилістичною системою сучасної української мови є однією з головних умов підвищення мовної культури.

Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового стилів

На сучасному етапі мову розглядають як один із засобів забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві (у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя людства).

Сучасна людина так чи інакше долучена до наукової чи виробничої сфери. Це одна з передумов злиття наукового і офіційно-ділового стилів унаслідок їх спільного функціонування в одному просторі й часі. Той факт, що більшість людей функціонує в науково-виробничій сфері, є причиною взаємопроникнення двох різновидів мови: письмової і розмовної. Розмовний стиль має досить істотно виявлений різновид – **розмовно-професійний**, тобто, мову, якою спілкуються не в побуті, а у виробничій, освітній та інших сферах.

Отже, поняття «ділова мова» охоплює принаймні три сучасні стилі:

- офіційно-діловий,
- науковий,
- розмовний – і містить великою мірою близькі, взаємопроникні й навіть спільні мовні засоби різних рівнів. Уміле використання цих засобів – необхідна умова досягнення успіху у професійній сфері.

Найважливіші риси офіційно-ділового стилю

Офіційно-діловий стиль – функціональний різновид літературної мови, що обслуговує сферу права, влади, адміністрації, комерції, внутрішньо- і міждержавних відносин [31].

Основне призначення цього стилю – регулювати ділові відносини мовців у міжнародній, державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, обслуговувати потреби людей у типових ситуаціях.

Офіційно-діловий стиль має такі підстили:

- ✓ законодавчий (жанри: закони, укази, статuti, постанови);
- ✓ юрисдикційний (жанри: акт, вирок, протокол, обвинувальний висновок, постанова про арешт, обшук);
- ✓ дипломатичний (жанри: міжнародні угоди – конвенції, повідомлення – комюніке, звернення – ноти, протоколи);

✓ адміністративний (жанри: накази, інструкції, розпорядження, довідки, заяви, звіти) [31].

Вирізняється цей стиль серед інших регулювально-імперативним характером, документальністю (кожний офіційний папір повинен бути оформлений як документ), стабільністю (довго зберігає традиційні форми), стислістю, чіткістю, високою стандартизацією вислову, суворою регламентацією тексту. Колорит офіційності формується не так лексикою, як стабільною композицією тексту.

Основні мовні засоби офіційно-ділового стилю – широке використання суспільно-політичної і адміністративно-канцелярської термінології, номенклатурних найменувань, включення в текст складноскорочених слів, аббревіатур; часте вживання віддієслівних іменників, відіменних прийменників, складних сполучників, а також стійких словосполучень, що служать для зв'язку частин складного речення, використання називних речень з перерахуванням; безособові, інфінітивні, неозначено-особові, узагальнено-особові речення, іменний присудок, складні синтаксичні конструкції, дієприкметникові і дієприслівникові звороти; тенденція до вживання складних речень, що відображають логічне підпорядкування одних фактів іншим; відсутність емоційно-експресивних мовних засобів; слабка індивідуалізація мовлення.

Мета, завдання, сфера використання, функціональне призначення, основні підстилі та жанри наукового стилю. Традиційні стильові ознаки наукової мови

Науковий стиль – функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі освіти і науки;

– функціональний різновид літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, виробництва, освіти і реалізується у спеціалізованих текстах різних жанрів [20, с.12].

Загальна характеристика наукового стилю мовлення [20]

Сфера використання	Наука, техніка, виробничі відносини
Ознаки	Офіційний характер стосунків учасників мовлення, підготовленість мовлення, переважно писемна форма мовлення у вигляді монологу, логічна послідовність викладу, однозначність, точність, стислість за інформативною насиченістю змісту, конкретність, об'єктивність викладу
Особливості	Насиченість термінами, наукова фразеологія, превалювання абстрактної лексики, застосування форми однини у значенні множини, вживання переважно іменників, багатокomпонентних складних речень
Функція	Наукове спілкування

Тип мовлення	Міркування; використання опису і розповіді як способу аргументації в міркуванні

Функції наукового стилю

Інформативна	функція повідомлення
Епістемічна	наукове тлумачення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань
Комунікативна	передавання спеціальної інформації
Перформативна	встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу
Гносеологічна	пізнавальна, спрямована на розширення знань читача
Когнітивна	отримання нового знання
Функція впливу	прагнення автора переконати слухачів (читачів) у правильності своєї позиції
Функція аргументованого доказу	наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення і думки
Діалогічна	звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців

Метою наукового стилю є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання, пояснення причин явищ, опис істотних ознак, властивостей предмета наукового пізнання.

Сферою реалізації наукового стилю є переважно писемне мовлення, однак відчутне зростання наукових контактів у вигляді конференцій, симпозіумів, семінарів загострює увагу і до усного наукового мовлення.

Основним призначенням цього стилю є повідомлення про результати дослідження, формулювання ідей, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, опис ознак, роз'яснення явищ, систематизація знань, узагальнення й висновки досліджень тощо.

Науковий стиль характеризують абстрагованість, інформативність, понятійність, предметність, логічність, узагальненість, однозначність, точність, ясність і об'єктивність викладу, лаконічність, доказовість, логізована оцінність, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки.

Основні мовні засоби цього стилю: абстрактна лексика, символи, велика кількість термінів, схем, таблиць, графіків, зразків-символів; часте вживання іншомовних слів, наукова фразеологія, цитати, посилання, однозначна загальнонавчана лексика, безособовість синтаксису, відсутність вказівки на особу автора.

Внутрішньо-стильова диференціація наукового стилю

Зберігаючи основні ознаки стилю, кожний підстиль і жанр характеризується своїми особливостями використання мовних засобів. Власне науковий підстиль має інтернаціональні загальнонаукові терміни; науково-популярний – використовує елементи й художнього мовлення (тропи), щоб зацікавити читача; науково-навчальний – характеризується доступністю викладу інформації, спрощеності системи доведень, програмністю викладу матеріалу, спрямованою на активізацію мислення учня, поступовим, послідовним введенням термінологічної лексики.

Підстилі наукового стилю та їх жанрові особливості

Функціональна класифікація дає змогу виділити такі підстилі наукового стилю: власне науковий, науково-навчальний (дидактичний), науково-технічний (виробничо-технічний), науково-популярний, науково-інформативний (науково-реферативний), науково-довідковий (довідково-енциклопедичний), науково-діловий [28]. Частина вчених зараховує науково-інформативний та науково-довідковий різновиди до власне наукового підстилю. У межах наукового стилю виокремлюють також науково-публіцистичний та науково-фантастичний підстилі. Кожний підстиль охоплює різні жанри й види текстів.

Різнovid наукового стилю	Жанрові різновиди
Власне науковий	статті, дисертації, монографії, наукові доповіді
Науково-популярний	нарис, книги, лекції
Науково-навчальний	підручники, навчальні посібники, програми, збірники вправ, лекції, конспекти
Науково-інформативний	реферати, анотації, рецензії, відгуки, огляди, резюме

Науково-довідковий	словники, енциклопедії, довідники, каталоги
Науково-технічний	інструкції, патенти, авторські свідоцтва, доповідні записки, службові листи, промислова реклама
Науково-діловий	наукові звіти, довідки про впровадження результатів досліджень, угоди про наукову співпрацю
Науково-публіцистичний	науково-публіцистична стаття, хроніка, науковий огляд, наукове інтерв'ю, репортаж
Науково-фантастичний	фантастичні оповідання, повісті, романи

Текст як форма реалізації мовно-професійної діяльності

Терміном «текст» послуговуються різні галузі знань: лінгвістика, літературознавство, філософія, семіотика та ін.

Текст – закінчене мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову [28, с. 62].

Текст (у лінгвістиці) – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловими і формально-граматичними зв'язками, спільною тематичною і сюжетною заданістю [17, с.32].

Основними ознаками тексту є:

- зв'язність,
- цілісність,
- членованість,
- лінійність,
- інформативність,
- завершеність [17, с.32].

Зв'язність тексту. Вона є однією з основних категорій тексту, оскільки опосередковує розвиток теми і забезпечує його цілісність. У лінгвістичній літературі категорія зв'язності розглядається в двох аспектах – **структурно-граматичному і змістовому**. У першому випадку вивчають формальні засоби зв'язності: семантично близькі слова і фрази, граматичні і стилістичні одиниці, форми і категорії, що формують текст. У другому йдеться про розвиток теми, яка виступає основним засобом зв'язності тексту. Обидва види зв'язності тісно пов'язані і виокремлюють їх лише з метою наукового аналізу.

Зв'язність розглядається також як властивість, що забезпечує інформаційний обмін на основі взаємодії мовних і позамовних чинників. Мовне вираження інформації може відбуватися без використання мовних засобів зв'язку, але текст буде зрозумілим і зв'язним: *Осіnnий ранок. Туман. Мряка. Холодно.* Тому зв'язність тексту розглядають у зв'язку із свідомістю людини, її обізнаністю, а також ситуацією спілкування. Наявність певного спільного фонду знань, досвіду, пам'яті, мови забезпечує зв'язність тексту і можливість декодування чужого тексту, навіть віддаленого в часі.

Внутрішньотекстові зв'язки породжуються певною лінгвокогнітивною впорядкованістю свідомості автора і спільністю ментальних лексиконів, функцій свідомості, декодуються адресатом. Зв'язність без спеціального мовного вираження є найбільш яскравою маніфестацією інтерактивних стратегій тексту, вбудованої програми інтерпретації [17]. Зв'язність тексту без спеціального мовного вираження є найбільш яскравою маніфестацією інтерактивних стратегій тексту, вбудованої програми інтерпретації.

Розрізняють три шари показників зв'язності:

1. Сегментні:

- лексичні (повтор, синоніми, антоніми, однокореневі слова, однотемні слова);
- морфологічні (сполучники, сполучні слова, вказівні займенники, узгодження часово-видових форм дієслова, ступені порівняння);
- синтаксичні (порядок слів, порядок зчеплення частин, послідовність);
- стилістичні (синтаксичний паралелізм, еліпс, градація, питальні речення тощо).

2. Суперсегментні:

- інтонація (сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця);
- паузи (перерва в артикуляції для вдихання повітря);
- наголоси (виділення складу в слові – словесний наголос, слова в синтагмі – синтагматичний наголос, синтагми у фразі – фразовий наголос).

3. Ситуативні:

- ситуації;
- асоціації (суб'єктивний образ об'єктивного зв'язку між предметами і явищами, фізіологічною основою якого є тимчасовий нервовий зв'язок)

Типи зв'язності виділяють за різними ознаками: логічними, асоціативними, образними, композиційно-структурними, стилістичними, ритмоутворювальними.

Відповідно до цих ознак виокремлюють шість основних типів зв'язності тексту [17]

Логічна зв'язність	Наявна у причинно-наслідкових відношеннях між елементами тексту, при аналізі й синтезі його частин, розгортанні індукції (від окремого до загального) і дедукції (від загального до окремого) тексту.
Асоціативна зв'язність	Домінантні теми, ключові слова, суміжна сполучуваність, метафоричні тропи, риторичні фігури синтаксичного паралелізму.
Образна зв'язність	Забезпечується системою образів (позитивних, негативних, головних, другорядних, периферійних) та наскрізними образами-символами; основними мовними засобами є тропи і фігури.
Композиційно-структурна зв'язність	Виявляється в будові тексту, диспозиції його частин, залежності композиційних елементів, несуперечливості змісту логічних і граматичних зв'язків та реалізується спеціалізованими або функціонально зорієнтованими на її

	вираження різнорівневими мовними одиницями. Спеціалізованими засобами вираження її є сполучники, повторювані іменники, особові і вказівні займенники, деякі прислівники, вставні конструкції, що показують, як розгортається зміст тексту, як пов'язані його частини.
Стилістична зв'язність	Полягає у гомогенності (однорідності) й гармонійності його стилістичної системи ат у відповідності її стильових параметрів певному стилю, підстилю, жанровому різновиду.
Ритмоутворювальна зв'язність	Базується на повторюваності образів, тем, на рівномірному чергуванні співмірних елементів, паралелізмі конструкцій, на вживанні речень з однаковими однорідними рядами тощо. <i>Цей тип зв'язності наявний у поетичних і прозових художніх творах.</i>

Між частинами тексту розрізняють **лінійний (ланцюговий) зв'язок**, коли частини тексту, наприклад висловлювання, зв'язані безпосередньо одна з одною, залежать одна від одної; **паралельний зв'язок** (за структурною співвіднесеністю); **приєднувальний зв'язок**. У плані мовного втілення думки лінійний зв'язок реалізується за моделлю «дане – нове», в наступному реченні «нове» стає «даним» і йому знову приписується нова ознака.

Паралельні зв'язки за своєю природою призначені для описів і розповідей. Характерними ознаками речень з паралельними зв'язками є **синтаксичний паралелізм** структури і єдність видово-часових форм присудків. Приєднувальний зв'язок виявляється в тому, що частина висловлювання у вигляді окремої додаткової інформації приєднується до основного повідомлення. За допомогою цього зв'язку імітується жива розмовна мова з її розкутістю, невимушеністю.

Цілісність. Сутність її полягає в єдності кількох видів цілісностей:

- ✓ **змістової** (єдність ідеї, теми, змісту);
- ✓ **комунікативної** (єдність, мети, намірів мовного спілкування);
- ✓ **структурної і формально-граматичної** (єдність мовленнєвих жанрів, їх комплексів, узгоджуваність і координація форм).

Змістова цілісність тексту забезпечується лексичним рівнем мови, системою повного номінування, структурно-граматична – системою узгодженості граматичних форм і зв'язків, а комунікативна – єдністю задуму і результату реалізації цього задуму [17].

Членованість тексту. Властивість тексту бути комунікативно членованою одиницею свідчить про гармонійність його природи. Властивість тексту бути комунікативно членованою одиницею свідчить про гармонійність його природи. Розрізняють членування тексту за кількома ознаками: змістове і технічне, концептуальне й методичне, глибинне і поверхове, об'єктивне і суб'єктивне та композиційне формально виражене. Відповідно до цих ознак розрізняють кілька видів членування тексту[17].

Змістове і технічне членування	Знаходить вираження у поліграфічному оформленні від заголовка до глави, розділу, параграфа та абзацу
Концептуальне членування	Відповідає певним концептам (ідеям, ментальним праобразам, темам, судженням і поняттям)
Методичне членування	Підпорядковується певній прикладній освітній меті
Глибинне членування	Відповідає задуму, ідеї і сутності намірів, етапам досягнення мети
Поверхове членування	Може бети зовнішнім відображенням глибинного, але через якісь формально видимі ознаки (наприклад, паузи)
Об'єктивне і суб'єктивне членування	Найпомітніше в художніх текстах, де може діяти кілька ліній текстових модальностей, авторських задумів, реценцій і рефлексій
Композиційне формально виражене членування	Суттєво залежить від стилю, підстилю, жанру тексту, його змістової інформації, а також прагматичної настанови творця тексту. Розмір частин тексту визначають з урахуванням можливостей читача сприймати інформацію

Російський лінгвіст І. Гальперін розрізняв два види членування тексту – об'ємно-прагматичне і контекстно-варіативне[17].

Об'ємно-прагматичне членування	Найбільшою структурною одиницею тексту є том або книга; далі – частина, глава, главка, абзац, висловлювання
Контекстно-варіативне членування	Передбачає такі форми мовленнєвирних актів: - мовлення автора (розповідь; опис природи, зовнішності персонажів, обставин, ситуації, місця дії; роздуми автора); - чуже мовлення (діалог з авторськими ремарками; цитування); - невласне пряма мова

Членування будь-якого тексту здійснюється з метою полегшення сприйняття повідомлення адресатом і для усвідомлення автором характеру часового, просторового, образного, логічного зв'язку відрізків повідомлення.

Основною одиницею тексту на змістовому рівні є **надфразна єдність**. Це не просто сукупність речень, а якісно нове структурно-смісловне утворення, параметри якого суттєво відрізняються від параметрів речення. У лінгвістиці не існує єдиної думки стосовно статусу надфразної єдності, однак більшість науковців сходяться на тому, що **надфразна єдність** – це складна структурна єдність, яка має смислову цілісність у контексті зв'язного мовлення і виступає як частина завершеної комунікації.

Упровадження в лінгвістику комп'ютерних методів дослідження та розвиток комп'ютерної лінгвістики створюють нові механізми членування тексту, які спираються на виділення ментальних моделей, макроструктур, фреймів, сцен і сценаріїв, фреймів інтерпретації тощо.

Отже, членування тексту є важливою характеристикою тексту. Воно спричиняє виникнення таких категорій: **ретроспекція** (композиційний прийом,

що відсилає читача (слухача) до попередньої змістової інформації); **проспекція** (прийом, що відсилає читача (слухача) до змістової інформації, яка буде подаватися в наступних частинах тексту); **континуум** (просторово-часова протяжність тексту; певна послідовність фактів, подій, що розгортаються в часі і просторі) і деяких інших, пов'язаних з просторово-часовими відношеннями [17].

Лінійність тексту. **Гіпертекст**. Лінійність ніби організовує мовні одиниці в послідовність мовного викладу і спрямовує континуум у певному напрямку. Вона відображає живий мовний матеріал і його виголошення. Нині текст долає лінійність і перетворюється на гіпертекст з нелінійною структурою. Це особлива форма збереження і представлення ієрархічно структурованої текстової інформації, що має специфічні засоби переходу від одного інформаційного блоку до іншого. Структура гіпертексту – це фрагменти знань, зафіксовані в писемному чи електронному вигляді, пов'язані між собою вибірковыми відношеннями за допомогою певних технологій [17].

Текст розвивається паралельно до культури. Так, первісно безписемна культура (інформація передавалася усно) перетворилася на писемну (інформація передається через писемні тексти – лінійні тексти). Наступним етапом її розвитку є гіпермедіальна епоха, сутність якої полягає в нелінійності, а також в можливості інтерактивного підходу до окремих елементів тексту, тобто доступі до кожного вузла неоднорідного культурного простору, зафіксованого в комп'ютерній мережі. Гіпертекст завдяки гнучкості його структури, використанню засобів комп'ютерних технологій уможливорює перетворення численних текстів на єдине ціле.

Інформативність тексту. Кожний текст, що має названі вище ознаки, є інформативним: разом із мовними знаннями він передає екстралінгвістичні знання. Текст є акумулятором інформації і каналом її передавання. Інформація як здобуті людським розумом і досвідом знання та повідомлення про них є основою, місткістю і наповненням мовних текстів. Саме інформативність тексту в мовній комунікації стала одним із основних мотивів розвитку прагматичної і когнітивної лінгвістики [17].

Тексти у різних комбінаціях можуть містити такі види змістової інформації.

Фактологічна інформація	Відповідає емпіричному рівню пізнання
Концептуальна і гіпотетична інформація	Відповідає теоретичному рівню пізнання
Методична інформація	Висвітлює опис способів і прийомів засвоєння інформації
Естетична інформація	Містить категорії оцінного, емоційного, морально-етичного планів
Інструктивна інформація	Містить орієнтацію на певні дії

Більшість текстів наукового стилю охоплює переважно фактологічну, концептуальну і гіпотетичну інформацію; науково-навчального – методичну; офіційно-ділового – інструктивну; художнього – фактологічну і естетичну; публіцистичного – фактологічну і оцінно-емоційну тощо.

Завершеність тексту. У лінгвістиці тексту єдиного розуміння цієї категорії немає. І.Гальперін тлумачить завершеність тексту як вичерпне змістове і структурне вираження задуму автора. Але сучасні вчені все частіше пов'язують завершеність із формою, а не змістом тексту. Текст як продукт мовлення й предмет перцепції (сприйняття) фігурує в комунікативному середовищі як своєрідна графічно-мовна система й структура. Його матеріальна оболонка завжди чітко окреслена, але семантичний і семіотичний простір безмежний. На шляху від автора до читача текст втрачає або набуває певних смислів, підтекстів, значень. Цьому сприяють умови текстового комунікативного обігу, а саме: недосконалість графічно-знакової системи, покликаній виражати зміст твору (відсутність необхідного набору знаків для фіксації, зокрема паралінгвістичної інформації, носіями якої є жести, міміка тощо; архітектонічна уніфікація текстів одного жанру, але різних за змістом, що «уніфікує» й процес сприймання та розуміння змісту твору); відірваність тексту як графічно-знакового продукту від його автора, що зумовлює порушення нормального, двобічного характеру комунікації; відірваність тексту від природної ситуації, в якій, згідно зі змістом твору, він мав фігурувати. Через ці умови авторський зміст тексту й читацький не завжди є однаковим, але форма тексту (матеріальна оболонка) залишається незмінною [17].

Отже, текст являє собою складну багаторівневу цілісну структуру, створену із мовного матеріалу і наповнену великим обсягом різнотипної інформації. Він завжди має зовнішні межі (обмежений у просторі і часі), характеризується зв'язністю, цілісністю, членованістю, інформативністю, діалогічністю.

У межах наукового функціонального стилю виокремлюють такі типи мовних висловлювань: опис, розповідь, міркування, доказ.

Типи мовних висловлювань у межах наукового стилю

Опис	В описах перераховують у певній послідовності ознаки та властивості того чи іншого об'єкта. Кожний наступний елемент додає відомості до попереднього. В описі досліджень, приладів використовують неозначено-особові речення, які дають змогу зосередити увагу на дії.
Розповідь	Розповідь у науковому тексті застосовують для повідомлення. Вона характеризується, як правило, наявністю різновидових дієслів. <i>Власне описові та розповідні наукові тексти функціонують рідко. Частіше використовують змішаний тип викладу – розповідно-описовий.</i>
Міркування	У текстах-міркуваннях досліджують явища або предмети, розкривають їх внутрішні ознаки і доводять певні положення. Міркування дає змогу на основі зафіксованих фактів осмислити їх, зіставити, дійти до певного висновку. У таких текстах можливі два способи розташування матеріалу:

	1) від загального до часткового, від узагальнень до фактів, спостережень, тобто спочатку подають тезу, а відтак аргументи та ілюстрації; 2) від часткового до загального, від спостережень і фактів до узагальнень, висновку.
Доказ	Доказ у науковому мовленні є одним із різновидів міркування. Науковий доказ оформлюють як текст із чіткою структурою (теза – аргументи (система умовиводів) – висновок) і системою мовних засобів, що необхідні для досягнення істинності висловленого судження.

Науковий текст – цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, параграфами, абзацами), насиченими відповідною термінологією [28, с. 63].

Серед принципів укладання наукових текстів учені виділяють такі:

Принцип змістової насиченості	Полягає в новизні професійно орієнтованої інформації, її пізнавальній цінності, лексичному і граматичному наповненні
Принцип професійної значущості	Виявляється у повідомленні необхідної інформації з галузі професійної сфери діяльності
Принцип наукової інформативності	Спрямований на вияв смислової і змістової новизни наукового тексту, що розкривається в авторській концепції, оцінці певного явища чи факту
Принцип новизни наукового тексту	Характеризується наявністю теоретичних положень, нових знань, які обґрунтовані на основі фундаментальних або прикладних наукових досліджень і впроваджені у практику
Принцип змістової завершеності	Реалізується у цілісності розкриття поставлених завдань
Принцип проблемності	Передбачає потребу кодування проблемних запитань у назвах, змісті окремих параграфів і всього наукового тексту
Принцип доступності фахівцеві однієї чи кількох галузей	Означає зрозумілість, легкість сприйняття інформації, відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості користувача
Принцип інтертекстуальності	Характеризують як багатовимірний зв'язок наукового тексту з іншими. Російська лінгвістка Н.Колеснікова наголошує на особливому способі побудови смислу тексту, так званому діалозі з певною чужою смисловою позицією, на взаємодії «своєї» і «чужої» мови (залучення читача до авторського міркування)

Види наукових текстів (за функціональним призначенням)

Оглядовий текст	Забезпечує наукове обґрунтування предмета дослідження, установлює межі цього дослідження, показує ступінь невивченості його окремих складових.
Методологічний текст	Слугує для вмотивування та опису специфіки методології проведеного дослідження.
Емпірико-фактологічний текст (термін Ю. Сурміна)	Містить опис фактологічної бази дослідження, класифікації і узагальнення фактів у конкретному дослідницькому контексті.
Теоретичний текст	Подає теоретичні аспекти предмета дослідження.
Пояснювальний текст	Розкриває основні положення, містить різні примітки і тлумачення понять, таблиць, формул, рисунків тощо.
Додатковий текст	Подає анкети, тексти завдань, рисунки, графіки, статистичний матеріал як додаткові докази наукових положень. Такий текст розміщують у додатках до наукової роботи.
Науковий текст мішаного типу	Має ознаки різних видів наукових текстів (теоретичного з елементами оглядового, емпірико-фактологічного або пояснювального текстів).

Отже, ознаками наукового тексту є чітка, логічна структура, зв'язність, проблемність, гіпотетичність, інформаційна логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність, модальність. Створити якісний текст допомагає сформована культура читання.

Лексичні особливості наукового стилю

Лексика (словниковий склад) наукових творів поділяється на 3 групи:

- 1) власне терміни;
- 2) терміновані слова і словосполучення;
- 3) слова загальної мови, які вживаються в наукових текстах у звичних, загальноприйнятих значеннях.

Терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції, вузькоспеціальна лексика, яка виникла у сфері певної науки. Це головним чином найменування (*гідроліз, дисоціація*), рідко дієслова (*гасити коливання, розбити процес, підвищити тиск*), прикметники (*дискретний характер*) і прислівники (*регулярно, об'єктивно*), стійкі термінологічні сполучення (*силова передача, колінчатий вал, транспортний засіб*). Термінами можуть бути і **скорочення (аббревіатури)**: *га/год. – гектар на годину; АПК – агропромисловий комплекс; ЕОМ – електронно-обчислювальна машина* та ін.

Терміновані слова і словосполучення – це слова загальної мови, які спеціалізувалися в певній науковій галузі. Так, наприклад, слова *маса, форма, вузол, кора, сила, опір, тиск, твердість* належать загальній мові, але в мові науки вживаються в іншому, термінологічному значенні. Порівняймо слово *маса* у звичному вживанні (*Водорості утворюють основну масу водної рослинності*) і в термінологічному значенні (*Ньютон також вважав, що всі тіла складаються із міцних непроникних рухомих часток, що мають масу*).

Морфологічні особливості наукового стилю

Морфологічні особливості наукового стилю української мови полягають у деякій обмеженості використовуваних граматичних форм і частоті повторюваності деяких частин мови. Так, у мові науки переважають іменники і прикметники. До того ж переважають іменники, що означають неістоти, збільшується використання слів середнього роду і форм однини; серед відмінкових форм перше місце посідає родовий відмінок. Службові частини мови в науковому стилі поповнюються за рахунок самостійних частин мови, перш за все іменників. Наприклад, у значенні прийменників уживаються *в міру, в силу, за певних обставин, у разі потреби, у випадку, згідно з, у значенні, у процесі, внаслідок, у результаті, за допомогою чого, за рахунок, у вигляді, на підставі, шляхом чого, методом, через що, яким чином* тощо.

Багато іменників, які не мають у загальнолітературній мові форм множини, у науково-технічному контексті набувають їх. Це насамперед іменники речовинні (*масла, нафти, мармури, бетони, солі, кварци, граніти*) і абстраговані іменники (*вологості, місткості, потужності, щільності, освітленості, вузькості, включення, напруги, зміщення, переміщення* тощо).

Нормою є вживання в науковому мовленні сполучень з іменниками у знахідному відмінку з прийменником (вагою у 70 кг, відстань у 5 км), інколи без нього (прискорення 0,5 м/сек, швидкість 5 м на секунду, довжина 20 м, вагою 70 кг, відстань 5 км, маса 20 кг).

Синтаксичні особливості наукового мовлення

Одним із найбільш поширених типів речення в науковій мовленні є речення із складеним іменним присудком, іменна частина якого виражається:

- іменником у називному або орудному відмінках (*Швидкість також є векторна величина. Знаходження рівнодіючої кількох сил називається складанням сил*);

- повною формою прикметника (*Деформації стиснення і розтягування є пружними у всіх станах тіл*);

- прикметником у формі ступеня порівняння (*Робота тим більша, чим більша прикладена сила і чим значніше переміщення тіла*);

- зворотньою формою дієслова (*Термін „біотип” застосовується до певних ліній і сортів вищих рослин*).

Оскільки часто вживаються речення з іменним присудком, то відповідно маємо в науковому стилі велику кількість дієслів-зв'язок: *бути, є, називатися, становитися, робитися, здаватися, мати, залишатися, володіти, визнаватися, відрізнятися, розпізнаватися, характеризуватися, складатися, слугувати, міститися, полягати, перебувати, визначатися, уявлятися, становити собою, вважатися* тощо.

Характерною особливістю наукового стилю мовлення є досить часте вживання сполучення „ дієслово + іменник ” замість синонімічного дієслова: *піддавати впливові, чинити опір, піддаватися окисленню, піддаватися вивітрюванню (а не опиратися, окислюватися, вивітрюватися)*. Наприклад: *При вивітрюванні всі сульфіди піддаються окисленню*.

Для наукового стилю мовлення, більш ніж для інших стилів, характерна значна кількість неозначенно особових речень (без підмета), наприклад: *У залежності від агрегатного стану розподіленої речовини суміш поділяють на суспензії та емульсії. Інколи при розгляді руху тіл можна нехтувати їхніми розмірами.*

Часті також безособові речення: *Вивчення не можна вести у відриві від умов. Після цього залишається знайти фронтальну проекцію точки перетину.*

Замість підрядних речень у науковому мовленні часто вживають прийменниково-відмінкові сполучення. Наприклад, *при підвищенні температури* замість *коли (якщо) температура підвищується*; *у результаті процесів вивітрювання* замість *у результаті того, що відбуваються процеси вивітрювання*; *із збільшенням обсягу* замість *по мірі того, як обсяг збільшується* тощо.

Вживаються також дієприкметникові і дієприслівникові звороти, наприклад: *Багато цінних відомостей про обмін речовин отримано методом гістоавторадіографії, заснованому на виявленні фотографічним способом радіоактивних ізотопів, уведених у тіло тварини.*

Поділ тексту на абзаци

Поділ тексту на логічні складові частини, які графічно відокремлюються одна від одної – називається рубрикацією.

Найпростішим видом рубрикації є поділ на абзаци.

Абзац – відступ управо на початку першого рядка кожної частини тексту [28, с. 65].

Класичний абзац має три частини:

- ✓ **зачин** (формулює тему абзацу – про що йтиметься);
- ✓ **фраза** (містить основну інформацію абзацу);
- ✓ **коментар** (підсумок усього абзацного змісту).

Інформація, що вміщена в межах одного абзацу, повинна виражати закінчену думку. Типовий абзац має бути із 4-5 речень.

Єдність змісту і логічна послідовність викладу.

Послідовний (ланцюговий) та паралельний зв'язки між реченнями у тексті. Мовні засоби текстового зв'язку

Будь-який текст умовно можна поділити три логічні частини:

- ✓ **зачин** (початок розповіді);
- ✓ **основна частина** (розгортання думки чи подій у тексті);
- ✓ **висновок** (кінець розповіді).

За стилістичними ознаками тексти поділяються на **розмовно-побутові, художні, наукові, офіційно- ділові та публіцистичні.**

За мовленням тексти поділяються на **усні і писемні.**

За типом мовлення (або формою реалізації інформації) тексти поділяються на **тексти-розповіді, тексти-описи і тексти-роздуми.**

За зв'язком розрізняються тексти з **ланцюговим зв'язком** і тексти з **паралельним зв'язком.**

У тексті з ланцюговим зв'язком кожне наступне речення за змістом і будовою об'єднується з попереднім, поступово розвиваючи думку.

Напр.: *Мерцій кинулась Харитя до печі, одставила горищик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулешу. Мати виїла ложок зо дві та й поклала ложку. Страва здалась їй несмачною, противною. Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд, поскладала його на мисник, засунула сінешні двері і стала навколішки перед образами молитися богу. (М.Коцюбинський).*

У тексті з паралельним зв'язком події розвиваються паралельно (відбуваючись одночасно), або чергують одна одну.

Напр.: *У гойдалці біля вікна сидів рудий, неголений, неохайний чоловік. Він щойно закупив люльку й задоволено випускав сизі клуби диму...*

В сусідній кімнаті жінка готувала вечерю. Запахи смаженої грудинки й гарячої кави змагалися з запахом тютюну...

Надворі було повно дітлахів, вони танцювали, бігали, гралися...

До чоловіка, що читав біля вікна, несміливо підійшла дванадцятилітня дівчинка і сказала:

- Тату, давай пограємо в шашки, якщо ти не дуже втомився. (Із О.Генрі)

Речення, що входять до синтаксичної єдності, об'єднуються спільною темою і спільним предметом думки чи повідомлення. Послідовність розташування окремих речень, тобто логіка викладу, зумовлюється насамперед часовою, причиново-наслідковою послідовністю реальних чи уявних подій, послідовністю сприймання фактів, послідовністю суджень, у яких спочатку мають іти часткові судження, а потім – умовивід, тощо.

Зв'язок між реченнями в синтаксичній єдності здійснюється, крім того, й за допомогою граматичних засобів.

Серед найважливіших граматичних засобів такого зв'язку виступають:

а) **займенники** він, цей, той, весь, такий, кожний в усіх формах, прислівники тут, там, тоді і под., що вказують на предмети, ознаки, обставини, названі в попередніх реченнях: *Нема нічого на світі луччого і Богу милішого, як серце матері до своїх діточок! Скільки б їх у неї не було, чи десятком Бог благословив, чи тільки одним, усі для неї рівні, кожного любить, усіх рівно пестує, за всяким рівно вбивається. Дев'ять здоровенькі край неї, потішають її, а одно мориється, кисне,...: вже вона за ним вбивається, тужить... (Г. Квітка- Основ'яненко);*

б) **лексичні повтори:** *Людська вихованість немислима без людської вдячності. Якщо людині бракує почуття вдячності, вона холодний, бездушний егоїст (В. Сухомлинський);*

в) **синоніми й синонімічні вислови:** *У селі багнюка наче сказала: що ти з неї одну ногу витягнеш, то вона до другої присмокчеться, випускати не хоче. Що ти калюжу обминеши, то попереду розлийморе чекає; берегів не видно, і дна не вгадаєш. То Юрко догадався ліщину з ліси витягнути, міряв оті баюри, щоб по шию не шубовснути... (Є. Гуцало);*

г) **різні сполучні засоби**, як, наприклад, слова й вислови і, та, та й, але, однак, проте, і все ж, і тому, і ось, і водночас, і навіть, тоді, зрештою, крім того,

наприклад, зокрема, ось чому, адже, до того ж, більше того тощо: *Свої мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся. Тоді з вас будуть люди як слід, тоді з вас буде громада шановна. І вже на таку громаду ніхто свої лапи не положить* (П. Куліш);

г) **однакові видові та часові форми дієслів-присудків**: *Коли лежиш в полі лицем до неба, вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне. Щось наче свердлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають...* (М. Коцюбинський);

д) **неповні, усічені речення, пропущені члени** яких встановлюються з попередніх речень (такі речення поза текстом незрозумілі): *Я почав розказувати йому те, що мимохідь поклатося мені на думку. Про Слона, який раптом утратив спокій. Про джунглі, по яких ходив він наче сам не свій, і про те, що ніхто не зміг знайти ліку на його журу. Про те, що сонце вже було в його очах не оранжове, а фіолетове, що зелене виблідло і листя пожовтіло, хоч у джунглях ніколи не буває жовтого листя* (Вал. Шевчук);

є) **єдність місця й часу**: *Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в 'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, наче гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади..* (І. Нечуй-Левицький).

Правильне розташування й поєднання речень у синтаксичній єдності увиразнює думку, робить її чіткішою, дохідливішою, зрозумілішою.

Лексикографічна компетентність як складник мовно-комунікативної компетентності фахівця

Мовна освіта в Україні спрямована на виховання людини, яка вільно володіє літературною мовою в усіх сферах суспільного життя. Уміння сприймати, розуміти почуте або прочитане, викладати його зміст, точно формулювати думку, висловлювати її в усній чи писемній формі можуть бути сформовані лише на основі розвитку мислення і мовлення, що є основою навчання мови, починаючи з 1-го класу.

Наслідком сприймання тексту є розуміння його смислової структури.

Розуміння наукового тексту – розкриття сутності предметів та явищ, описаних у науковому тексті, усвідомлення зв'язків та залежностей між ними.

Фіксувати інформацію при читанні наукового доцільно за допомогою поміток, виписок, складання плану, тез, шляхом створення реферату, анотацій, конспектів.

Помітка	Позначення у вигляді певних знаків, символів, важливих для читача (користувача) слів, словосполучень, рядків, речень у тексті. Загальноприйнятими помітками в науковому тексті є такі: ! – повна згода з тим, про що йдеться в тексті; ? – незгода з автором, сумнів; !? – здивування; NB – дуже важливо; V – важливо та ін.
Виписки	Вибрані з тексту потрібні теоретичні положення, статистичні дані тощо з посиланням на наукове джерело. Такий дослідницький матеріал слугує основою наукової роботи.
Складання плану	Вид роботи з текстом, засіб засвоєння і розуміння прочитаного, шлях до вивчення (складання, підготовки) композиції тексту.
Тези	Послідовно сформульовані основні ідеї, думки та положення доповіді, лекції, статті. За змістом тези поділяють на три типи: 1) тези визначення проблеми (короткий вступ про актуальність теми; огляд існуючих поглядів на проблему чи опис ситуації в предметній галузі; окремі власні думки на цю тему; передбачувані напрями дослідження; висновок); 2) тези, що висвітлюють результати дослідження (короткий вступ як постановка проблеми, гіпотеза, перелік застосованих методів, параметри вибірки, власне результати, інтерпретація і висновки); 3) тези, що репрезентують нову методику роботи (вступ, що описує сферу застосування методики; опис існуючих методик; опис результатів застосування, методику оцінювання ефективності; висновки).
Реферат	Аналітико-синтетичне опрацювання наукового джерела (статті, монографії тощо), аналіз його основних положень, фактів, результатів, висновків.
Анотація	Короткі відомості про книгу, статтю, монографію з погляду призначення, змісту, виду, форми й інших особливостей.
Конспект	Короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

Можна й самотужки розробити раціональну систему роботи з інформацією та знаннями, самостійно навчитися швидко читати, проте такий шлях вимагає значних витрат особистого часу (а він зараз дуже цінний) і не вберігає від можливих помилок.

Однією із складових мовної культури є лексикографічна компетенція. Вона охоплює мотиваційний, емоційно-естетичний, когнітивний, операційно-діяльнісний компоненти [28, с. 56].

У мовознавстві існує спеціальний розділ, що займається теорією і практикою укладання словників, – **лексикографія**. Головним об'єктом лексикографії є словник.

Словники – це зібрання слів, розташованих у певному порядку (алфавітному, тематичному, гніздовому тощо). Вони є одним із засобів

нагромадження результатів пізнавальної діяльності людства, показником культури народу. Словники – скарбниця народу, у них зберігаються знання і досвід багатьох поколінь. Праця над укладанням словників вимагає глибоких знань і великих зусиль. Про це образно сказав український просвітитель початку XVI ст. Феофан Прокопович: «Якщо кого-небудь очікує вирок судді, то не слід тримати його на каторзі, доводити до знемоги його руки добуванням руди: хай він укладає словники. Ця праця містить у собі всі види покарань».

Словник – зібрання слів (словосполучень), розташованих у певному порядку, із супутніми поясненнями залежно від призначення [28].

Словники допомагають скласти текст й правильно розуміти його зміст. Вони виконують *інформативну та нормативну* функції. **Словники – універсальні інформаційні джерела для розуміння того чи яншого явища та найпевніша консультація щодо мовних норм.**

Далекими попередниками словників вважають так звані *глоси*, тобто пояснення значення окремих слів без відриву від тексту на полях і в текстах давніх рукописних книг. Традицію пояснювати незрозумілі й малозрозумілі слова за допомогою глос давньоруські книжники успадкували від візантійських та старослов'янських.

Збірники глос – *глосарії* – були першими і найдавнішими словниковими працями. Найстаріший глосарій кількістю в 174 слова знайдено в Кормчій книзі (1282). До другої половини XVI ст. глосарій – основний вид лексикографічної праці. У Пересопницькому Євангелії (1556-1561) налічується близько 200 глос. Глоси були матеріалом для перших давньоукраїнських словників.

Наведемо, для прикладу, першу пам'ятку, що містила лексикографічне опрацювання слів, і словники, що стали значним явищем української культури, – «Изборник Святослава» (1073), що є визначною пам'яткою давньоруського книжкового мистецтва. Понад 400 статей цієї рукописної книги присвячені тлумаченню малозрозумілих слів Святого Письма, літератури, фактів історії, відомостей про коштовне каміння.

Усі словники, залежно від змісту матеріалу і способу його опрацювання, поділяють два типи:

- ✓ *енциклопедичні,*
- ✓ *філологічні.*

Сутнісна відмінність між ними саме в характері матеріалу, який описують у словниковій статті: об'єктом опису в енциклопедичному словнику є поняття, у філологічному – слово.

Коли Анатоль Франс зазначав, що словник – це цілий світ в алфавітному порядку, він мав на увазі, очевидно, саме енциклопедичні словники. Вони в концентрованому вигляді описують предмети, явища, події з найрізноманітніших галузей, розповідають про видатних діячів історії, науки, культури, а отже, пояснюють і загальні, і власні назви, окрім цього, для повноти опису подають схеми, таблиці, карти, діаграми, малюнки, репродукції, фото тощо.

Слово *енциклопедія* первинно означало **сім вільних мистецтв**: граматику,

риторику, логіку, геометрію, арифметику, музику та астрономію. Праці енциклопедичного характеру створювали ще до нашої ери у Давній Греції і Давньому Римі, Китаї, а також у країнах арабської писемності. У X ст. н.е. перша енциклопедія, складена за алфавітним принципом, з'явилася у Візантії. У 1751-1780 роках передові мислителі Франції – Дені Дідро, Жан Д'Аламбер, Вольтер, Шарль Монтеск'є, ЖанЖак Руссо та ін. підготували 35-томне видання «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел».

Першою українською енциклопедією стала «Українська Загальна Енциклопедія» у трьох томах, видана у 1930-1935 роках у Львові за редакцією Івана Раковського. Вона мала підзаголовок – «Книга знання». У 1930-х роках в УРСР планувалося видання 20-томної енциклопедії, але через репресії проти української культури і її діячів цього не відбулося.

Наступні науково вагомі українські енциклопедичні праці з'являються за межами України. Завдяки об'єднанню найкращих наукових сил української діаспори підготовлено і здійснено видання 10-томної «Енциклопедії українознавства» (1952-1985) за редакцією професора Володимира Кубійовича. У наш час її перевидано зусиллями НТШ у Львові (1993-2000). У далекій Аргентині протягом 1957-1967 років була створена і видана так звана Українська Мала Енциклопедія. Восьмитомну працю підготував один автор – професор Євген Онацький. Ці енциклопедії стали значним інформаційним явищем, адже поширювали у світі правдиві знання про Україну.

Енциклопедичні словники за характером матеріалу поділяють на

✓ загальні,

✓ спеціальні (або галузеві, тематичні).

До загальних енциклопедичних словників належать:

Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. 2-ге вид. К, 1977-1984.

Український Радянський Енциклопедичний Словник: У 3 т. К, 1986-1987.

Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. М. Попович. К, 1999.

Спеціальні енциклопедичні словники подають системні знання з окремих галузевих ділянок. Це, для прикладу, такі словники:

Енциклопедія історії України: У 4 т. К., 1969-1972.

Шевченківський словник: У 2 т. К, 1983-1985.

Українська географічна енциклопедія: У 3 т. К, 1989-1997.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. К, 1996.

Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В.Волович та ін. К, 1998.

Юридична енциклопедія: У 6 т. / За заг. ред. Ю. С. Шемчушенка. К, 1998-2004.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, Тараненко, М. Зяблюк та ін. К, 2000.

Геодезичний енциклопедичний словник / За ред. В. Літинського. Львів, 2001.

Енциклопедія сучасної України / Кер. наук.-ред. М. Железняк. К, 2001. Т.1,

T2, T3.K. 2004.

Політологічний енциклопедичний словник. 2-ге вид. К., 2004.

Численні сучасні економічні енциклопедичні словники відображають важливі зміни в економічній системі України за останнє десятиліття і відповідають великій потребі у сучасній систематизованій конкретній економічній інформації. Фахові словники допомагають здобути глибокі знання, знайомлять з новими реаліями буття держави, з надбанням світової науки та практики.

Економічний словник-довідник / За ред. проф. С. Мочерного. К., 1995. – одне з перших видань із словникової серії, що має назву «Nota bene!». Його мета – дати глибокі знання з економічної теорії.

Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ. 4-те вид. / Гол. ред. Девід В. Пірс. К., 2000. – сучасний авторитетний довідник, написаний професорами економіки зі США, Великобританії, Польщі для, за їхнім висловом, «середніх студентів» економічних спеціальностей. Має старовинний епіграф: «Упорядкування словників – важка нудотна праця» (Семюель Джонсон, 1735). Дає стисле пояснення економічних термінів, міжнародних банківських інститутів, біографії видатних економістів. Як додатки вміщує довідкові таблиці.

Якщо енциклопедичні словники дають всебічні знання про світ, то філологічні заглиблюють у слово. Поки що не вироблено однозначного критерію розподілу лінгвістичних словників. Їх класифікують за способом подання матеріалу, за спрямованістю та призначенням. Словники можуть бути одно-, дво- і багатомовними. Однак, яким би не був поділ, для всіх лінгвістичних словників характерні такі ознаки:

- 1) заголовне слово;
- 2) реєстр;
- 3) словникова стаття;
- 4) тлумачення, дефініція і т. ін.;
- 5) системність подання матеріалу.

У філологічних словниках слово характеризують з найрізноманітніших боків, тому їх поділяють на **тлумачні, перекладні, історичні, орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, іншомовних слів, термінологічні, синонімічні, фразеологічні, діалектні, етимологічні, словники омонімів, антонімів, паронімів, частотні, інверсійні, словники мови письменників, ономастичні та ін.**

Тлумачні словники пояснюють, розкривають значення слова та його відтінки, вказують на граматичні й стилістичні властивості, подають типові словосполучення і фразеологічні звороти з цим словом.

Словник української мови: В 11 Т. К., 1970-1980. Т. 1-11. – найбільший тлумачний словник в українській лексикографії. Він містить близько 135 тисяч слів. Створив його колектив науковців інституту мовознавства ім. О. Потебні Академії наук України на основі матеріалу з літературних, фольклорно-етнографічних та інших джерел у широких хронологічних рамках – з кінця XVIII і до кінця XX століття. Словник подає загальноповсюдну лексику і фразеологію

не тільки активного, а й пасивного фонду (діалектизми, архаїзми, розмовну лексику та ін.). Уживання слів і фразеологізмів проілюстровано цитатами з творів художньої літератури, преси, наукових видань. Словник має тлумачно-нормативний характер. Науковці висловлюють думку про те, що цей словник, безперечно, є досягненням лексикографії радянського періоду, проте сьогодні не цілком відповідає потребам часу.

Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко; наук. ред. Л. Андрієвський. К., 1998.

Словник містить 42 тисячі слів, які відібрано із Словника української мови в 11-ти томах. Усунуто ідеологічно маркований ілюстративний матеріал, у деяких словникових статтях розширено синонімічний ряд, хоча дефініції залишено ті ж, що й в одинадцятитомнику.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь, 2001.

Словник містить 170 тисяч слів та словосполучень. У словник додано лексеми, що не були включені до одинадцятитомного словника, а також нові слова, які з'явилися в українській літературній мові в останнє десятиліття.

Словники іншомовних слів є різновидом тлумачних, у них пояснюється значення слів, запозичених з інших мов. У словникових статтях вказується, з якої мови прийшло слово, який мало вигляд у ній. Якщо значень декілька, наведено усі.

Приклади словників іншомовних слів:

Словник іншомовних слів / За ред. О.С Мельничука. К, 1974.

Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові / Наук. ред. Л. Андрієвський. К, 1992.

Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М.Морозов, Л.М. Шкарапуха. К., 2000.

Словник іншомовних слів / Уклад.: Л. О. Пустовіт, О.І. Скопенко, Г.В. Цимбалюк. К, 2000.

Термінологічні словники містять терміни певної галузі науки, техніки, мистецтва. Вони бувають загальними та вузькоспеціальними, крім того, можуть бути тлумачними і перекладними (або водночас і перекладними, і тлумачними), напр.:

Рогачова Г.Г. Російсько-український словник економічних термінів. К., 1992.

Російсько-український загальнотехнічний словник: Близько 113000 слів / Уклад.: Л.І. Мацько, І.Г. Трегуб, В.Ф. Христенюк, І.В. Христенюк. К., 1994.

Боярова Л., Корж О. Російсько-український словник сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів. Х., 1997.

Орфографічні словники подають перелік слів, а також словоформи у їх нормативному написанні. Залежно від частини мови слово має певний граматичний коментар, додаткові граматичні форми змінюваних слів тощо.

Відомі сучасні орфографічні словники:

Орфографічний словник української мови / Уклад.: С.І. Головащук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. К, 1994.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад.: В. Бусел та ін. К., 2003.

Карачук В. Орфографічний словник наукових і технічних термінів / Наук. ред. Л.І. Андрієвський. К, 1999.

Орфоепічні словники є довідниками з правильної літературної вимови і нормативного наголосу. У словниках цього типу слова або їх частини, вимова яких не збігається з написанням, подаються в транскрипції.

Приклади орфоепічних словників:

Українська літературна вимова та наголос: словник-довідник / За ред М.А. Жовтобрюха. К, 1973.

Орфоепічний словник / Уклад. М. Погрібний. К, 1984.

Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / Уклад.: М.М. Пентилюк та ін. К., 2001.

Акцентологічні словники – це словники, у яких подано нормативне наголошування слів:

Головащук С. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. К., 1995.

Головащук С. Словний наголосів української мови. К, 2003.

Перекладні словники бувають двомовні і багатомовні. Це один із найрозвиненіших напрямів словникарства. Сьогодні в Україні є багато перекладних словників з різних мов світу: англійської, французької, німецької, болгарської, польської, чеської, іспанської, італійської, турецької, китайської та ін. Деякі з них мають тематичний характер, особливо часто стосуються власне ділової сфери, напр.:

Гаврилишин Н, Каркоць О. Словник ділових термінів: Англо-український і українсько-англійський. К, 1993.

Даниленко Л. Чесько-український словник: Сучасна ділова мова. К, 2000.

Словники скорочень подають складноскорочені слова та аббревіатури, розшифровують їх, вказують на граматичні ознаки роду та числа, подають відмінкові закінчення при змінних формах.

Приклад такого словника:

Словник скорочень в українській мові / За ред. Л.С. Паламарчука. К, 1988.

Активна поява великої кількості нових аббревіатур, їх поширеність у пресі ускладнювала сприйняття тексту, правильне розуміння, тому з'явився ще один словник, у якому вміщено найновіші аббревіатури та скорочення і їх розшифрування.

Етимологічний словник подає інформацію про походження слова, його первісне значення, найдавнішу форму, зазначає, чи слово споконвіку належало мові-основі, чи воно запозичене, яким шляхом відбувалося запозичення, містить наукові припущення щодо того, як слово утворилося і яка ознака покладена в основу назви:

Етимологічний словник української мови: У 7 т.

Історичний словник – це один із різновидів тлумачного словника, в якому подають слова певної історичної епохи, зафіксовані в тогочасних писемних

пам'ятках, з'ясовують їх значення, наводять ілюстрації, напр.:

Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. К., 1977-1978.

Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28 вип. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Редкол.: Д. Гринчишин (під. ред. Н. Закревська, Р. Керста та ін. Вип. 1-11. Львів, 1994-2004.

Діалектні словники з'ясовують значення та особливості вимови і вживання слів певного діалекту чи групи діалектів.

Приклади таких словників:

Словник полтавських говорів / Уклад. В. С. Ващенко. Вип. 1. Х, 1960.

Словник поліських говорів / Уклад. П. С. Лисенко. К., 1974

Онищкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.

Брилинський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991.

Фразеологічні словники містять фразеологічні одиниці мови, пояснюють їхнє значення, особливості вживання, походження, можливі варіанти у живому мовленні. Фразеологічні словники бувають одномовні тлумачного характеру (тлумачать значення стійкого вислову) і перекладні (подають фразеологічні одиниці певної мови і фразеологізми-відпоники з іншої мови), напр.:

Прислів'я та приказки: У 3 т. / Упор. М.М. Пазяк. К., 1989-1991.

Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Уклад.: В. Білоносенко та ін. К., 1998.

Фразеологія перекладів М. Лукаша: Словник-довідник / Упор.: О. Скопенко, Т. Цимбалюк. К, 2000.

Головащук С. Російсько-український словник сталих словосполучень. К., 2001.

Ономастичні словники з цікавим джерелом інформації про власні імена а і прізвища, назви населених пунктів, гір, річок, озер тощо. Іноді вони мають науково-популярний характер, напр.:

Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. К., 1968.

Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П.. Власні імена людей: Словник-довідник. 2-ге вид., випр. і доповн. К., 1996.

Горпинич В.О. Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники). К., 2001.

Словники синонімів охоплюють групи слів, об'єднаних спільним значенням:

Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови. Львів, 1993.

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. К., 1993.

Словник синонімів української мови: У 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук. К, 1999-2000.

Словники омонімів реєструють і пояснюють значення слів, однакових за звучанням, але різних за значенням:

Демська О.М., Кульчицький І.М. Словник омонімів української мови. Львів, 1996.

Словник антонімів подає групи слів, що мають протилежне значення:

Полілога Л.М. Словник антонімів. 2-ге вид., доповн. і випр. К., 1999.

Словник паронімів розкриває значення слів, близьких за звучанням, але різних за значенням:

Гринчишин Ц.Г. Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. К., 1986.

Словники мови письменників містять слова і звороти, які використав той чи інший письменник у своїй творчій спадщині. Це словник тлумачного типу, бо в ньому розкрито всі значення слів, з якими вони функціонують у мові письменника. Також подано частоту використання словоформ і типові ілюстрації з творів:

Словник мови Шевченка: У 2 т. / За ред. В. С Ващенка. К., 1964.

Словник мови творів Квітки-Основ'яненка: У 3 т. К., 1978-1979.

Морфемні та словотвірні словники. Морфемний словник подає структуру слова, словотвірні гнізда і словотвірні ряди.

Прикладами таких словників можуть бути:

Яценко І. Т. Морфемний аналіз: Словник-довідник: У 2 т. / За ред. Н.Ф. Клименко. К., 1980-1981.

Полюга Л. М. Морфемний словник української мови. К., 1983.

Сікорська З. С Українсько-російський словотворчий словник. К, 1985.

Частотні словники засвідчують частоту вживання слів у певний час. Існує понад 600 опублікованих і онлайн-ових частотних словників для 40 мов світу. В українській лексикографії відомий:

Частотний словник сучасної української художньої прози: У 2 т. / Гол. ред. В.С. Перебийніс. К, 1981.

Інверсійний словник – це словник, в якому слова розташовані за алфавітом кінця слова. Він є корисним для вивчення словотвору і фонетики:

Інверсійний словник української мови / За ред. сп. Бевзенка. К, 1989.

Словники-довідники з культури мови допомагають закріпити лексичні, морфологічні та інші норми української літературної мови, адже подають проблемні випадки слововживання. Деякі з них мають форму посібника, оскільки вміщують широкі коментарі, наукові і науково-популярні статті, напр.:

Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. К., 1991.

Культура української мови: Довідник / За ред. В.М. Русанівського. К., 1990.

Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За заг. ред. О. Сербенської. Львів, 1994.

Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова: Практичний словничок-довідник. Львів, 2003.

Звичайно, зазначені словники не вичерпують усього багатства української лексикографії, а є лише основними сучасними зразками опрацювання слова.

Культура публічної монологічної мови.

Поняття про ораторську мову, її ознаки та особливості

Вважаємо, що спочатку необхідно осмислити сам термін «риторика», який, як відомо, ніколи в історії не відзначався однозначним тлумаченням. Витоки різних інтерпретацій сягають глибокої давнини, коли чітко визначилися **два підходи до сприйняття риторики**: з одного боку, Платон, Сократ, Арістотель, Цицерон розвивали **концепцію змістовної риторики**, де одним із головних компонентів була ідея (логос); з другого боку, школа Квінтіліана розглядала риторику як **мистецтво прикрашання мовлення**. Звідси отримала свій розвиток формальна, схоластична риторика, де знання предмета мовлення не було обов'язковою умовою.

Нове розуміння риторики ґрунтується на традиціях Арістотеля, у працях якого концепція змістовної риторики представлена у найбільш цілісному вигляді, на працях М. Ломоносова, Ф. Прокоповича, М. Сперанського, О. Мерзлякова, М. Кошанського, які продовжили і розвинули арістотелівський напрямок у риторичній, а також на традиціях пізніших учених – В. Одінцева, Є. Ножина, А. Міхневича, Ю. Рождественського та інших, у працях яких відновлено цінний риторичний досвід, накопичений нашими предками, а також одержала свій дальший розвиток концепція риторики як філософсько-дидактичної науки, спрямованої на формування в людини ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Отже, пропонуємо розглядати риторику **як науку про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, тобто про закони, які визначають ефективність цієї діяльності**. Це визначення не суперечить арістотелівському тлумаченню риторики як науки, яка розвиває *«здатність знаходити можливі способи переконання стосовно кожного даного предмета»*. Якщо в останньому визначенні зафіксований результат призначення риторики (умовно назовемо його «зовнішній план»), то у першому визначенні акцент зроблено на «внутрішній план», тобто передумови, які ведуть до переконання.

Дане визначення риторики не суперечить і підходові С. І. Гіндіна, який розуміє *риторику як науку про умови і форми ефективної комунікації* [31].

Коротко зупинимося на характеристиці риторичних законів.

Перший закон (концептуальний) формує й розвиває в людини уміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (задум і концепцію).

Другий закон (закон моделювання аудиторії) формує і розвиває в людини уміння вивчати в системі три групи ознак, які визначають «портрет» будь-якої аудиторії:

- ✓ соціально-демографічні,
- ✓ соціально-психологічні,
- ✓ індивідуально-особистісні.

Третій закон (стратегічний) формує й розвиває в людини уміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції з урахуванням психологічного портрета аудиторії:

- ✓ визначення цільової установки діяльності,
- ✓ виявлення й розв'язання суперечностей у досліджуваних проблемах;

✓ формулювання тези (головної думки).

Четвертий закон (тактичний) формує і розвиває в людини уміння працювати з фактами та аргументами, а також активізувати мисленнєву діяльність співрозмовника (аудиторії), тобто створити атмосферу Інтелектуальної та емоційної співтворчості.

П'ятий закон (мовленнєвий) формує й розвиває в людини вміння володіти мовленням (одягати свою думку в дієву словесну форму).

Система п'яти умінь, кожне з яких виробляється шляхом оволодіння людиною відповідним законом риторики, й становить зміст того поняття, яке ми вище назвали «організацією мисленнєво-мовленнєвої діяльності».

Шостий закон (закон ефективної комунікації) формує й розвиває в людини уміння встановлювати, зберігати й закріплювати контакт з аудиторією як необхідну умову успішної реалізації продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Сьомий закон (системно-аналітичний) формує й розвиває уміння рефлексувати (виявляти й аналізувати власні відчуття з метою навчитися робити висновки з помилок і нарощувати цінний життєвий досвід) та оцінювати діяльність інших, тобто визначатися, як допомогти іншому ефективніше здійснювати його діяльність, а також, як навчитися вбирати в себе цінний досвід іншого.

Два останніх закони є складниками такого поняття як «власне управлінський аспект мисленнєво-мовленнєвої діяльності».

Основні понятті класичної риторики [6]

Поняття	Визначення поняття
Логос	Засоби впливу, що апелюють до розуму
Етос	Засоби впливу, що апелюють до моральних принципів, норм людської поведінки
Пафос	Засоби впливу, що апелюють до почуттів
Топос	Риторичне поняття, що означає загальні місця в промові

Основні розділи класичної риторики [6]

Розділи риторики	Визначення
Іntenція	Розділ класичної риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього задуму
Диспозиція	Розділ класичної риторики, в якому формулюються основні поняття про предмет виступу і визначаються правила оперування поняттями, тобто формуються аналогічні процедури
Елокуція Елоквенція	Розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування. Підрозділ елокуції, в якому досліджуються тропи і риторичні фігури
Меморія	Розділ риторики, призначення якого – допомогти оратору запам'ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі.

Акція	Розділ класичної риторики, призначення якого – підготувати оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу
Релаксація	Розділ класичної риторики, в якому розкривається етап аналізу мовцем виступу

Історія публічної мови

Мистецтво промови існувало віками. Історичні джерела донесли до нас відомості про високий розвиток ораторської майстерності в країнах Стародавнього Сходу та Азії – Єгипті, Сирії, Вавилоні, Індії, Китаї. Однак найбільшого розквіту красномовство досягло у V-VIII ст. н. е. у Стародавній Греції, а потім – у Стародавньому Римі.

Важливою віхою в історії ораторського мистецтва став 351 р. до н. е., коли демократія у Стародавній Греції зазнала серйозної кризи. Тяжким станом у Греції вирішив скористатися цар Македонії Філіп – спритний дипломат, полководець, який прагнув підкорити собі Грецію, знищити її демократичний устрій. За таких складних для афінської демократії обставин звучить перший виступ проти македонського царя Філіпа, виголошений афінським громадянином **Демосфеном**. Відтоді його життя зливається з історією Афін, він став одним з найголовніших політичних діячів, чиє ім'я і сьогодні пов'язується з виникненням ораторського мистецтва як методу переконання мас.

Після Демосфена залишилися його заповіти, що визначали роль ораторського мистецтва у житті суспільства. *“Цінність становить не сам по собі виступ оратора і не звучність його голосу, а те, наскільки він поділяє точку зору народу, наскільки ненавидить і любить як людей, так і вітчизну”*, – говорив Демосфен у виступі “Про золотий вінок”.

Слава Демосфена не вмерла разом з ним. Нащадки, послідовники, учні дбайливо зберігали 60 його промов, з яких, у крайньому випадку 40, новітня критика вважає автентичними. Про значення красномовства Демосфена в античній традиції можна судити хоча б по кількості авторів, що говорили про нього у піднесеному стилі, серед яких Полібій, Страбон, Ориген, Фотій, Квінтіліан, Макробій, Юстин, Тертуліан і Аврелій Августин. Цицерон вважав Демосфена неперевершеним майстром красномовства, взірцем для ораторів наступних віків.

У 335 р. до н. е. створюється перша теорія ораторського мистецтва, яка зберегла своє значення до сьогодні. Це славнозвісна **«Риторика» Арістотеля**. Він визначає риторику як мистецтво переконання аудиторії. Аналізуючи сутність ораторського мистецтва, Арістотель говорить про єдність трьох елементів: **оратора, предмета виступу і слухача**, якого він називає «кінцевою метою всього», створює теорію класичного стилю, міркує над структурою ораторської промови.

Одним із основних напрямків освіти була **софістика (грецьк. сефіс – вчитель мудрості)**. Софісти вперше систематизували поняття лінгвістики, логіки, риторики, етики і, врешті-решт, теорії державного устрою. Звернувшись до теорії мови, **Протагор** заговорив про грамотне і нормативне висловлювання думки, звідки й походять правила граматики і орфоепії, Продик склав довгий список синонімів, **Горгій Леонтійський** запропонував способи оздоблення

мови, запозичені із поезії. **Гіпій із Еліди, Продик Кеосський** зайнялись теорією переконання, тобто психологією і сприйняттям. Формалізуючи таким шляхом мову, софісти вперше встановили для словесного мистецтва формальні критерії: правильність на граматичному рівні і своєчасність на стилістичному.

Софістика в цілому була духовним дитям демократії. Демократичною була, перш за все, сама пропозиція навчити кожного бажаючого доступним знанням і цим зробити його досконалою людиною – пропозиція, якою найбільше привернули до себе увагу софісти. Демократичне мислення було покладено і в основу тих уявлень про знання, з якими виступали софісти: в основу вчення про відносність Істини. Як у вільній державі кожна людина має право судити про державні справи і вимагати, щоб з нею рахувалися, так і про кожний предмет кожна людина має право мати свою думку, і вона має стільки ж прав на існування, як і думка іншої людини. Навчити переконливості, навчити **«зробити слабку думку сильною»**, – так розуміли своє основне завдання софістичні викладачі. Для цього в їх розпорядженні було два засоби:

- ✓ діалектика – мистецтво розмірковувати,
- ✓ риторика – мистецтво говорити.

Перша була звернена до розуму слухачів, друга – до почуття. Той, хто вміло володіє обома мистецтвами, може переконати будь-якого противника й добитися перемоги своєї думки, а саме в цьому є мета ідеальної «суспільної людини», що бере участь у вирішенні державних справ. Звідси зрозумілою є та увага, яку приділяли софісти теорії красномовства.

Грецькі історики V-IV вв. до н.е. зберегли в пам'яті нащадків імена батьків – засновників афінської демократії та славетних ораторів Давньої Греції, які досягли політичної могутності завдяки прекрасному дарові переконання. По праву вождем афінської демократії можна назвати **Перикла**, якого навіть супротивники охрестили «Олімпійцем» за вміння приголомшити слухачів за допомогою слова. Перикл належав до типу ораторів, що приваблювали слухачів твердою логікою і впевненістю у правоті, істинності своєї позиції. Через чотири століття в одному із своїх трактатів про ораторське мистецтво Цицерон писав, що епоха Перикла вперше принесла Афінам майже довершеного оратора.

Особливе місце серед ораторів займає **Горгій** – творець грецької художньої прози. В 427 р. до н.е. він прибув в Аттику як посол міста Леонтини, що терпіло утиски від сусідніх Сіракуз. Горгій викликав захват у афінської публіки вмілими антитезами і вдалими рифмованими співзвуччями слів. Так до Горгія в Афінах не говорив ніхто. В результаті народні збори віддали перевагу цьому політичному оратору тільки за вміння красиво висловлювати свою думку. Згодом окрилений успіхом Горгій переселяється до Афін і відкриває школу красномовства. Привабливість промов Горгія полягала в його вмінні використовувати звукову і музичну сторони мови. Саме Горгій вперше уважно аналізує звукову організацію словесних прийомів, що використовуються в заговорах, молитвах, в поезії, і переносить їх в свої промови. Горгій розробив методику впливу на слухача, йому також приписують винахід словесних фігур (антитеза, співзвучність закінчень і ін.). За свідченням сучасників Горгій

викликав захоплення не як судовий чи політичний оратор, а як майстер урочистого красномовства. Його промови сприяли не стільки висловлюванню симпатій до того чи іншого політичного діяча, але присвячувались пропаганді певної ідеології чи способу життя.

Своєрідність і простота відрізняли промови **Лісія** (бл. 459-380 рр. до н.е.). Як часто бувало в історії красномовства, Лісія спонукали на ораторську діяльність життєві незгоди. Коментатори стверджують, що свою першу промову Лісій виголосив на шостому десятку свого життя. Розорений в ході олігархічного перевороту (404 р. до н.е.), змушений був виступати звинувачем на процесі проти винного в загибелі брата. Політична промова Лісія «Проти Ератосфена, колишнього члена колегії Тридцяти» (мається на увазі правління Тридцяти тиранів) – дорогоцінне свідцтво історії є одне із найдостовірніших джерел біографії самого оратора. Це була єдина промова Лісія, яку він виголосив сам. Останні він складав як логограф. Перед тим як сісти за підготовку промов, йому необхідно було зібрати матеріал «попереднього слідства», вибрати найбільш вигідний вид скарги, вказати судову інстанцію, якій доручено було вести цю справу, нарешті, у випадках, не передбачених законом (покарання визначив суд), намітити кару, щоб суд не визначив покарання, запропонованого протилежною стороною. Лісій проявив себе як блискучий юрист, що розраховував не на систему юридичних викладок, а на вміння зачаровувати присяжних і таким чином діставати їх голоси. Промови Лісія завжди відзначалися стислістю і чіткістю думок. На думку вчених-істориків, Лісій свідомо відмовився від пишномовності горгіанського стилю і крайнощів софістської риторики; він прагнув чистоти мови, намагався вживати слова в їх власному значенні, досягти ясності і стислості висловів.

За часів розквіту Римської республіки започатковується новий етап історії ораторського мистецтва, з яким нерозривно пов'язане ім'я **Марка Туллія Цицерона**. Цицерон прославився як судовий оратор, особливо своїми виступами проти сицилійського намісника Верраса, казнокрада, що чинив беззаконня. Але Цицерон залишив і багату теоретичну спадщину. Серед його нотаток про ораторську майстерність читаємо: *«Оратор повинен поєднувати в собі тонкість, діалектику, думку філософа, мову поета, пам'ять юрисконсульта, голос трагіка і, нарешті, жести й грацію великих акторів»*. Останнє десятиріччя свого життя він працював над славнозвісними трактатами «Про оратора», «Брут», «Оратор». Всі три праці пронизує ідея доконечної потреби ораторові широкої культури, постійного духовного вдосконалення. З-поміж даних, необхідних ораторові, на перше місце висував Цицерон знання, переконання. Обов'язки оратора, вважав Цицерон, – це вміння знайти предмет міркування, надати йому словесної форми, розмістити у потрібному порядку матеріал і викласти його. При цьому ораторові належить привернути до себе увагу слухачів, викласти сутність справи і висвітлити її основні положення, підкріпити аргументами і відхилити думку опонентів, наприкінці надати блиску своїм висновкам і знизити вагомість доказів не згодних суперечників.

Таким чином, вже у риторичі Стародавнього світу розрізняються основні елементи ораторського мистецтва, визначається характер красномовності як сплав праці, таланту і переконань оратора. Якраз від тієї доби ораторське мистецтво стало засобом переконання мас, силою політичного протистовиства.

Значний вплив на розвиток ораторського мистецтва справляли епоха Відродження, ідеї Т. Мора, Т. Кампанелли, визначних письменників тієї доби. Велика французька буржуазна революція відкрила нову епоху в історії ораторського мистецтва. Політичні вожді часів буржуазних революцій – Кромвель, Робесп'єр, Дантон, Марат та ін. були чудовими ораторами, які прийняли ідеї античного красномовства.

У теорії ораторського мистецтва наприк. ХІХ – поч. ХХ ст. більше уваги приділяється врахуванню психологічного впливу особистості оратора, емоційного впливу слова. Публічні виступи (промови) як засіб політичного впливу на маси стали об'єктом вивчення вченими, їх приваблюють проблеми, пов'язані з впливом мови, переконанням, навіюванням та іншими аспектами дієвості усного слова. Складаються основи буржуазної теорії і практики маніпуляції свідомістю народних мас в інтересах можновладних. Майстерності публічного виступу надається виключно важливого значення в ідеологічному протистовистві, вона розглядається як ефективний засіб у боротьбі на політичній арені, вивчається в багатьох навчальних закладах.

Історія ораторського мистецтва свідчить, що ораторське мистецтво здатне виникнути і розвиватися лише на демократичній основі, коли у публічному слові є суспільна необхідність.

Якщо з цих позицій подивитися на історію Російської держави, частиною якої була Україна, стає зрозумілим, як мало місця було відведено у ній ораторському слову. Лише реформи Петра І викликали в Росії нове піднесення ораторського мистецтва, і у ХVІІІ ст. воно пов'язане з діяльністю видатного просвітителя, викладача Києво-Могилянської академії **Феофана Прокоповича**. Знавець філософії, витончений політик, талановитий літератор залишив чимало значних творів у певних галузях знань. Ворог пишномовності, вітійства, властивих проповідникам того часу, Феофан Прокопович обстоював простоту, доступність і водночас наочність й образність мови. Ці риси він прагнув затвердити у зведенні правил, написаних ним і підписаних Петром І як обов'язковий документ. Розділ про красномовство був першою спробою утворити правила російського красномовства, регламентації публічного виступу. Немає сумніву, що подібне ставлення до ораторського мистецтва свідчить про прогресивні погляди ритора і, безумовно, є вагомим внеском у розвиток теорії вітчизняного красномовства.

Сьогодні в Україні відзначається поглиблений інтерес до ораторського мистецтва. Перш за все політичне красномовство з початку створення незалежної держави у 90-х роках – це яскравий приклад становлення української самосвідомості. Красномовство повертається до національних традицій.

Ораторське мистецтво має свої закономірності. Це мистецтво – явище історичне. Кожна епоха закликає до трибуни свого оратора. Кожна епоха

створила свій образ, позначила свій відбиток на образі оратора. Чи означає це, що немає чому вчитися у Демосфена чи Сократа? Звичайно, не означає. Читаючи промови ораторів давнини, переконуємося, що зміст їх застарів, але прийоми, якими вони користувалися, здебільшого збереглися й мають силу і в наші дні. Такі ораторські і стилістичні засоби, як риторичне запитання, риторичні оклики чи звертання, метафори, іронія тощо знаходять широке застосування у виступах сучасних ораторів.

Ораторське мистецтво є не тільки явищем історичним, але й явищем національним. У кожного народу, у будь-якої нації є свої особливості в галузі ораторського мистецтва. Скажімо, жестикуляція. Мексиканець робить, за підрахунками вчених, 180 жестів за годину, француз – 120, італієць – 80, а фін – всього один жест.

Серед закономірностей, які визначають ораторське мистецтво, існує й така: ораторське мистецтво – явище особистісне. Тут дуже важливо, хто зійшов на кафедру, хто почав говорити. Можуть заперечити, що будь-яке мистецтво є особистісним, але ораторське, як і акторське, музично-виконавське, не існує окремо від людини, її свідомості. Зовсім не одне й те ж слухати живу мову або читати стенограму. Звичайно, це не означає, що зовсім не слід читати виступів ораторів минулого, що збереглися для нащадків тільки у записах; ми повинні і будемо по них вивчати основи ораторського мистецтва, тільки треба зробити відповідні висновки для себе. Щоб стати гарним оратором, необхідно докласти чимало розумових, емоційних, духовних зусиль, а щоб не боятись змарнувати їх, слід постійно вдосконалювати своє вміння.

Список використаних та рекомендованих джерел для розділу 2

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень. К.: Академія, 2011. 240 с.
3. Бодик О.П., Рудакова Т.М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 416 с.
4. Ботвина Н.В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови: навчальний посібник. К.: Арттек, 1998. 190 с.
5. Гонца І.С., Розгон В.В. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання. Умань : Візаві, 2017. 262 с.
6. Гриценко Т.Б. Риторика : навчальний посібник. К.: НАУ, 2006. 186 с.
7. Денисюк С.Г. Комунікологія : навч. посібник. Вінниця : ВНТУ, 2015. 214 с.
8. Загнітко А.П., І.Г. Данилюк. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування. Донецьк: БАО, 2006. 480 с.
9. Карпенко В.Є. Вступ до філософії мови: навчально-методичний посібник для студентів філософських і філологічних спеціальностей усіх форм навчання закладів освіти III-IV рівнів акредитації. Суми. В-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. 48 с.
10. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. К., 1970. 306 с.
11. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 21.22.2022).
12. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 01.02.2022).
13. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови. Львів: Світ, 1996. 232 с.
14. Кравцова І. А. Особливості формування комунікативної компетенції майбутніх учителів початкових класів. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/3174/2862/> (дата звернення: 01.02.2022).
15. Культура фахового мовлення: навчальний посібник/ За ред. Н.Д. Бабич. Чернівці: Книги-XXI, 2006. 496 с.
16. Максименко В.Ф. Сучасна ділова українська мова. Харків: TOP-CING ПЛЮС, 2006. 448 с.
17. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навчальний посібник. К.: Академія, 2007. 360 с.
18. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спрямування: навчальний посібник. К.: Каравела, 2008.
19. Мимренко О. Розвиток комунікативної компетентності як складової професійного зростання педагогічних працівників закладів професійної освіти. *Професійна педагогіка*. 2020. №1 (21). С. 107-159.
20. Онуфрієнко Г. Науковий стиль української мови. Навчальний посібник з алгоритмічними приписами. К.: Центр навчальної літератури. 2021. 426 с.
21. Ораторське мистецтво: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец. 2 вид. / Н.П. Осипова, В.Д. Воднік, Г.П. Клімова та ін.; За ред. проф. Н.П. Осипової. Х.: Одиссей, 2006. 144 с.

22. Пазяк О.М., Г. Г. Кисіль. Українська мова і культура мовлення: навчальний посібник. К.: Вища школа, 1995. 239 с.
23. Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Мова ділових паперів: практичний посібник. К.: Либідь, 1996. 208 с.
24. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика: пробний підручник для гімназій гуманіт. профілю. К.: Вежа, 1994. 240 с.
25. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів: Сполом, 2001.
26. Росінська О. А. Культура сучасної української мови. Довідник для всіх. Донецьк: БАО, 2009.
27. Рудь О.М. Риторика в таблицях і схемах: Довідник. Суми: СОІППО, 2009. 236 с.
28. Семеног О. Культура наукової української мови: навчальний посібник. К.: Академія, 2010. 216 с.
29. Семеног О.М., Рудь О.М. Культура фахової мови: навчальний посібник. Суми: СОІППО, 2013. 260 с.
30. Струганець Л. Мовнокомунікативна компетентність лідера в освітній галузі (теоретичний ракурс). URL: <https://ul-journal.org/index.php/journal/article/download/11/12/> (дата звернення: 21.22.2022).
31. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови: навчальний посібник. Тернопіль: ТДПІ, 1997. 96 с.
32. Українська мова за професійним спрямуванням: практикум. / Т.В. Симоненко, Г.В. Чорновол, Н.П. Руденко. К.: Академія, 2009. 272 с.
33. Українська мова. Енциклопедія. К.: Укр. Енциклопедія, 2000.
34. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор. К.: Либідь, 2001. 224 с.
35. Хміль Ф.І. Ділове спілкування: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Академ-видав, 2004. 280 с.
36. Чеботарьова О.І. Комунікативна компетентність: теоретичний аспект. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/download/1917/1612/> (дата звернення: 01.02.2022).
37. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Підручник. К.: Арій, 2009. 406 с.
38. Яцюк О.А. Управління формуванням мовно-комунікативних компетентностей майбутнього вчителя в умовах диверсифікації освіти. *Науковий огляд*. 2021. №2 (74). URL: <https://oaji.net/articles/2021/797-1618820426.pdf> (дата звернення: 10.12.2022).

Післямова

В умовах стрімкого розвитку цифрового суспільства перелік професійно значущих якостей фахівця поповнюється ще однією важливою складовою – інформаційно-цифровою компетентністю. Володіння нею забезпечує високий рівень інформаційно-технологічної культури та відкриває широкі можливості як для його подальшого навчання, так і для професійної діяльності.

Широке застосування інформаційно-комунікативних технологій підтверджує той факт, що в умовах сьогодення інформаційно-цифрова компетентність особистості є однією з визначальних складових життєвої компетентності. Щоб фахівець відповідав вимогам сучасного соціуму, потрібно постійно оновлювати наявні особистісні знання і шукати нові.

Кожна людина хоча б раз у житті замислювалася над тим, як правильно звернутися до іншої людини, як утримати нитку розмови у процесі комунікації, як справити виключно позитивне враження на співрозмовника чи аудиторію. Процес опанування мови та культури говоріння пов'язаний із опанування мовних норм та правил комунікативної поведінки. Мовно-комунікативна компетентність є одним із найважливіших показників загальної культури особистості. Високий рівень мовно-комунікативної компетентності сприяє самотворенню і самовираженню особистості.

Сучасний фахівець потребує не теоретичного знання всієї сукупності мовних правил, що розміщені у підручниках, а у нього повинно бути сформоване світобачення, яке в основі своїй передбачає постійну потребу особистості в удосконаленні мовних навичок, що, в свою чергу, виростає з любові до рідної мови.

Упорядники ставили за мету укласти такий посібник, який, першочергово озброїть читача матеріалом для професійного розвитку, бо глибоко переконані, що сьогодні у будь-якій сфері діяльності фахівець мусить мати першочергово високий рівень інформаційної та мовно-комунікативної компетентності.

Додатки

Таблиця 1.

Функціональні стилі сучасної української мови

Функціональний стиль – суспільно усвідомлена сукупність прийомів уживання, відбору та сполучення мовленнєвих засобів, функціонально зумовлена соціально значущою сферою використання.

Функціональний стиль є сукупністю стилістично-мовленнєвих різновидів, які виникли під впливом позамовних чинників. Тому кожен текст має ознаки *макростилю* і його конкретного різновиду – *підстилю*.

Науковий	функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі освіти і науки
Офіційно-діловий	функціональний різновид літературної мови, що обслуговує сферу права, влади, адміністрації, комерції, внутрішньо- і міждержавних відносин
Публіцистичний	функціональний різновид літературної мови, призначений для передавання масової інформації
Художній	функціональний різновид літературної мови, що моделює світ через конкретно-чуттєві образи й виконує естетичну функцію
Конфесійний	функціональний різновид літературної мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства
Епістолярний (за Л.І.Мацько, Л.В.Кравець)	функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин
Розмовний	функціональний різновид літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні

Кожний мовний стиль має:

- 1) сферу поширення і вживання (коло мовців, які ним послуговуються);
- 2) призначення (виконує функції засобу спілкування, повідомлення, впливу і под.);
- 3) форму і спосіб викладу (діалог, монолог, полілог);
- 4) характерні мовні засоби (слова, вирази, типи речень, граматичні форми і т. ін.).

Типізація мовних норм літературної мови

Літературна мова – це впорядкована форма національної мови, що має певні норми, розвинену систему стилів, усну і писемну форму, багатий лексичний фонд.

Норми літературної мови – це сукупність загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними і зразковими на певному історичному етапі.

Орфоепічні	- тверда вимова шиплячих: чай, чому, Польща; - дзвінки приголосні в кінці слова або складу не оглушуються: гриб, репортаж, любов; - голосний <i>о</i> ніколи не наближається до <i>а</i> : молоко, потреби, дорога; - літера <i>щ</i> передає звуки <i>шч</i>: вищий, що; - буквосполучення <i>дж</i>, <i>дз</i> передають злиті звуки: сиджу, кукурудза; - літера <i>г</i> передає звук <i>г</i>: обґрунтування, ґатунок
Акцентуаційні	норми правильного наголошування): ненависть, середина, новий, близький, чотирнадцять
Морфологічні	- норми правильного вживання відмінкових закінчень, родів, чисел, ступенів порівняння і под.; - вживання закінчень кличного відмінка: пане професоре, Андрію Петровичу, Ольго Василівно, добродію Панчук; - вживання паралельних закінчень іменників у давальному відмінку: декану і деканові, директору і директорові, сину і синові; при цьому, називаючи осіб, слід віддавати перевагу закінченням <i>-ові</i>, <i>-еві</i>, наприклад: панові Ткаченку, ректорові, але заводу, підприємству, відділу тощо, - чоловічі прізвища на <i>-ко</i>, <i>-ук</i> відмінюються: Олегові Ткачуку (але Олені Ткачук), Василя Марченка (але Мар'яни Марченко), Максимові Брикайлу (але Тетяні Брикайло); - форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: дорожчий, найдорожчий (а не більш дорожчий, самий дорогий); - визначення роду іменників: так, слова шампунь, аерозоль, біль, степ, нежить, тюль, ступінь, Сибір, поні, ярмарок – чоловічого роду; слова бандероль, барель, ваніль, авеню, альма-матер – жіночого; євро, Тбілісі, табло – середнього; - використання іменників, прикметників тощо замість активних дієприкметників: завідувач кафедри (а не завідуючий), виконувач обов'язків (а не виконуючий), чинний правопис (а не діючий), відпочивальники (замість відпочиваючі) і т.д.

Лексичні	норми правильного слововживання
Синтаксичні	норми правильної побудови речень і словосполучень, уживання прийменників
Стилістичні	норми правильного відбору мовних засобів залежно від ситуації
Графічні	норми передавання звуків і звукосполучень на письмі
Орфографічні	норми написання слів
Пунктуаційні	норми вживання розділових знаків

Останні три типи мовних норм (графічні, орфографічні, пунктуаційні) називаються правописними.

Таблиця 3.

Компоненти лексикографічної компетенції

Одним із складників наукової мовної культури педагога є лексикографічна компетенція. Вона охоплює мотиваційний, емоційно-естетичний, когнітивний, операційно-діяльнісний компоненти.

Головним об'єктом лексикографії є словник.

Мотиваційний компонент	Передбачають сформованість стійкої усвідомленої потреби, емоційно-оцінного ставлення та інтересу в опануванні здобутків української лексикографії, переконаності в суспільній значущості знань з лексикографії, бажання здійснювати лексикографічний науковий пошук, вироблення мовного смаку шляхом розширення філологічного кругозору, професійного задоволення від виконуваної діяльності. Важливе значення при цьому мають духовні цінності, глибина лексикографічних мовних знань особистості.
Емоційно-естетичний компонент	
Когнітивний компонент	Становлять знання типів словників, праць українських лексикографів, особливостей словникової статті, її своєрідності у словниках різних типів, а також професійної лексикографічної роботи з текстом.
Операційно-діяльнісний компонент	Складовими операційно-діяльнісний компоненту є вміння й навички оперувати набутими лексикографічними знаннями у професійній діяльності: сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх з погляду нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; з'ясовувати роль синонімічних, антонімічних,

	фразеологічних, орфоепічних, орфографічних та ін. словників у формуванні мовної культури особистості; здійснювати порівняльний аналіз словників, володіти навичками збирання та оброблення лексикографічного матеріалу, у т.ч. комп'ютерного, укладати власні словники-довідники тощо.
--	--

Таблиця 4.

Аспекти культури наукової мови

Нормативний аспект	Комунікативний аспект	Етичний аспект	Прикладний аспект
Передбачає знання літературних норм і вміння застосувати їх у науковому мовленні	Пропонує відбір мовних засобів, які найкраще виконують завдання наукового спілкування	Дотримання норм поведінки, повага до учасників спілкування, доброзичливість, тактовність	Науковий текст розглядається як носій функціонально-стильової специфіки, що дає змогу пояснювати мовленнєві огріхи, їх психологічну природу, фактори впливу на їх появу

Мова науки – засоби мови, що характеризують усі функціонально-стильові різновиди наукової сфери спілкування; специфічна система граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які становлять ядро і периферію наукового стилю.

Мова науки, або мова наукового стилю викладу, наукова (спеціальна) мова, виконує епістемічну, когнітивну, комунікативну функції і слугує для задоволення соціальних, гносеологічних, комунікативно-прагматичних потреб особистості і соціуму. Лексику мови різних наук представляють загальнонаукові слова, стійкі словосполучення, терміни, невербальні знаки (символи, пінктограми тощо), словотвірна підсистема, відповідні синтаксичні конструкції. Складником мови науки є науковий стиль.

Таблиця 5.

Чинники, що впливають на формування культури мови та сфери спілкування людей

Система норм літературної мови (мовний компонент культури мовлення)	Граматична і стилістична грамотність, повнота розуміння мовної одиниці і володіння законами логіки при створенні і сприйнятті текстів визначають правильність, точність і логічність мовлення в конкретній ситуації або певній сфері спілкування
Сукупність етичних правил свого народу (етичний компонент культури мовлення)	Правильність мовлення передбачає також знання культурної традиції і заборон (табу), розуміння, що таке доречність і чистота мовлення
Мета й обставини спілкування (комунікативний компонент культури мовлення)	Крім володіння мовними нормами і знання культурно-етичних варіантів, на культуру мовлення впливає вміння гнучко поводитися в конкретній ситуації, зокрема висловлюватися доречно, лаконічно, ясно
Національні уявлення про красу мовлення (естетичний компонент культури мовлення)	Краса українського мовлення формується евфонічністю (милословністю), словниковим багатством, різноманітністю граматичних конструкцій і стилістичною виразністю
Мовна освіта і загальна освіченість мовців	Процес і результат навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння основ теорії мови з метою комунікації, на мовленнєвий, розумовий і естетичний розвиток особистості.

Таблиця 6.

Сфери спілкування

Родинна	Спілкування має повчальний характер. Завоюючи мовні стереотипи дорослих, молода людина з часом намагається «вирівняти» спілкування. Це переважно вдається, іноді виникає конфліктна ситуація.
Психологічна	Мовець шукає духовної сумісності з іншими індивідами і можливості реалізувати свою волю, емоції, інтелект.
Соціальна	Самоутвердження в соціумі
Навчальна і навчально-професійна	Мовець прагне реалізувати себе як громадянин на рівні виробничих, майнових, економічних відносин, досягти кар'єри, професійної майстерності

Рівні мовної культури

Мовна особистість у процесі становлення і розвитку проходить кілька етапів, щоразу підіймаючись на вищий рівень мовної культури.

Рівень мовної правильності	Його досягають завдяки мовній освіті, тобто вивченню правил користування мовою, її лексикою, граматичними формами, елементами текстотворення. Цей рівень передбачає вироблення орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних навичок, вміння будувати речення, нескладні типові тексти і користуватися ними.
Рівень інтеріоризації	На цьому рівні виявляються вміння реалізовувати себе у висловленнях відповідно до власного внутрішнього стану; вміння творити і виражати себе засобами мови; володіти основними формами усного і писемного спілкування (монолог, діалог, полілог; опис, розповідь, міркування), певними стилями. Це рівень виразності і комунікативної достатності.
Рівень насиченості мовою	Мова мовця характеризується логічністю, предметністю, точністю, виразністю, образністю, багатством мовних засобів. Людина уже володіє жанрами і стилями, текстотворенням.
Рівень адекватного вибору	Це рівень комунікативної досконалості. Він передбачає досконале володіння функціональними типами мовлення, стилями літературної мови, а також точну мовну реакцію.
Рівень володіння фаховою метамовою	Володіння терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення, мовними формами.
Рівень мовного іміджу соціальних ролей	Політика, державного працівника, керівника, вченого – етичними й естетичними манерами живого мовлення. <i>Два останні рівні є найвищими рівнями формування мовної особистості й мовної культури.</i>

Таблиця 8.

Види мовної компетенції

Лексична компетенція	Полягає в оволодінні лексичними засобами сучасної української літературної мови і вмінні користуватися ними. Вона передбачає широкий словниковий запас, у т.ч. володіння термінологією, необхідною для спілкування у професійній сфері. Вибір лексичних елементів залежить від сфери і ситуації, у яких перебуває мовець.
Граматична компетенція	Це знання і вміння користуватися граматичними ресурсами української мови (словотвірні одиниці, способи словотворення, морфологічні одиниці, категорії і форми, синтаксичні одиниці й категорії), що необхідно для розуміння й продукування текстів у різних сферах професійної діяльності.
Семантична компетенція	Це здатність комуніканта усвідомлювати й контролювати організацію змісту. Вона інтегрується у розвиток мовленнєвої комунікативної компетенції, оскільки питання змісту посідають центральне місце в комунікації. Відношення слова до його загального контексту, внутрішньолексичні зв'язки, значення граматичних елементів, категорій, структур та процесів, такі логічні зв'язки, як наслідковість, пресупозиція (спільний фонд знань комунікантів), імплікативність (наявність непрямо вираженого змісту, виявляється в побутовому мовленні як натяк, художньому тексті як підтекст, у діловому спілкуванні як саморепрезентація), мають велике значення в розумінні та продукуванні текстів.
Фонологічна та орфоепічна компетенції	Пов'язані із знанням звукових засобів сучасної літературної мови, вмінням мовця ними користуватися. Ці види компетенції забезпечують відтворення звукового образу мови і правильне звукове оформлення мовлення.
Орфографічна компетенція	Полягає в оволодінні системою правил, що визначають правопис слів згідно з усталеними нормами, та вмінні їх застосовувати. Вона є необхідною умовою грамотного письма.
Пунктуаційна компетенція	Відображає логічне інтонаційне членування мовного потоку та забезпечує легше сприймання і розуміння писемного тексту.

Таблиця 9.

Загальна характеристика наукового стилю мовлення [21]

Науковий стиль – функціональний різновид літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, виробництва, освіти і реалізується у спеціалізованих текстах різних жанрів.

Сфера використання	Наука, техніка, виробничі відносини
Ознаки	Офіційний характер стосунків учасників мовлення, підготовленість мовлення, переважно писемна форма мовлення у вигляді монологу, логічна послідовність викладу, однозначність, точність, стислість за інформативною насиченістю змісту, конкретність, об'єктивність викладу
Особливості	Насиченість термінами, наукова фразеологія, превалювання абстрактної лексики, застосування форми однини у значенні множини, вживання переважно іменників, багатокomпонентних складних речень
Функція	Наукове спілкування
Тип мовлення	Міркування; використання опису і розповіді як способу аргументації в міркуванні

Таблиця 10.

Функції наукового стилю [20]

Інформативна	функція повідомлення
Епістемічна	наукове тлумачення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, ситеатизація знань
Комунікативна	передавання спеціальної інформації
Перформативна	встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу
Гносеологічна	пізнавальна, спрямована на розширення знань читача
Когнітивна	отримання нового знання
Функція впливу	прагнення автора переконати слухачів (читачів) у правильності своєї позиції
Функція аргументованого доказу	наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення і думки
Діалогічна	звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з піжходами, позиціями інших науковців

Метою наукового стилю є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання, пояснення причин явищ, опис істотних ознак, властивостей предмета наукового пізнання.

Сферою реалізації наукового стилю є переважно писемне мовлення, однак відчутне зростання наукових контактів у вигляді конференцій, симпозіумів, семінарів загострює увагу і до усного науковго мовлення.

Таблиця 11.

Внутрішньо-стильова диференціація наукового стилю

Зберігаючи основні ознаки стилю, кожний підстиль і жанр характеризується своїми особливостями використання мовних засобів. Власне науковий підстиль має інтернаціональні загальнонаукові терміни; науково-популярний – використовує елементи й художнього мовлення (тропи), щоб зацікавити читача; науково-навчальний – характеризується доступністю викладу інформації, спрощеності системи доведень, програмністю викладу матеріалу, спрямованою на активізацію мислення учня, поступовим, послідовним введенням термінологічної лексики.

Підстилі наукового стилю та їх жанрові різновиди [20]

Функціональна класифікація дає змогу виділити такі підстилі наукового стилю: власне науковий, науково-навчальний (дидактичний), науково-технічний (виробничо-технічний), науково-популярний, науково-інформативний (науково-реферативний), науково-довідковий (довідково-енциклопедичний), науково-діловий. Частина вчених зараховує науково-інформативний та науково-довідковий різновиди до власне наукового підстилю. У межах наукового стилю виокремлюють також науково-публіцистичний та науково-фантастичний підстилі. Кожний підстиль охоплює різні жанри й види текстів.

Різновид наукового стилю	Жанрові різновиди
Власне науковий	статті, дисертації, монографії, наукові доповіді
Науково-популярний	нарис, книги, лекції
Науково-навчальний	підручники, навчальні посібники, програми, збірники вправ, лекції, конспекти
Науково-інформативний	реферати, анотації, рецензії, відгуки, огляди, резюме
Науково-довідковий	словники, енциклопедії, довідники, каталоги
Науково-технічний	інструкції, патенти, авторські свідоцтва, доповідні записки, службові листи, промислова реклама
Науково-діловий	наукові звіти, довідки про впровадження результатів досліджень, угоди про наукову співпрацю
Науково-публіцистичний	науково-публіцистична стаття, хроніка, науковий огляд, наукове інтерв'ю, репортаж
Науково-фантастичний	фантастичні оповідання, повісті, романи

У межах наукового функціонального стилю виокремлюють такі типи мовних висловлювань: опис, розповідь, міркування, доказ.

Типи мовних висловлювань у межах наукового стилю

Опис	В описах перераховують у певній послідовності ознаки та властивості того чи іншого об'єкта. Кожний наступний елемент додає відомості до попереднього. В описі досліджень, приладів використовують неозначено-особові речення, які дають змогу зосередити увагу на дії.
Розповідь	Розповідь у науковому тексті застосовують для повідомлення. Вона характеризується, як правило, наявністю різновидових дієслів. <i>Власне описові та розповідні наукові тексти функціонують рідко. Частіше використовують змішаний тип викладу – розповідно-описовий.</i>
Міркування	У текстах-міркуваннях досліджують явища або предмети, розкривають їх внутрішні ознаки і доводять певні положення. Міркування дає змогу на основі зафіксованих фактів осмислити їх, зіставити, дійти до певного висновку. У таких текстах можливі два способи розташування матеріалу: 1) від загального до часткового, від узагальнень до фактів, спостережень, тобто спочатку подають тезу, а відтак аргументи та ілюстрації; 2) від часткового до загального, від спостережень і фактів до узагальнень, висновку.
Доказ	Доказ у науковому мовленні є одним із різновидів міркування. Науковий доказ оформлюють як текст із чіткою структурою (теза – аргументи (система умовиводів) – висновок) і системою мовних засобів, що необхідні для досягнення істинності висловленого судження.

Таблиця 14.

Жанр – форма організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, що історично склалася і характеризується функціонально-смісловою специфікою і стереотипною композиційною структурою.

За ступенем узагальнення розрізняють первинні і вторинні жанри.

За формою жанри наукового мовлення поділяють на великі і малі.

**Жанри текстів наукового стилю
(за ступенем узагальнення та формою)**

До первинних наукових текстів , мета яких – передавання наукових відомостей, отриманих у процесі наукових досліджень, належать монографія, дисертація, дипломні, магістерські роботи, наукова стаття, наукова доповідь та ін.
До великих жанрів належать дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники.

До вторинних наукових текстів (їх мета – опис змісту первинних текстів) зараховують конспекти, реферати, анотації, рецензії, тези, науково-технічні огляди, наукові звіти, резюме, протоколи засідань наукових товариств тощо.
До малих жанрів належать наукові статті, реферати, анотації, тези, огляди, рецензії.

Таблиця 15.

Терміном «текст» послуговуються різні галузі знань: лінгвістика, літературознавство, філософія, едітологія, семіотика та ін.

Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловими і формально-граматичними зв'язками, спільною тематичною і сюжетною заданістю.

Основними ознаками тексту є зв'язність, цілісність, членованість, лінійність, інформативність, завершеність.

Основні ознаки тексту [11]

Зв'язність	Одна з основних категорій тексту, оскільки опосередковує розвиток теми і забезпечує його цілісність. Категорія зв'язності розглядається в двох аспектах – структурно-граматичному (вивчають формальні засоби зв'язності: семантично близькі слова і фрази, граматичні і стилістичні одиниці, форми і категорії, що формують текст) і змістовому (розвиток теми, яка виступає основним
-------------------	---

	засобом зв'язності тексту). Обидва види тісно пов'язані і виокремлюють їх лише з метою наукового аналізу.
Цілісність	Сутність її полягає в єдності кількох видів цілісностей: - змістової (єдність ідеї, теми, змісту); - комунікативної (єдність мети, намірів мовного спілкування); - структурної; - формально-граматичної (єдність мовленнєвих жанрів, їх комплексів, узгоджуваність і координація форм.
Членованість	Властивість тексту бути комунікативно членованою одиницею свідчить про гармонійність його природи. Розрізняють членування тексту за кількома ознаками: змістове і технічне, концептуальне й методичне, глибинне і поверхове, об'єктивне і суб'єктивне та композиційне формально виражене.
Лінійність. Гіпертекст.	Лінійність відображає живий мовний матеріал і його виголошення. Нині текст долає лінійність і перетворюється на гіпертекст з нелінійною структурою. Це особлива форма збереження й представлення ієрархічно структурованої текстової інформації, що має специфічні засоби переходу від одного інформаційного блоку до іншого.
Інформативність	Кожний текст, що має названі вище ознаки, є інформативним: разом із мовними знаннями він передає екстралінгвістичні знання. Текст є акумулятором інформації і каналом її передавання. Інформація як здобуті людським розумом і досвідом знання та повідомлення про них є основою, місткістю і наповненням мовних текстів.
Завершеність	У лінгвістиці тексту єдиного розуміння єдиного розуміння цієї категорії немає. І. Гальперін тлумачить завершеність тексту як вичерпне змістове і структурне вираження задуму автора. Але сучасні вчені все частіше пов'язують завершеність із формою, а не змістом тексту. Текст як продукт мовлення й предмет перцепції фігурує в комунікативному середовищі як своєрідна графічно-мовна система й структура.

Шари показників зв'язності тексту [11]

Зв'язність тексту без спеціального мовного вираження є найбільш яскравою маніфестацією інтерактивних стратегій тексту, вбудованої програми інтерпретації. Розрізняють три шари показників зв'язності.

4. Сегментні:

- лексичні (повтор, синоніми, антоніми, однокореневі слова, однотемні слова);
- морфологічні (сполучники, сполучні слова, вказівні займенники, узгодження часово-видових форм дієслова, ступені порівняння);
- синтаксичні (порядок слів, порядок зчеплення частин, послідовність);
- стилістичні (синтаксичний паралелелізм, еліпс, градація, питальні речення тощо).

5. Суперсегментні:

- інтонація (сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця);
- паузи (перерва в артикуляції для вдихання повітря);
- наголоси (виділення складу в слові – словесний наголос, слова в синтагмі – синтагматичний наголос, синтагми у фразі – фразовий наголос).

6. Ситуативні:

- ситуації;
- асоціації (суб'єктивний образ об'єктивного зв'язку між предметами і явищами, фізіологічною основою якого є тимчасовий нервовий зв'язок)

Типи зв'язності наукового тексту [11]

Типи зв'язності виділяють за різними ознаками: логічними, асоціативними, образними, композиційно-структурними, стилістичними, ритмоутворювальними. Відповідно до цих ознак виокремлюють шість основних типів зв'язності тексту.

Логічна зв'язність	Наявна у причинно-наслідкових відношеннях між елементами тексту, при аналізі й синтезі його частин, розгортанні індукції (від окремого до загального) і дедукції (від загального до окремого) тексту.
Асоціативна зв'язність	Домінантні теми, ключові слова, суміжна сполучуваність, метафоричні тропи, риторичні фігури синтаксичного паралелелізму.
Образна зв'язність	Забезпечується системою образів (позитивних, негативних, головних, другорядних, периферійних) та наскрізними образами-символами; основними мовними засобами є тропи і фігури.
Композиційно-структурна зв'язність	Виявляється в будові тексту, диспозиції його частин, залежності композиційних елементів, несуперечливості змісту логічних і граматичних зв'язків та реалізується спеціалізованими або функціонально зорієнтованими на її вираження різнорівневими мовними одиницями. Спеціалізованими засобами вираження її є сполучники, повторювані іменники, особові і вказівні займенники, деякі прислівники, вставні конструкції, що показують, як розгортається зміст тексту, як пов'язані його частини.
Стилістична зв'язність	Полягає у гомогенності (однорідності) й гармонійності його стилістичної системи а саме у відповідності її стильових параметрів певному стилю, підстилю, жанровому різновиду.
Ритмоутворювальна зв'язність	Базується на повторюваності образів, тем, на рівномірному чергуванні співмірних елементів, паралелізмі конструкцій, на вживанні речень з однаковими однорідними рядами тощо. <i>Цей тип зв'язності наявний у поетичних і прозових художніх творах.</i>

Таблиця 18.

Види членованості тексту

Властивість тексту бути комунікативно членованою одиницею свідчить про гармонійність його природи. Розрізняють членування тексту за кількома ознаками: змістове і технічне, концептуальне й методичне, глибинне і поверхове, об'єктивне і суб'єктивне та композиційне формально виражене. Відповідно до цих ознак розрізняють кілька видів членування тексту.

Змістове і технічне членування	Знаходить вираження у поліграфічному оформленні від заголовка до глави, розділу, параграфа та абзацу
Концептуальне членування	Відповідає певним концептам (ідеям, ментальним праобразам, темам, судженням і поняттям)
Методичне членування	Підпорядковується певній прикладній освітній меті
Глибинне членування	Відповідає задуму, ідеї і сутності намірів, етапам досягнення мети
Поверхове членування	Може бети зовнішнім відображенням глибинного, але через якісь формально видимі ознаки (наприклад, паузи)
Об'єктивне і суб'єктивне членування	Найпомітніше в художніх текстах, де може діяти кілька ліній текстових модальностей, авторських задумів, рецепцій і рефлексій
Композиційне формально виражене членування	Суттєво залежить від стилю, підстилю, жанру тексту, його змістової інформації, а також прагматичної настанови творця тексту. Розмір частин тексту визначають з урахуванням можливостей читача стиймати інформацію

Російський лінгвіст І. Гальперін розрізняв два види членування тексту – об'ємно-прагматичне і контекстно-варіативне.

Об'ємно-прагматичне членування	Найбільшою структурною одиницею тексту є том або книга; далі – частина, глава, главка, абзац, висловлювання
Контекстно-варіативне членування	Передбачає такі форми мовленнєвих актів: - мовлення автора (розповідь; опис природи, зовнішності персонажів, обстан, ситуації, місця дії; роздуми автора); - чуже мовлення (діалог з авторськими ремарками; цитування); - невласне пряма мова

Членування будь-якого тексту здійснюється з метою полегшення сприйняття повідомлення адресатом і для усвідомлення автором характеру часового, просторового, образного, логічного зв'язку відрізків повідомлення.

Таблиця 19.
Види змістової інформації у тексті

Саме інформативність тексту в мовній комунікації стала одним із основних мотивів розвитку прагматичної і когнітивної лінгвістики.

Тексти у різних комбінаціях можуть містити такі види змістової інформації.

Фактологічна інформація	Відповідає емпіричному рівню пізнання
Концептуальна і гіпотетична інформація	Відповідає теоретичному рівню пізнання
Методична інформація	Висвітлює опис способів і прийомів засвоєння інформації
Естетична інформація	Містить категорії оцінного, емоційного, морально-етичного планів
Інструктивна інформація	Містить орієнтацію на певні дії

Більшість текстів наукового стилю охоплює переважно фактологічну, концептуальну і гіпотетичну інформацію; науково-навчального – методичну; офіційно-ділового – інструктивну; художнього – фактологічну і естетичну; публіцистичного – фактологічну і оцінно-емоційну тощо.

Таблиця 20.
Принципи укладання наукових текстів

Науковий текст – цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, параграфами, абзацами), насиченими відповідною термінологією.

Серед принципів укладання наукових текстів учені виділяють такі:

Принцип змістової насиченості	Полягає в новизні професійно орієнтованої інформації, її пізнавальній цінності, лексичному і граматичному наповненні
Принцип професійної значущості	Виявляється у повідомленні необхідної інформації з галузі професійної сфери діяльності
Принцип наукової інформативності	Спрямований на вияв смислової і змістової новизни наукового тексту, що розкривається в авторській концепції, оцінці певного явища чи факту
Принцип новизни наукового тексту	Характеризується наявністю теоретичних положень, нових знань, які обґрунтовані на основі фундаментальних або прикладних наукових досліджень і впроваджені у практику

Принцип змістової завершеності	Реалізується у цілісності розкриття поставлених завдань
Принцип проблемності	Передбачає потребу кодування проблемних запитань у назвах, змісті окремих параграфів і всього наукового тексту
Принцип доступності фахівцеві однієї чи кількох галузей	Означає зрозумілість, легкість сприйняття інформації, відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості користувача
Принцип інтертекстуальності	Характеризують як багатовимірний зв'язок наукового тексту з іншими. Російська лінгвістка Н.Колеснікова наголошує на особливому способі побудови смислу тексту, так званому діалозі з певною чужою смисловою позицією, на взаємодії «своїї» і «чужої» мови (залучення читача до авторського міркування)

Таблиця 21.

**Види наукових текстів
(за функціональним призначенням)**

Оглядний текст	Забезпечує наукове обґрунтування предмета дослідження, установлює межі цього дослідження, показує ступінь невивченості його окремих складових.
Методологічний текст	Слугує для вмотивування та опису специфіки методології проведеного дослідження.
Емпірико-фактологічний текст (термін Ю. Сурміна)	Містить опис фактологічної бази дослідження, класифікації і узагальнення фактів у конкретному дослідницькому контексті.
Теоретичний текст	Подає теоретичні аспекти предмета дослідження.
Пояснювальний текст	Розкриває основні положення, містить різні примітки і тлумачення понять, таблиць, формул, рисунків тощо.
Додатковий текст	Подає анкети, тексти завдань, рисунки, графіки, статистичний матеріал як додаткові докази наукових положень. Такий текст розміщують у додатках до наукової роботи.
Науковий текст мішаного типу	Має ознаки різних видів наукових текстів (теоретичного з елементами оглядового, емпірико-фактологічного або пояснювального текстів).

Отже, ознаками наукового тексту є чітка, логічна структура, зв'язність, проблемність, гіпотетичність, інформаційна логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність, модальність. Створити якісний текст допомагає сформована культура читання.

Таблиця 22.

Різновиди читання наукового тексту

Читання наукового характеризують як одну з функцій пізнавальної діяльності людини, спрямовану на вилучення наукової інформації із друкованих джерел.

Залежно від ступеня ознайомлення з інформацією виокремлюють такі різновиди читання:

Переглядове читання	Зорієнтоване на попереднє ознайомлення із книгою і виділення ключових слів, зокрема в анотації, змісті, передмові (вступі), окремих частинах тексту
Ознайомлювальне читання	Передбачає отримання загальних відомостей про зміст тексту і визначення його основної ідеї
Поглиблене читання	Полягає в опрацюванні наукового тексту, його аналізі та оцінюванні (виписування понять із їх поясненням, неодноразове перечитування окремих частин тексту)
Аналітико-критичне (творче) читання	Спрямоване на постановку різного типу питань до тексту, сортування наукового матеріалу, коментування фрагментів наукового тексту, його рецензування

Для організації роботи з науковим текстом українська мовознавець Галина Онуфрієнко радить:

- читати текст з олівцем в руках;
- ознайомлюватися з бібліографічним описом тексту;
- переконуватися в розумінні всіх слів, термінів, терміносполук, фраз;
- осмислювати здобуту інформацію, опираючись на отримані знання і досвід;
- самостійно добирати приклади, що також ілюструють головні ідеї (думки) тексту;
- перечитувати найважливіші за змістом фрагменти тексту і ті, що не зовсім зрозумілі або викликають певний сумнів;
- письмово передавати основну інформацію наукового тексту.

Види фіксації інформації при читанні наукового тексту

Наслідком сприймання тексту є розуміння його смислової структури.

Розуміння наукового тексту – розкриття сутності предметів та явищ, описаних у науковому тексті, усвідомлення зв'язків та залежностей між ними.

Фіксувати інформацію при читанні наукового доцільно за допомогою поміток, виписок, складання плану, тез, шляхом створення реферату, анотацій, конспектів.

Помітка	Позначення у вигляді певних знаків, символів, важливих для читача (користувача) слів, словосполучень, рядків, речень у тексті [20, с. 71]: ! – повна згода з тим, про що йдеться в тексті; ? – незгода з автором, сумнів; !? – здивування; NB – дуже важливо; V – важливо та ін.
Виписки	Вибрані з тексту потрібні теоретичні положення, статистичні дані тощо з посиланням на наукове джерело. Такий дослідницький матеріал слугує основою наукової (димломної, магістерської, дисертаційної) роботи.
Складання плану	Вид роботи з текстом, засіб засвоєння і розуміння прочитаного, шлях до вивчення (складання, підготовки) композиції тексту.
Тези	Послідовно сформульовані основні ідеї, думки та положення доповіді, лекції, статті [20]. За змістом тези поділяють на три типи: 1) тези визначення проблеми (короткий вступ про актуальність теми; огляд існуючих поглядів на проблему чи опис ситуації в предметній галузі; окремі власні думки на цю тему; передбачувані напрями дослідження; висновки); 2) тези, що висвітлюють результати дослідження (короткий вступ як постановка проблеми, гіпотеза, перлік застосованих методів, параметри вибірки, власне результати, інтерпретація і висновки); 3) тези, що репрезентують нову методику роботи (вступ, що описує сферу застосування методики; опис існуючих методик; опис результатів застосування, методику оцінювання ефективності; висновки).
Реферат	Аналітико-синтетичне опрацювання наукового джерела (статті, монографії тощо), аналіз його основних положень, фактів, результатів, висновків [20, с.73]
Анотація	Короткі відомості про книгу, статтю, монографію з погляду призначення, змісту, виду, форми й інших особливостей.
Конспект	Короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо [20, с.73].

Таблиця 24.

Змістово-композиційна структура тез

Тези є одним із найчіткіших жанрів. Вони мають суворо нормативну змістово-композиційну структуру, в якій виділяються: преамбула, основне теоретичне положення, завершальна теза (висновок). Чітке логічне членування змісту тез підкреслюється рубрикацією, а в деяких випадках – і виділенням абзаців під однією рубрикою.

Назва	Відображає головну ідею
Преамбула	Актуальність і ступінь розробленості проблеми
Основні тези-положення	Обґрунтування, докази на користь проблеми, яку досліджує автор тексту
Завершальні тези	Основні результати, перспективи

Таблиця 25.

Типи тез за змістом

Тези визначення проблеми	Короткий вступ про актуальність теми; огляд існуючих поглядів на проблему чи опис ситуації в предметній галузі; окремі власні думки на цю тему; передбачувані напрями дослідження; висновок.
Тези, що висвітлюють результати дослідження	Короткий вступ як постановка проблеми; гіпотеза (у випадку експериментального дослідження); перелік застосованих методів; параметри вибірки; власне результати; інтерпретація; висновки.
Тези, що репрезентують нову методику роботи	Вступ, що описує сферу застосування методики; опис існуючих методик; опис результатів застосування, методику оцінювання ефективності; висновки.

Елементи мовного оформлення реферату

Реферат виконує інформаційну функцію (подає інформацію про певний документ) і пошукову (його використовують для пошуку конкретних тематичних документів та інформації).

За належністю до певної галузі знання реферати класифікують на реферати із гуманітарних, природничих, суспільних, технічних та інших галузей науки; за автором – на автореферати, реферати, укладені працівниками реферативної чи інформаційно-бібліографічної служби та ін.

Елементами мовного оформлення реферату є:

Цитування	Дослівне відтворення фрагментів первинного документа
ПЕРЕФРАЗУВАННЯ	Передбачає часткову зміну (скорочення, об'єднання, групування тощо) окремих фрагментів тексту первинного документа
Заміщення	Заміна фрагмента тексту (речення загалом чи його частини, словосполучення чи слова), якщо це не спотворює змісту документа, словами <i>такі, подібні, вищезазначені, розглянуті попередньо</i>
Опущення	Полягає у пропуску слова чи словосполучення на зразок <i>ця стаття, відповідно, наприклад, зокрема</i> без спотворення смислового змісту тексту реферату
Суміщення	Коли два чи кілька речень, де є подібні елементи, накладають одне на одне, утворюючи складну конструкцію.

Таблиця 27.

Лінгвістичні ознаки реферату відповідно до його композиційно-структурної організації

Частини реферату	Лінгвістичні складові тексту	Засоби, що забезпечують цілісність тексту
План	1. Укладання складного плану 2. Формулювання номінативних речень	
Вступ	1. Проблема у загальному вигляді 2. Виокремлення основних питань, які будуть висвітлені у рефераті 3. Перехід до головної інформації	Клішовані звороти, вставні слова та речення, сполучники, прислівники
Основна частина	1. Висвітлення питань у вигляді головної та другорядної інформації 1.1. Використання непрямої мови 1.2. Використання цитат 1.3. Використання посилань на першоджерела 1.4. Формулювання власних речень, стислих за змістом 1.4.1. Дотримання номінативного стилю у зачинах абзаців 1.5. Перефразування, компресія першоджерела 1.6. Порівняння думок авторів первинних документів 1.7. Формулювання висновків щодо викладення інформації у зазначеному пункті реферату 1.8. Логічна послідовність викладення інформації	Клішовані звороти, вставні слова та речення, сполучники, прислівники
Заклучна частина	1. Підведення підсумку щодо загальної проблеми у рефераті 2. Висновки відповідно до висвітлених у рефераті питань 3. Перспективне бачення проблеми	Клішовані звороти, вставні слова та речення, сполучники, прислівники
Список використаної літератури	1. Першоджерела 2. Наукова критична література 2. Інтернет-джерела 4. Оформлення відповідно до норм	Норми оформлення вторинного наукового тексту

Таблиця 28.

Анотація – стисла характеристика друкованого твору, що переказує його зміст у вигляді переліку найголовніших питань, дозволяє отримати (або поновити в пам'яті) загальне уявлення про роботу, мати думку про її цінність і необхідність подальшого знайомства з нею. Сутність і призначення анотації полягає в тому, що вона дає стисло характеристику самого джерела інформації і відповідає на питання, про що говориться у первинному документі. Анотація, на відміну від реферату, не розкриває зміст документа, а лише інформує про існування документа певного змісту і характеру, дає найзагальніше уявлення про його зміст.

Анотація – короткі відомості про книгу, статтю, монографію з погляду призначення, змісту, виду, форми й інших особливостей [20, с. 78].

Види анотацій

Довідкова (<i>описова або інформаційна</i>)	характеризує тематику документа, але не дає його критичної оцінки
Рекомендаційна	характеризує документ і дає оцінку документа щодо його придатності для певної категорії споживачів з урахуванням їх особливостей.
Загальна	характеризує документ в цілому і розрахована на широке коло фахівців
Спеціалізована	характеризує документ лише за окремими аспектами і розрахована на вузьке коло фахівців
Аналітична анотація	є різновидом спеціалізованої анотації, характеризує певну частину або аспект змісту документа.
Групова анотація	містить узагальнену характеристику двох і більше документів.

Таблиця 29.

Стилістично нейтральні засоби поєднання частин у тексті

Смислові відношення між частинами інформації	Засоби зв'язку
Тотожність, близькість діяча, місця або часу дії	Він, цей, той, такий, тут, там, скрізь, туди, сюди, всюди, вище, нижче, навколо, тоді, у той час
Приєднання і поєднання частин інформації	І, також, при цьому, при тому, до речі, крім того, більш того, разом із тим, між іншим
Причинно-наслідкові й умовно-наслідкові відношення між частинами тексту	І, але, а, проте, однак, і все ж, з одного боку, з іншого боку, навпаки, не тільки (не лише), а й (але й); таким чином, тоді як, на противагу цьому
Узагальнення, висновок, підсумок інформації	Отже, таким чином, одне слово, з цього випливає, що; коротше кажучи
Порядок викладу інформації	По-перше, по-друге, по-третє, нарешті
Пояснення, уточнення, виділення окремого	Наприклад, так наприклад; зокрема, а саме, тільки, лише, навіть, адже, іншими словами, точніше кажучи, причому, притому
Початок, одночасність, повторюваність, завершення дії	Спочатку, перш за все, у першу чергу, зараз, тепер, попередньо, одночасно, у той же час, поряд з, щойно, знову, ще раз, потім, на закінчення, на завершення, пізніше
Зв'язок із попередньою і наступною інформацією	Як уже було зазначено, як зазначалось, як було показано, як було доведено, згідно з цим, подібно цьому, відповідно до цього, останній, попередній, наступний, згаданий, зазначений, доведений, знайдений, наведений, визначений, сформульований, перерахований, проаналізований, викладений, обстежуваний, досліджений
Уведення узагальнюючої інформації	Розглянемо такі випадки, наведено приклад, продовжимо аналіз, з'ясуємо відношення

Вибір джерел інформації
Критерії попередньої оцінки джерел інформації та знань

1. Автор.
2. Видавництво.
3. Назва.
4. Рік видання / перевидання.
5. Кількість перевидань.
6. Тираж.
7. Аналіз анотації.
8. Аналіз змісту.
9. Аналіз рецензії.
10. Кількість сторінок.
11. Спосіб розповсюдження.
12. Торгова мережа.
13. Рейтинги.
14. Рекомендації.
15. Зовнішній вигляд.
16. Внутрішнє оформлення.
17. Інші.

Критерії класифікації документів [26]

Найважливішою кваліфікаційною ознакою документа є його зміст, зокрема відношення зафіксованої в ньому інформації до предмета чи напрямку діяльності. Відповідно до цього виділяють різні види документів за ознаками кваліфікації і групами.

№з/п	Ознаки класифікації	Групи документів
1.	За найменуванням	Заява, лист, телеграма, довідка, інструкція, службова записка, протокол та ін..
2.	За походженням	Службові (офіційні) й особисті. Службові документи створюються організаціями, підприємствами та службовими особами, які їх представляють. Вони оформляються в установленому порядку. Особисті документи створюються окремими особами поза сферою їх службової діяльності.
3.	За місцем виникнення	Внутрішні, зовнішні. До внутрішніх належать документи, що мають чинність лише всередині тієї організації чи установи, підприємства, де їх складено.

		<i>До зовнішніх</i> належать ті документи, які є результатом спілкування установи з іншими установами чи організаціями.
4.	За призначенням	Щодо особового складу (особові офіційні документи), кадрові, довідково-інформаційні, обліково-фінансові, господарсько-договірні, організаційні, розпорядчі
5.	За напрямом	Вхідні, вихідні
6.	За формою	Стандартні (типові) й індивідуальні (нестандартні). Стандартні – це документи, які мають однакову форму й заповнюються в певній послідовності й за обов’язковими правилами (типові листи, типові інструкції, типові положення). Індивідуальні документи створюються в кожному конкретному випадку для розв’язання окремих ситуацій. Їх друкують або пишуть від руки (протоколи, накази, заяви).
7.	За терміном виконання	Звичайні безстрокові, термінові, дуже термінові. Звичайні безстрокові – це такі, що виконуються в порядку загальної черги. Для термінових установлено строк виконання. До них зараховують також документи, які є терміновими за способом відправлення (телеграма, телефонограма). До дуже термінових належать документи, які мають позначення «дуже терміново».
8.	За ступенем гласності	Для загального користування, службового користування, таємні, цілком таємні.
9.	За стадіями створення	Оригінали, копії. Оригінал – це основний вид документа, перший і єдиний його примірник. Він має підпис керівника установи, і в разі потреби його засвідчено штампом і печаткою. Копія – це точне відтворення оригіналу. На копії документа обов’язково робиться помітка вгорі праворуч «копія». Різновидами копії є відпуск, витяг, дублікат. Відпуск – повна копія відправленого із установи документа, яка залишається у відправника. Коли виникає потреба відтворити не весь документ, а лише його частину, робиться витяг. Дублікат – це другий примірник документа, виданий у зв’язку з втратою оригіналу. В юридичному відношенні оригінал і дублікат рівноцінні.
10.	За складністю (кількістю)	Прості, складні. Прості відображають одне питання,

	відображених питань)	складні – декілька.
11.	За терміном зберігання	Тимчасового (до 10 років), тривалого (понад 10 років), постійного зберігання).
12.	За технікою відтворення	Рукописні, відтворені механічним способом.
13.	За носієм інформації	На папері, диску фотоплівці, магнітній стрічці, перфострічці, дискеті.

Таблиця 32.

Реквізити документів та їх оформлення [26]

№ пор.	Реквізити	Правила оформлення
1.	Державний герб	Розташовується посередині бланка або у кутку над серединою рядка з назвою організації
2.	Емблема організації чи підприємства	Розміщується поряд з назвою організації. Як емблемі можна використовувати товарний знак, зареєстрований у встановленому порядку.
3.	Зображення державних нагород	Розташовується у верхньому лівому кутку або посередині документа
4.	Код підприємства, установи, організації	Розташовується у верхньому правому кутку
5.	Код форми документа	Розташовується у верхньому правому кутку під кодом організації, підприємства, установи
6.	Назва міністерства або відомства, якому підпорядковується установа	Розташовується у верхньому лівому кутку або посередині рядка
7.	Повна назва організації або підприємства – автора документа	Розташовується у верхньому лівому кутку або посередині рядка. Може наноситися за допомогою штампа або друкарським способом.
8.	Назва структурного підрозділу	Розташовується у верхньому лівому кутку. Дозволяється друкувати машинописним способом.
9.	Індекс підприємства зв'язку, поштова й телеграфна адреса, номер телетайпу, номер телефону, факсу, номер рахунка в банку	Розташовується у верхньому лівому кутку, оформляється відповідно до поштових правил. На бланку для листів вказується номер розрахункового рахунка у відділенні банку: розрахунковий рахунок № 11354687 в Укрінбанку м. Києва МФО № 3215167

10.	Назва виду документа	Розташовується зліва або посередині рядка. В усіх документах, крім листів, наводиться назва його виду. Залежно від цієї назви встановлюється формуляр, структура тексту, особливості викладу.
11.	Дата	Документ датується днем його підписання або затвердження. На бланках дату підписання документа ставлять у лівій верхній частині разом з індексом на спеціально відведеному для цього місці. Якщо документ складено не на бланку, то дату ставлять під текстом зліва. Вона записується словесно-цифровим способом (24 серпня 1979 р.) або цифровим – трьома парами арабських цифр у такій послідовності: день, місяць, рік – 17.06.21.
12.	Індекс	Розташовується у верхній частині сторінки зліва. Цей реквізит дозволяє забезпечити оперативний довідково-інформаційний пошук документа, контроль виконання. Індекс документа включає в себе три пари арабських цифр, де перша пара – індекс структурного підрозділу, друга – номер справи за номенклатурою підрозділу, третя – порядковий номер за журналом обліку. Наприклад: № 02-10/36, де 02 – шифр структурного підрозділу, 10 – номер справи, документа, 36 – реєстраційний номер документа за журналом обліку вхідних документів та канцелярії.
13.	Посилання на індекс та дату вхідного документа	Розташовується у верхній частині сторінки зліва. Містить дату та індекс, вказані у документі організацією, яка уклала чи видала документ. Наприклад: на № 02-10/135 від 01.03.22, де 02 – індекс структурного підрозділу, 10 – номер справи за номенклатурою, 135 – порядковий номер.
14.	Місце укладання чи видання	Розташовується у верхній частині сторінки зліва. Містить назву міста чи населеного пункту, де видається документ.
15.	Гриф обмеження доступу до документа	Розташовується з правого боку під кодом форми. Записується з середини рядка: «для службового користування», «таємно», «цілком таємно».
16.	Адресат	В особових офіційних документах розташовується праворуч у верхній частині сторінки. Кожний елемент – назва установи, підрозділу, посада, прізвище та ініціали особи,

		поштова адреса – пишеться з середини нового рядка: На поштових відправленнях, адресованих «До запитання», на абонементну скриньку або до населених пунктів, що не мають назв вулиць і нумерації будинків, ім'я, по батькові та прізвище зазначаються повністю.
17.	Гриф затвердження	Розташовується у верхній правій частині документа. Затвердження – спосіб засвідчення документа після його підписання, який санкціонує поширення дії документа на визначене коло структурних підрозділів, організацій чи службових осіб. Елементи грифу затвердження: - слово «ЗАТВЕРДЖУЮ», - назва посади, - особистий підпис, - ініціали та прізвище особи, що затвердила документ, - дата затвердження.
18.	Резолюція	Змінний реквізит, який містить інформацію про подальшу роботу з документом. Розміщується у правому верхньому кутку. Якщо це місце зайняте іншим реквізитом, то резолюцію вміщують на будь-якій вільній площі сторінки документа, крім полів. Складається з таких елементів: прізвище та ініціали виконавця, якому відправлено документ, вказівка про порядок у характері виконання документа, термін виконання, особистий підпис керівника. Відповідальною за виконання документа є особа, наведена в резолюції першою. Резолюція має силу розпорядчого документа, бо пише її керівник або його заступник. За змістом резолюції бувають кількох видів: 1. резолюція-підтвердження. Якщо документ не вимагає ніяких дій з боку заступників та колективу; 2. резолюція-розгляд. Якщо документ потребує вжити заходів чи пропонується на розгляд колективу, то керівник вказує безпосереднього виконавця, термін виконання, ставить дату, підпис.

		3. резолюція-відповідь. У випадку, коли документ надходить до установи з кур'єром, можлива така резолюція, особливо, якщо відповідь негативна. Вона використовується для оперативності ділового спілкування. у ній вказується основний текст, дата, підпис, посада відповідальної особи, яка розглядала документ і приймала рішення.
19.	Заголовок до тексту	Друкується малими літерами, розміщується під назвою виду документа, відображає головну ідею документа і, як правило, починається з прийменника «про», має бути лаконічним і точним, з максимальною повнотою розкривати зміст документа.
20.	Відмітка про контроль	Розташовується з лівого боку у верхній частині поля першої сторінки документа. Її проставляють за формою «К» або «Контроль».
21.	Текст	Складається з таких елементів: - вступу, - доказу, - закінчення. Розташовується по всій ширині сторінки.
22.	Відмітка про наявність додатка	Розташовується ліворуч у верхній половині сторінки. Є два способи оформлення додатків: 1) якщо документ має додатки, згадувані в тексті, або ті, що пояснюють його зміст, то відмітку про це оформляють так: Додаток: на 2 стор. у 3 прим. 2) якщо документ має додатки, не згадувані в тексті, то їх потрібно перелічити із зазначенням кількості сторінок у кожному додатку й кількості їх примірників: у 2 прим. Додаток: «Проект реконструкції ділянки» на стор. 5
23.	Підпис	Підписують, як правило, перший примірник документа. До складу підпису входять: - зазначення посади (ліворуч), - ініціали і прізвище особи, що підписала документ (праворуч), - підпис (посередині). Підписи кількох службових осіб на документах розташовуються один під одним у послідовності,

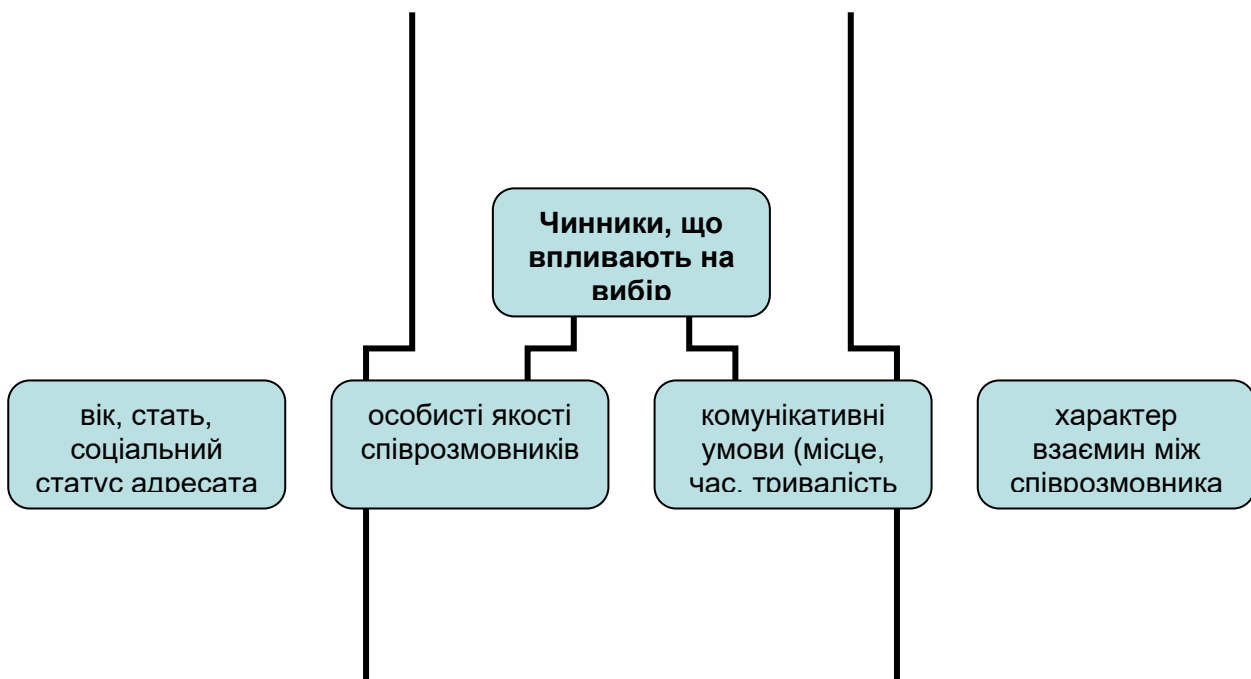
		що відповідає займаній посаді. Якщо документ підписують кілька осіб, що займають однакову посаду, їх підписи розташовуються на одному рівні. Розшифрування підпису в дужки не береться.
24.	Гриф узгодження	Розрізняють дві форми узгодження документів – внутрішнє (з підрозділами та службовими особами установи) та зовнішнє (з підвідомчими та з непідвідомчими організаціями). Гриф узгодження ставиться на зовнішній формі. Цей реквізит складається із: - слова «УЗГОДЖЕНО» або «ПОГОДЖЕНО», - назви посади службової особи (включаючи назву установи), з якою узгоджується документ, - особистого підпису, - його розшифрування, - дати. Грифи узгодження розташовуються нижче від реквізиту «підпис» або на окремій сторінці.
25.	Віза	Внутрішнє узгодження проекту документа – це його візування. Віза складається з: - особистого підпису особи, що візує, - дати. У разі потреби зазначається посада особи, що візує, і розшифровується її підпис (зазначаються ініціали і прізвище). Невеликі зауваження (1-2 рядки) розташовуються перед візою. При внутрішньому узгодженні візи ставляться на першому примірнику документа, а листи чи інші вихідні документи візуються на примірнику, який залишається в установі.
26.	Печатка	Печатка прикладається до документів, що вимагають особистого засвідчення. Печатки є гербові та прості. Гербова печатка прикладається до документів, що засвідчують юридичні або фізичні права осіб, до статутів, положень, які вимагають відбитка печатки, та інших. Прості печатки мають різну форму. Герб на них не зображується. Просту печатку прикладають до документів, що виходять за межі організацій, до розмножених примірників розпорядчих документів під час їх розсилання, до довідок з місця роботи тощо.

27.	Відмітка про засвідчення копії	У правому верхньому кутку пишеться слово «копія», під реквізитом «підпис» слово «правильно», дата, посада виконавця, підпис і його розшифрування. При потребі підпис засвідчується печаткою.
28.	Прізвище виконавця та номер його телефону	Цей реквізит обов'язковий на вихідних документах. Складається з: - прізвища виконавця, - номера його службового телефону. Вони ставляться в нижньому лівому кутку останньої сторінки документа.
29.	Відмітка про виконання документа й скерування його до справи	Цей реквізит розміщується в лівій або центральній частині нижнього поля першої сторінки документа й містить у собі такі дані: - стислу довідку про виконання, - слова «до справи» та номер справи, до якої має бути підшитий документ, - дату скерування документа до справи, - підпис керівника структурного підрозділу або виконавця.
	Відмітка про перенесення даних на машинний носій	Розміщується після тексту в нижній частині документа. Містить: - запис «Інформація перенесена на магнітний носій», - підпис особи, відповідальної за перенесення даних, - дату перенесення.
31.	Відмітка про надходження	Містить: - скорочену назву організації, що отримала документ, - дату його надходження. Ця відмітка робиться від руки чи за допомогою гумового штемпеля організації (реєстраційного штампа). Відбиток штампа містить: - назву організації, - дату надходження, - індекс документа. Відмітка про надходження розташовується на нижньому полі документа.

Тональності спілкування

У європейському культурному ареалі виділяють **п'ять видів тональностей спілкування**

Висока	характерна для зустрічей на найвищому рівні – сфера суто формальних суспільних структур (урочисті збори, засідання, презентації, ювілейні заходи, прес-конференції, брифінги тощо)
Нейтральна	панує у сфері офіційних установ під час спілкування з колегами, співробітниками
Звичайна	реалізується в сфері побуту (магазин, майстерня, пошта, транспорт тощо)
Фамільярна	в сім'ї, дружньому товаристві
Вульгарна	у соціально неконтрольованих ситуаціях і перебуває за межею літературної мови.

Таблиця 34.

Основні понятті класичної риторики [19]

Поняття	Визначення поняття
Логос	Засоби впливу, що апелюють до розуму
Етос	Засоби впливу, що апелюють до моральних принципів, норм людської поведінки
Пафос	Засоби впливу, що апелюють до почуттів
Топос	Риторичне поняття, що означає загальні місця в промові

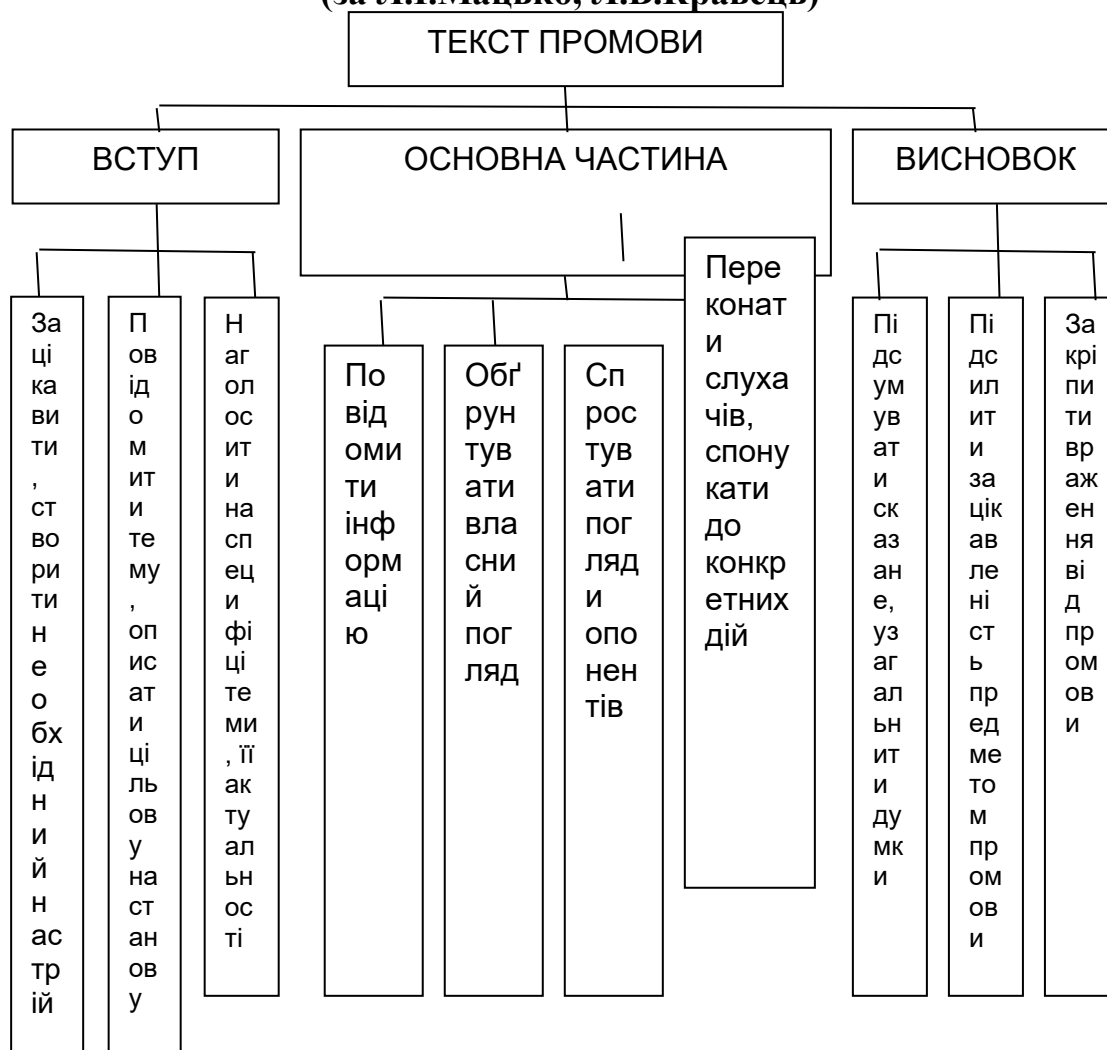
Таблиця 35.

Основні розділи класичної риторики [19]

Розділи риторики	Визначення
Інтенція	Розділ класичної риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього задуму
Диспозиція	Розділ класичної риторики, в якому формулюються основні поняття про предмет виступу і визначаються правила оперування поняттями, тобто формуються аналогічні процедури
Елокуція Елоквенція	Розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування. Підрозділ елокуції, в якому досліджуються тропи і риторичні фігури
Меморія	Розділ риторики, призначення якого – допомогти оратору запам'ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі.
Акція	Розділ класичної риторики, призначення якого – підготувати оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу
Релаксація	Розділ класичної риторики, в якому розкривається етап аналізу мовцем виступу

Таблиця 36.

**Структура професійної публічної промови
(за Л.І.Мацько, Л.В.Кравець)**

Таблиця 37.

Класифікація аудиторій [19]

№	Критерій класифікації	Тип аудиторії	Особливості аудиторії
1.	Кількісний показник аудиторії	Велика (понад 300 осіб)	Більш схильна довіряти оратору, практично не схильна критично оцінювати промову. Вона нетерпляча, швидко стомлюються.
		Мала (до 30 осіб)	Налаштована більш критично, характеризується більшою активністю
2.	Рівень обізнаності у темі	Підготовлені аудиторії	Головний мотив, на який реагує аудиторія, – «що нового?»

		Непідготовлені аудиторії	Характеризується схильністю до етосу і пафосу
3.	Ставлення до промови	Прихильні аудиторії	Слухай легко переходить на сторону оратора і вірить йому
		Байдужі аудиторії	Слухачі не задіяли свій механізм сприймання та усвідомлення дискурсу, промова не викликала інтересу. Байдужа реакція проявляється у зовнішньому вигляді
		Конфліктні аудиторії	Слухай виявляє негативні емоції, небажання слухати, розуміти промовця.

Таблиця 38.

Способи активізації аудиторії [19]

Типи способів		Особливості використання і переваги способу
психологічні	Психологічні паузи	Слухачі мають можливість осмислити сказане промовцем
	Діалогічний спосіб виголошення промови	Вміння промовця будувати свій виклад матеріалу у формі запитань і відповідей змушує читачів стежити за промовою
	Модель опонента	Промовець моделює загальноприйнятну думку, яку, очевидно, підтримує більшість слухачів аудиторії. Завдання оратора- так подати докази, щоб переконати слухачів у перевазі свого бачення проблеми
логічні	Спіральний спосіб розгортання тези	Багаторазове повторення однієї думки, але кожного разу з додаванням нової інформації, спіраль думки піднімається вище. Цей спосіб зручний для конфліктної аудиторії
	Ступеневий спосіб розгортання тези	Поступовий рух думки від найменшого, очевидного до більшого, загального, абстрактнішого. Придатний для аудиторії, яка мало знайома з предметом розмови

Пунктирний спосіб розгортання тези	Розчленування думки на частинки і потім об'єднання їх для того, щоб показати їх тяглість у просторі і часі. Такий спосіб потребує підготовленої аудиторії.
Контрастний спосіб розгортання тези	Розгортання тези має йти на контрастному фоні, шляхом зіставлення і протиставлення різних поглядів і думок на той самий предмет розмови
Асоціативний спосіб розгортання тези	Розгортання тези спирається на систему уявлень і образів у світосприйманні слухачів.

Таблиця 39.

Функціональні типи діалогів

Функціональний тип діалогу	Характеристика типів діалогу
Діалог-розпитування	Розпитування одностороннє чи двостороннє.
Діалог - домовленість	· Розвиває ініціативність обох партнерів. · Використовується при вирішенні співрозмовниками питання про плани та наміри. · Після оволодіння діалогом - домовленістю здійснюється навчання змішаного типу діалогу: розпитування - домовленості.
Діалог – обмін враженнями (думками)	· Розвиває власне бачення учнів певних подій, явищ, предметів. · Співрозмовники висловлюють свою думку, наводять аргументи для доказу, погоджуються з точкою зору партнера або спростовують її. · Ініціатива ведення діалогу – двостороння.
Діалог - дискусія	· Розвиває у співрозмовників прагнення виробити певне рішення дійти певних висновків, переконати один одного в чомусь. · Використовуються невербальні засоби, мовленнєві кліше, слова для підтримки розмови.

Таблиця 40.

Жанри еристики

Суперечка	одна з форм людської комунікації, в межах якої уточнюються позиції опонентів, розробляється оптимальне вирішення проблеми, народжується істина; це публічне обговорення питань, що цікавлять учасників обговорення; це зіткнення різноманітних поглядів у процесі доказу та спростування.
-----------	---

Дискусія	це один із способів обміну думками; різновид суперечки, в межах якого розглядається, досліджується, обговорюється певна проблема з метою досягти вагомого її вирішення.
Полеміка (	дискусія (усна або письмова) на спірну тему; різновид суперечки, в межах якої основні зусилля сторін спрямовані на утвердження своєї позиції відносно предмету, що обговорюється. На відміну від дискусії, у полеміці присутнє змагання, боротьба, певний ступінь войовничості та ворожості, що обумовлюється метою, яку визначили учасники полеміки.
Диспут	заздалегідь підготовлена і проведена у певний час на обрану тему (наукову, політичну, літературну тощо) публічна суперечка між попередньо визначеними опонентами.
Дебати	представлення своїх ідей, поглядів, концепцій, програм, свого бачення розв'язання важливих державних, громадських проблем на протипагу іншій стороні (учаснику) дебатів.

Таблиця 41.

Класифікація суперечок [19]

Критерій класифікації		Види суперечок
Мета		Суперечка заради істини
		Для переконання кого-небудь
		С. для перемоги
		С. заради суперечки
		Аподиктичні – передбачає точне формулювання тези, наявність основного аргументу, відсутність протиріч у висловлюваннях, правдивість аргументів.
		Еристичні – ведуться тоді, коли виникає необхідність переконати опонента у чомусь, схилити на свою сторону.
		Діалектичні
Кількість осіб	Опоненти	С. – монолог, С. – діалог, С. – полілог
	Слухачі	С при слухачах, С. без слухачів, С. для слухачів
Форма проведення		Усні суперечки, Письмові суперечки
Спосіб виникнення		Організовані, неорганізовані

Організація роботи з книгами, журналами, газетами, web-сайтами і т.п.

1. Створення поміток (помітки прочитаного, головної думки, другорядної інформації).
2. Створення приміток.
3. Створення закладок.
4. Вкладні листи.
5. Прозорі вкладні листи.
6. Ведення записів.
7. Таблиці чисел.
8. Анотовані переліки статей.
9. Бюлетені сигнальної інформації.
10. Підбори статей на задану тематику.
11. Складання бібліографічних карток на окремі статті.
12. Картка обліку перегляду журналу, газети.
13. Вирізки.
14. Ксерокопії.
15. Виписки.
16. Створення каталогів (алфавітні, тематичні, предметні).

ГЛОСАРІЙ

Абзац – графічне виділення групи речень, об'єднаних тісними смисловими і граматичними зв'язками, що називається складним синтаксичним цілим.

Автентичний текст – оригінальний, достовірний текст певного автора.

Автор – творець тексту, промови, наукового дослідження тощо.

Академічне красномовство – ораторське вміння науковця та викладача, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки. Основні жанри: наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вузівська і шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда.

Алегорія – троп, за допомогою якого стає можливим зображення абстрактного поняття чи явища через конкретний образ. Алегорія однозначна (на відміну від багатозначного символу).

Арістотель (384-322 до н. е.) – один з найвидатніших мислителів Греції, учень Платона, вчений-енциклопедист, наставник Олександра Македонського, засновник Лікейської філософської школи. Арістотель переорієнтував філософію на вивчення земних речей; серед них – питання практичного життя, зокрема право кожної людини обороняти себе на суді, посідає особливе місце. Автор книги «Риторика», в якій підсумовано досвід судового та іншого грецького красномовства ранньої стадії. Відокремив риторику від поезики, встановив загальні принципи риторики, вказав на значення особистості оратора та його моральної позиції, на потребу врахування специфіки аудиторії оратора; не залишилися поза його увагою техніка промовця, пафос промови, гумор оратора тощо. Спадщина Арістотеля була широко використана християнською схоластикою та арабською науковою думкою.

Артикуляція – дія мовного апарату, внаслідок якої утворюються звуки. Чітка артикуляція, необхідна для оратора, визначається правильним положенням певних органів цього апарату.

Білінгвізм – *двомовність* – практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї державної чи соціальної спільності у відповідних комунікативних сферах.

Варваризм – іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальноновживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення.

Вишенський Іван – український православний ченець, плідний письменник-полеміст, який значну частину життя провів в Греції (Афон), звідки, наслідуючи традиції апостольських послань, писав листи в Україну, палко обстоюючи в них православ'я та живо змальовуючи обставини життя свого часу. Твори Вишенського є яскравою сторінкою давньої української риторики.

Глоса – примітка між рядками та на полях манускрипту, коментар до тексту. В юридичних творах європейського середньовіччя запровадження глос означало розвиток ідей римського права, поштовх до розвитку судового красномовства.

Горгій (бл. 480-380 до н. е.) – один із засновників софістики. Викладав на о. Сіцилія та в Афінах, де користувався величезною популярністю як оратор. Один із засновників риторики, який сприяв усвідомленню її предмета. Щоправда, Горгій як софіст не гребував засобами досягати перемоги: істина була для нього байдужа;

для впливу на слухачів він уживав так звані Горгієві фігури. Школа красномовства, заснована ним у Афінах, стала фундаментом політичного й академічного ораторства.

Граматична компетенція – знання і вміння користуватися граматичними ресурсами української мови (словотвірними одиницями, способами словотворення, морфологічними одиницями, категоріями і формами, синтаксичними одиницями й категоріями), що необхідні для розуміння й продукування текстів в академічній і професійній сферах.

Демосфен (бл. 384-322 до н. е.) – давньогрецький оратор і політик. Замолоду мусив відстоювати в суді свої права на майно від нахабних родичів, що примусило його розвинути ораторські здібності (за переданням, маючи погану дикцію і слабкий голос, вправлявся в ораторстві на безлюдному березі, набивши рота камінцями – для розвитку артикуляційного апарату та сили голосу). Був адвокатом; згодом став політичним оратором, уславивши себе так званими філіппіками – промовами проти Філіпа (царя Македонії), який прагнув захопити Афіни. Мав величезний успіх як оратор; після македонського завоювання Афін покінчив життя самогубством. Ім'я Демосфена стало синонімом красномовного оратора.

Емпатія – здатність відчувати стан іншої людини або аудиторії, важлива для юриста, медика, священника, оратора.

Епідектичне красномовство – те саме, що урочисте красномовство.

Жанр – конкретна форма організації мовного матеріалу функціонального стилю, текстова реалізація моделей і структур, що склались і закріпились у мовних ситуаціях.

Ідіолект – сукупність мовних особливостей (постійних характеристик) окремого носія мови.

Ідіостиль або **індивідуальний стиль** – сукупність виражальних засобів мови окремого мовця, яка вирізняє його мову серед інших; сукупність саме текстових (мовленнєвих) характеристик окремої мовної особистості.

Імідж – образ фірми, товару, послуги.

Іоанн Златоуст (бл. 350-407) – один з Отців Церкви, архієпископ Константинопольський, плідний автор і блискучий оратор, про що свідчить вже те, що його прозвали Хризостомом (Златоустом). Виступив як гострий політичний оратор, критикував імператрицю та знать, через що був підданий репресіям. Його проповіді, які він диктував скорописцям, принагідно широко й ерудовано коментуючи Біблію, є зразком християнської риторики, а його бурхливий захоплюючий стиль змальовує духовне життя Візантії з великою виразністю.

Кліше – мовний засіб, стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і контекстах; мовний стереотип з позитивною функцією.

Композиція – структура, побудова твору певного жанру, «художній план» твору, у якому співвідношення частин зумовлене темою і задумом.

Консенсус – збіг думок, згода у спірних питаннях.

Конфесійний стиль – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства.

Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й

оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (введення в словники й у мовну практику).

Культура мовлення – лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус (критерії, типологію) норм сучасної української мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний та особистісний аспекти їх культуромовної діяльності.

Лексична компетенція – оволодіння лексичними засобами сучасної української літературної мови і вміння користуватися ними.

Мовна компетенція – знання учасниками комунікації норм і правил сучасної літературної мови і вміле використання їх у продукуванні висловлювань.

Мовні норми – сукупність найбільш традиційних реалізацій мовної системи, повторюваних, відібраних і закріплених у процесі спільної комунікації.

Неориторика – нова риторика, що виникла у другій половині XX ст. на ґрунті нових наукових дисциплін (теорії комунікації, психолінгвістики тощо) і ставить на меті насамперед комунікативний акт, спілкування оратора з аудиторією, рольову ситуацію, методи переконання.

Орфографічна компетенція – володіння системою правил, що визначають правопис слів згідно з усталеними нормами, та вміння їх застосовувати.

Паритет – рівність сторін у їхніх взаємовідносинах.

Реферат – короткий виклад великого дослідження (наприклад, автореферат – виклад основного змісту дисертації) або кількох праць з якоїсь наукової проблеми.

Риторика – наука ораторського мистецтва, красномовства; наука про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей. Склалася як наука в основах своїх у Стародавній Греції. В Україні поширюється з кінця XVI ст.; довго викладалася разом з поетикою.

Роздум – тип мовлення, за допомогою якого доводять або спростовують якісь тези, розкривають зв'язки між явищами дійсності.

Рубрикація – система заголовків таблиці, книги.

Серія – розряд, категорія цінних паперів, документів, позначених цифрами або літерами.

Смотрицький Мелетій (1572-1633) – блискучий український письменник і грамастик, у духовних шуканнях якого відбився шлях української релігійно-культурної думки епохи Ренесансу. Діставши прекрасну західну освіту, органічно пов'язаний водночас з традиціями Острозької школи.

Стаття – невеликого розміру наукова праця, присвячена певній темі і розрахована на фахівців, обізнаних у цій темі.

Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловими і формально-граматичними зв'язками, спільною тематичною і сюжетною заданістю.

Термін – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо.

**ІНФОРМАЦІЙНА ТА МОВНО-КОМУНІКАТИВНА
КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦЯ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Здано в набір 02.10.2023
Підписано до друку _____ 2023
Формат 60х84/16
Гарнітура Times New Roman

НВВ КЗ СОІППО
м. Суми, вул.. Миколи Сумцова, 5.
Тел.: (0542) 33-40-67

